

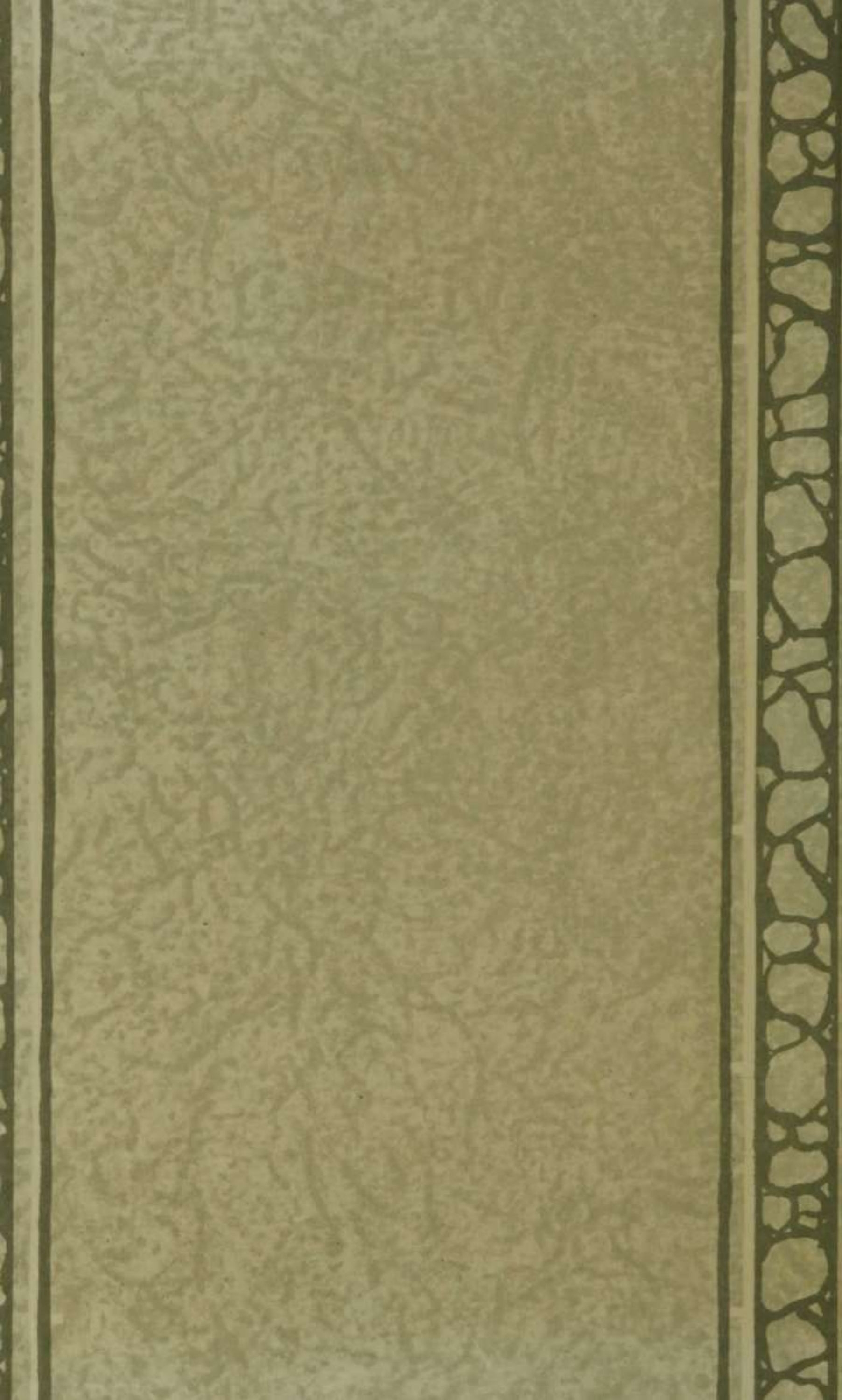

ANTON TAMMSAARE

PÕRGUPÕHJA UUS VANAPAGAN

ANTON TAMMSAARE

PÕRGUPÕHJA UUS VANAPAGAN

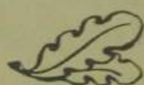

PÕRGUPÕHJA UUS VANAPAGAN

Anton Tammsaare

TEOSED

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

Anton Tammsaare

PÕRGUPÕHJA UUS VANAPAGAN

ROMAAN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

Illustreerinud
Ott Kangilaski.

Kunstiliselt kujundanud
Hendrik Vitsur.

A. H. Tammsaare.

PROLOOG[1]

Taevas oli harilik aastane hingede-päev: tehti üldist kokkuvõtet, kui palju hingi pääseb paradiisi, kui palju läheb põrgu. Vanapagan ootas juba hommikul vara ukse taga, et olla valmis sisse astuma, kui ilmub ingel-käskjalg. Aga täna pidi ta kaua ootama, ingel ei tulnud ega tulnudki. Keskpäev oli juba ammugi möödas, kui Vanapagan viimaks südame rindu võttis, ukse juurde astus ja koputas, esiteks tasa, siis kõvemini. Ja lõpuks, kui keegi avama ei tulnud, hakkas ta rusikaga kõigest jõust taguma, nii et kogu taevaalune kõmises, nagu ähvardaks kõu siniselgest õhust. Nüüd ilmus Peetrus, avas vaatepilu, ja nähes Vanapaganat, küsis asjalikult, nagu oleks tegemist võhivõõraga:

«Mis teie soovite?»

See küsimus ärritas ootamisest niikuinii kohevile aetud Vanapagana meeli veel enam ja sellepärast vastas ta teravalt:

«Uksehoidjad on ikka suuremad isandad kui härrased ise. Mis ajast saadik sa mind enam ei tunne?»

«Tänasest päevast saadik mitte enam,» vastas Peetrus endise ükskõiksusega rahulikult ja tahtis vaatepilu sulgeda. Kuid Vanapagan oli kärmem ja pistis sõrmed klapi vahele, nii et vaatepilu muutus küll veel kitsamaks, aga päris ära ei kadunud ta ometi mitte.

«Pea nüüd ikka, pea, Peetrus, täna on ju hingede-päev,» rääkis Vanapagan läbi kitsa pilu, mis oli pealpool sõrmi ja kust paistis ainult Peetruse parem silm.

[1] «Proloog» ja «Epiloog» on kirjutatud käesoleva teosega üheaegselt (1939), kuid autori poolt teose esmakordsel ilmumisel välja jäetud. Samuti ei esine neid senistes kordustrükkides, mis kõik on ilmunud pärast kirjaniku surma. — *Toim.*

«Pole enam mingit hingede-päeva,» ütles Peetrus. «See on ära muudetud,» lisas ta seletuseks juurde.

«Kuis nii ära muudetud!» hüüdis Vanapagan imestanult. «Mul on ju leping.»

«See ei maksa enam,» ütles Peetrus.

«Kuis nii ei maksa enam?!» karjus Vanapagan kord-korralt ikka suuremas imestuses, mis muutus juba ärevuseks. «Ta on ju kahe poolt alla kirjutatud, üksi ei saa ometi niisugust lepingut muuta.»

«Aga ometi on leping muudetud,» kinnitas Peetrus. «Hingede-päeva ei ole, aruannet ei ole, hingi ei ole.»

«Ära räägi rumalust, Peetrus,» ütles Vanapagan nüüd sõbralikult. Aga Peetrus vastas talle külmalt ja tõrjuvalt:

«Palun oma familiaarsused jätta, me pole enam tuttavad.»

«Tohoo tont ja põrgu!» hüüdis Vanapagan nüüd, sest tal kippus arust nappus kätte. «Mina tunnen sind ja sina tunned mind juba sest ajast saadik, kus sa oma isanda ära salgasid, kuidas me siis tuttavad pole! Oleme ju!»

«Ei ole,» kinnitas Peetrus. «Niisugune on käsk, muud ma ei tea. Palun võtke sõrmed klapi vahelt, et ma võiksin selle sulgeda.»

Neist sõnust ja Peetruse hääletoonist taipas Vanapagan lõpuks, et taevas puhuvad tõepoolest mingisugused uued tuuled, ja murelikult lausus ta endamisi: «Mis hakkan ma küll põrguga ja oma poistega peale, kui hingi enam ei saa! Milleks mulle see põrgu oma tahma ja tossuga?»

«Külamees, koristage heaga oma näpud taevaklapilt,» ütles Peetrus Vanapagana mõtiskelu vahele, «muidu pean ma uued vahendid tarvitusele võtma.»

«Kallis sõber Peetrus . . .» algas Vanapagan paluvalt.

«Meie ei ole enam teie sõber,» ütles Peetrus vahele.

«Aga teie olite kord,» vastas Vanapagan, «ja selle olnud sõpruse nimel palun ma sind, paota uks silmapilgukski ja lase mind sisse, et võiksin õieti kuulda, milles on asi.»

«Mul ei ole enam luba teid sisse lasta,» ütles Peetrus nüüd pisut sõbralikumalt.

«Aga ehk võid sa ise üürikeseks välja tulla, et paar sõna mõistlikku juttu vesta, nagu oleksid alles endised õndsad ajad?» küsis Vanapagan. «Saa ometi aru, kallis vana sõber, ma ei julge nõnda kojugi minna. Sest mis ütlen ma eidele, mis poistele, kui lähen tagasi tühjade kätega.»

Peetrus mõtles natukene ja ütles siis:

«Hea küll, ma tulen välja, aga võta sõrmed enne klapi vahelt.»

«Tuled sa ikka tõesti?» küsis Vanapagan usutades.

«Tulen,» vastas Peetrus lühidalt ja otsustavalt.

Vanapagan võttis oma sõrmed klapi vahelt ja see klõpsatas kinni. Aga kulus enne tükk aega, kui ilmus Peetrus, nii hirmus pikk tükk, et Vanapagan mõtles juba uuesti hakata rusikatega vastu taeva-ust põristama, sest ta lõi Peetruse lubaduses kahtlema.

«Küll venib täna taevas kõik hirmsasti,» lausus Vanapagan ohates, kui Peetrus lõpuks ilmus.

«Ma tahtsin paberi kaasa võtta, ootasin seda, aga ikkagi ei saanud,» seletas Peetrus, istus taevatrepi ülemisele astmele ja palus ka Vanapaganal enda kõrval istet võtta.

«Mis paberist sa räägid, kui hingi ei saa?» küsis Vanapagan.

«See on see paber, kus kirjalikult teatatakse uuest korrast ja tingimustest hingede saamises.»

«Ah siis ikkagi võib saada?!» rõõmutses Vanapagan.

«Aga muidugi, sest leping jääb jõusse, ainult et . . .»

«Mis siis veel, kui leping jääb jõusse?» hüüdis Vanapagan kärsitult. «Jääb jõusse, aga teda ei täideta, mis?!»

«Täidetakse, kuid ainult ühel tingimusel: sa pead inimesena maa peale minema ja . . .»

«. . . ja naisest sündima, eks?»

«Seda tingimust ei ole,» ütles Peetrus asjalikult. «Võid sündida naisest või ükskõik kellest, aga võid ka muidu niisama minna, nagu oled seal käinud tänini.»

«Ma ei saa millestki aru,» lausus Vanapagan. «Mis uus tingimus see on, et ma pean maa peale minema, kui olen käinud seal täninigi.»

«Tänini oled käinud Vanapaganana, aga nüüd pead minema inimesena, mõista ja pane õieti tähele — i-ni-me-se-na, su-re-li-ku i-ni-me-se-na.»

«Ja pean surema ka?»

«Pead surema ka.»

«Ei, seda ma ei tee.»

«Hea küll,» lausus Peetrus rahulikult, «tee, nagu arvad, keegi ei hakka sind sundima.»

«Aga kuis jääb hingedega?» küsis Vanapagan.

«Hingi enam ei saa, kui maa peale inimeseks ei lähe.»
«Aga kui lähen?»
«Siis võid ehk saada,» vastas Peetrus.
«Mis «ehk» see seal siis veel on?»
«See «ehk» ongi see peaasi,» seletas Peetrus. «Kui elad maa peal inimesena nõnda, et saad õndsaks, siis on sul õigus hingede saamiseks igavesest ajast igavesti. Aga kui sa inimesena surres lähed põrgu, siis kaotad hingede saamise õiguse igaveseks ajaks. Veel enam: sinult nõutakse isegi varemalt saadud hinged tagasi, nii et põrgu jääb täiesti tühjaks inimhingedest.»
«Siis oleks juba õigem ja kavakindlam, kui taevas võtaks kogu põrgu üle,» arvas Vanapagan.
«Esiotsa me seda ei tee,» ütles Peetrus.
«Või ainult esiotsa,» muigas Vanapagan endamisi. Natukese mõtlemise järel pöördus ta aga sõbralikult Peetruse poole ja küsis:
«See on kõik väga huvitav, mis sa räägid, aga asjal peab ometi mingi tuum, mingi eriline tagamõte olema, heast peast ei koorita oma häid sõpru maa pealgi paljaks, ammugi siis mitte taevas. Miks mõtlete rüüstata mu koja? Milleks kõrvaldate põrgu maailmamajandusest? Mina omateada pole selleks mingit põhjust andnud.»
«Põhjused peituvad sügavamal,» lausus Peetrus.
«Sa tahad öelda — kõrgemal.»
«Olgu või nii.»
«Kas sa ei võiks asja lähemalt seletada?»
«See on saladus,» ütles Peetrus.
«Armuline aeg!» hüüdis Vanapagan. «Mina pole veel ühtegi taevasaladust enneaegu välja lobisenud ja ei tee seda ka tänapäev. Kuigi enam ükski oma sõna ei pea, Vanapagan teeb seda siiski, sest see on tema loomus. Sellepärast, oh Peetrus, miks tahab jumal mu inimeseks teha ja maa peale saata?»
«Jumal on hakanud inimeses kahtlema, sellepärast,» vastas Peetrus.
«Aga inimene on ju jumala enda loodud.»
«Seda muidugi, kuid . . .»
«Kuid siis on hakanud jumal ju iseoma kätetöös ja iseendas kahtlema.»
«Olgu või nii. Taevas on nimelt hakanud kahtlema, kas

inimene üldse on nõnda loodud, et ta võiks õndsaks saada. Ja kui ta ei ole, mis õigusega saadetakse ta siis pärast surma põrgu?»

«Tähendab, kõik röövlid ja mõrtsukad taeva, mis?» küsis Vanapagan.

«Seda mitte, vaid . . .»

«Kolmat pole ju,» rääkis Vanapagan vahele, «inimene läheb kas taeva või põrgu.»

«Taevas on tuldud kolmandale mõttele.»

«Missugusele?» küsis Vanapagan ärevalt.

«Et kui inimene on ehk tõesti nõnda loodud, et ta üldse ei või õndsaks saada, s. t. kui inimese loomine on äpardunud, siis tuleb see tagasi võtta,» seletas Peetrus.

«Mis tuleb tagasi võtta?» küsis Vanapagan arusaamatuses.

«Inimene.»

«Mis see tähendab?»

«See tähendab seda, et inimsugu, nagu ta on, lastakse hävineda ja olnud inimeste hinged kogutakse taevast ning põrgust kokku ja saadetakse sinna tagasi, kust nad on tulnud.»

«Teed sa nalja või?» küsis Vanapagan. Kuid Peetrus vastas endise tõsidusega:

«Taevas ei heideta nalja.»

«Siis tähendaks see kogu seniste ürituste, pingutuste ja saavutuste hukku,» lausus Vanapagan natukese mõtlemise järel.

«Nii see oleks,» nõustus Peetrus vaikselt ja lisas: «Sellepärast olekski nii tähtis, kui sina läheksid inimesena maa peale, et katset teha, kas ehk ometi pole võimalik õndsaks saada. Teiste sõnadega: sa peaksid inimesena tõendama, et mitte jumal oma loomisega pole äpardunud, vaid et inimesed äparduvad oma eluga ja et nõnda on õigus ning kohus, kui nende hinged lähevad põrgu.»

«Ja sa arvad, et uusi tingimusi hingede saamiseks ei tule?» küsis Vanapagan tungivalt.

«Seda pole karta.»

«Siis lähen ma maa peale inimeseks,» otsustas Vanapagan.

«See on rõõmuks minule ja kogu taevale,» ütles Peetrus kergendatult ja tahtis tõusta, aga Vanapagan pani oma käe tema põlvele ja palus:

«Üks silmapilk veel. Väike praktiline küsimus: kas ma võiksin ka oma vanamoori maa peale kaasa võtta?»

«Kui ta sul seal tüliks ei jää,» kahtles Peetrus.

«Ma ei usu mitte. Aga kui see nõnda oleks, siis saadan ta kohe põrgu tagasi.»

«Hea siis küll, ma arvan, sellega nõustutakse.»

«Veel midagi: mis sa arvad, kelleks peaksin ma õige maa peal hakkama — talupojaks, kaupmeheks, töösturiks, tööliseks, diplomaadiks, teadlaseks, kirjanikuks, kunstnikuks või vaimulikuks? Kellena saab tänapäeval kõige kergemini õndsaks?»

«Raske öelda, väga raske,» lausus Peetrus mõttes. «Mina olin omal ajal kaluriks, aga sa tead isegi, kuidas olid minu lood. Maaharimine on hea asi, ja kui tuleksid sõjad, mis rüüstavad põllud, põletavad hooned ja hävitavad loomad ning tapavad su naised-lapsed, siis saaksid sa kindlasti taeva, sest sul poleks siis kelleltki muult halastust ja armu, kui aga ainult jumalalt. Kui aga sõda ei tule ja sa lähed aina jõukamaks igasuguste riiklike ligimaksudega, siis tahad sa elada nagu mõni tööstur või kaupmees, keda soodustavad kõrged tollid isamaa pärast, ja nõnda oleks vaevalt loota, et sa mõtleksid oma hingeõndsusele, kuigi käid kirikus ja laual, nagu nõuab hea komme, ning tasud ilma politseita kirikumaksud. Tööliseks ei soovita ma hakata, sest see tõug on tänapäev liiga suureline oma suure hulga pärast, kui et ta tahaks taeva saada. Diplomaadiamet oleks väga sobiv, kui sa tahaksid ainult rääkida, sest asju ajavad maailmas börsimaaklerid ja relvavabrikandid. Vaimsete aladega on tänapäev täbar lugu. Millalgi vaim mõjutas võimu, nüüd sünnib vastupidi. Kuidas tahaksid sa teadlasena, kirjanikuna või kunstnikuna jumalale läheneda, kui võimu juhib mammon ja sind juhib võim! Jääb järele veel vaimulik seisus. Aga sa tead isegi, see on ammust ajast endale kilbiks võtnud kombed, palved ja kullatud risti, mitte teod. Sina peaksid vastupidi tegema, kui mõtleksid õndsaks saada. Aga ma kardan, sind visatakse kividega surnuks, kui teeksid vastupidi. Nõnda arvan mina.»

«Aga kas ma võiksin soovi korral elukutset vahetada?» küsis Vanapagan.

«Võid,» vastas Peetrus. «Võid isegi mõne uue sobiva elukutse endale luua, kui tahad.»

«Hea siis küll,» lausus Vanapagan otsustavalt. «Algan maaharimisega, eks pärast näe, mis saab.»

«Pea ainult ühte meeles: sa lahkud maa pealt õndsalt, või sa ei saa enam ainustki hinge põrgu.»

«Pean meeles, et mul on kõik kaalul.»

«Mitte ainult sinul, vaid ka meil taevas,» parandas Peetrus ja tõusis. «Millest täna siin suusõnal räägitud, sellest mõne päeva pärast kirjalikult, et oleks kõik täpne ja selge.» Ütles ja kadus taeva-ukse taha.

«Täpne ja selge,» kordas Vanapagan üksi trepiotsal seistes. «Mis nad küll kõik välja mõtlevad! Vanapagan inimeseks ja maa peale! Ah, rasked ajad, rasked ajad!»

I

Inimestest ja teedest eemal laanekurus asus üksik talu Põrgupõhja. Kõigi teada pidi ta juba aastaid tühi seisma, sest vana peremees suri ära ja uut polnud leidunud. Kuid ühel ilusal päeval nägi juhuslik möödamineja, et Põrgupõhja toaunkast käib suits välja. Seega oli kindel, keegi pidi seal elama. Aga kes see keegi õieti oli, see ei huvitanud eriliselt kedagi. Sest kellesse puutus Põrgupõhja uus peremees. Kulus hulk aega, enne kui needki, kel vägi ja võimus, temast kuulda said ja talt aru pärisid. Aga uue peremehe paberid olid korras: nimi Jürka, kristlikus abielus Lisetega, ilma lasteta.

«Kes andis luba Põrgupõhjale asuda?» küsiti Jürkalt.

«Taevas tahtis,» vastas see.

«See pole ju taeva talu.»

«Aga kelle siis?» küsis Jürka.

Sellest kahest vastusest järeldati Jürka ja tema naise Lisete kohta, et nad mingisugused lahkusulised on ja et nende ülemise korraga pole kõik päris korras. Nii siis — üsna õiged elanikud Põrgupõhja tarvis, sest täie aruga inimesed otsivad teiste omasuguste seltsi.

«Kust sa teadsid, et Põrgupõhja tühi on?» päriti Jürkalt.

«Seal polnud ju inimesi sees,» kõlab vastus.

«Jah, mujal olid teised ees,» seletas eit.

«Ja seal meeldis?»

«Küllap vist,» vastas Jürka.

«Talu nimi meeldib ka?» muigas ametnik.

«Nimi veel rohkem,» vastas Jürka tõsiselt.

«Noh, kui lugu nõnda, siis jääd sa Põrgupõhja peremeheks ja seal võid sa nagu Vanapagan oma eidega mürada, keegi ei tule sind sinna segama.»

«Nagu Vanapagan oma eidega,» kordas Jürka ja hakkas ise laginal naerma, mis kostis nagu hobuse hirnumine kõmisevast tünnist. Ametnik jäi naerjale imestanult otsa vahtima, sest esimest korda oma elus kuulis ta sellist naeru: see ei tulnudki nagu inimese suust.

Aga Jürkat vahtides märkas ametnik peagi, et vaevalt on ta varemalt sellist meestki näinud. Kasvult ehk pisut üle keskmise, kuid rinnust ennem tünn kui mees. Käsivarred hoiduvad kehast nagu kangelt eemale. Nägu lai ja lopergune, otsaesine madal ja lame, peaaegu nõos, pea suur ja ümarik, juus punakas ning kräsus, kõrvade äärest ühenduses samasuguse habemega, mis ulatub alla kaelale ja vististi ka rinnale. Üldse on raske öelda, kus sellisel mehel habe võib lõppeda. Jalasääredki ehk täis tokerjat karva. Üsna veider oli selle mehemüraka kõrval näha väikesevõitu, kõhna, pisut vimmas süsimusta eite. Kuidas need kaks küll on kokku sattunud ja kuidas nad küll toime tulevad! Aga pidid tulema, sest tundus, et nad pole enam noorpaar.

«Teil pole lapsi,» ütles ametnik lõpuks. «Lapsed peaks olema, muidu pole kohal ega tööl mõtet.»

«Eks nad jõua tulla,» lausus Jürka.

«Kui leiba jätkub, siis tulevad,» täiendas Lisete vanamehe sõnu.

«Kas siis tänini pole jätkunud?» küsis ametnik.

«Ju siis pole, kui lapsi ei ole,» vastas eit.

«Ju siis jah,» müsas ka Jürka habemesse.

«Annab jumal lapsed, annab ka leiva,» jätkas ametnik.

«Küllap vist,» lausus Jürka vastuseks.

Asja vormiline lahendus võttis pisut aega, aga aega näis ka olevat uuel Põrgupõhja rahval: ta ei kiirustanud ega kibelnud, vaid istus ja ootas kannatlikult. Vahetevahel katsus eit vanamehega juttu teha, kuid iga kord lõikas see tal sõna pooleks, öeldes:

«Ää latra, las saksad.»

Nõnda vaikselt istudes kippus vanamehel kangesti uni peale, aga kui ta parajasti sinnamaale jõudis, et norin oleks võinud lahti minna, sai ta eidelt küünarnukiga küljekontide vahele ühes tõrelemisega:

«Mis sa siis, hull loom, kohe norinal, kas sa ristiinimese viisil põrmugi ei või?»

«Missee?» küsis Jürka ja ajas silmad ebaloomulikult pärani.

«Ää larista, ütlen ma.»

Viimaks ometi oli kõik lõplikult korras, nii et Põrgupõhja rahvas oleks võinud minna, aga vanamees istus uuesti toolile, nagu meeldiks tal siin nii väga, et ta ei tahagi enam lahkuda. Eit seisis natuke aega tema juures ja ütles siis:

«Noh, eks teeme minekut, kodu ootab.»

«Küllap vist,» lausus vanamees vastuseks, aga jäi ometi rahulikult istuma.

«Näh, aja end siis ükskord jalule, mis aru sa veel pead,» sundis eit, ja kui vanamees end ei liigutanud, haaras tal kuuekäisest kinni ning sakutas, lisades: «Võta jalad alla, tee tahab käia.»

«Küllap vist,» lausus vanamees ja ajas enda toolilt üles.

Vanamees ees, eit järel, kolisid nad kahekesi uksest välja. Samuti teineteise sabas kõndisid nad teelgi. Tükk aega ei lausunud kumbki sõna, siis arutas eit:

«Näh, ulualune on meil nüüd, aga seapõrsas, lambatall, lehmamullikas ja kanad-kuked puuduvad. Kui saaks esteks seapõrssagi, kes ruugab aias.»

Vanamees vaikis ja astus kodu poole. Aga kui neile vastu tuli võõras eideke, pidas Jürka ta kinni ja ütles:

«Minu eit ajab seapõrsast peale.»

«Kulla taat, ei ole minul, vaesekesel, põrsast ega kedagi,» vastas eideke. «Kümne aasta eest oli mul viimane, aga seegi suri kõhu-elitingu ja ei tõusnud änam.»

«Kas siis vahel tõuseb?» küsis Jürka.

«Peremehel tõusis: oli surnud, aga hommikul sõi mollil. Kõik olid hirmu täis, et viimnepäev vist ligi, sest kui tõusevad juba loomad surnust, ega siis inimestelgi see päev änam kaugel ole.»

«Nii et sinu põrsas ei tõusnud,» lausus Jürka.

«Ei ole tõusnud tänapäevani, kulla taadikene,» vastas eit.

«Head päeva siis,» ütles Jürka ja pöördus minema, eit kannul, kuna võõras vahtis neile järele.

Järgmisena tuli neile vastu vanamees, kellele Jürka ütles endiselt:

«Minu eit ajab seapõrsast peale, nii et . . .»

Külamees vahtis Jürkale tüki aega küsivalt otsa, nagu ei mõistaks ta hästi selle sõnu, ja usutles siis:

«Tahad põrsast osta või?»

«Küllap vist,» vastas Jürka.

«Kaugelt mehi olete?» päris võõras.
«Kaugelt . . . eidega.»
«Pererahvaid või?»
«Küllap vist.»
«Omal emist ei ole?»
«Ei vist.»
«Kas suur talu?»
«Küllap vist.»
«Mis-nimeline?»
«Põrgupõhja.»
«Nii et sina oled see uus Põrgupõhja peremees?»
«Küllap vist.»
«Ja otsid seapõrsast?»
«Sedamoodi kuulukse.»
«Kas lehm on juba?»
«Ei ole.»
«Aga hobune?»
«Ka ei ole.»
«Lammast?»
«Lammast ei ole.»

«Mis sa siis selle seapõrssaga peale hakkad, kui sul muud midagi ei ole. Kust võtad talle ninaesise? Enne lehm, siis seapõrsas; enne kana kõõrutama, siis kukk laulma.»

Nõnda õpetas võõras mees, soovis siis head päeva ja läks oma teed. Jürka vahtis talle järele, nagu ootaks ta tema ümberpöördumist, ja küsis lõpuks selja tagant:

«Aga kuis jääb siis seapõrssaga?»

Nüüd seisatas võõras, vaatas tagasi ja ütles:

«Ei ole minul seapõrsast, mul on ainult hobune, selle müüks hea hinna eest.»

Ütles ja läks edasi. Aga kui ka Jürka oma eidega minekut tegi, hüüdis võõras neile tüki maa pealt omakorda tagantjärele:

«Sa siis hobust osta ei taha?»

Nüüd jäi ka Jürka seisma, vaatas tagasi, mõtles ja vastas: «Ei vist.»

Ütles ja läks edasi, eit kannul.

«Lollisti teed, et ei osta!» hüüdis võõras neile järele, aga Jürka ei pannud tema sõnu enam mikski. Alles natukese aja pärast tähendas ta eidele:

«Kena ja lahke mees, ajab juttu ja kõik, aga põrsast ei ole.»

«Muidugi kena ja lahke, kui sokutab oma setukat teisele,» vastas eit.
«Küllap vist,» lausus Jürka nõustuvalt.
Nüüd polnud hulk aega muud kuulda kui aga raskemate sammude aeglane kimps-komps, kimps-komps ja sinna vahele tihedamalt tips-tops, tips-tops, kuni lõpuks tuli vastu noor ja käbe naine, kellele Jürka ütles:
«Minu eidele kuluks põrsas ää.»
«Ah põrssaid otsite? Meie üleaedsel on ilus emis ja hulk põrssaid tõi teine ka, vist inimese või kuradi tosina. Hästi ilusad põrssad olid teisel, lust vaadata kohe,» seletas naine.
«Nii et sealt võiks saada,» arvas Lisete.
«Kus nüüd seda!» hüüdis naine. «Minagi käisin paari-kolme endale nõutamas, aga kõik jäi seks, tõin lõpuks laadalt, sest mis ikka teha, kui tuntud kohast ei saa.»
«Nii et jäeti kõik iseomale,» lausus Jürka.
«Mis ta ise nii paljuga teeb!» kilkas naine. «Hea, kui paarilegi on midagi ette anda. Sest ega siis seapõrsas oma nõu ja jõuga kosu ega kasva, see tahab ju aina käest saada, küll piima- ja supitilgad, küll jahud ja kartulid. Isegi pesema peab teist roju nagu inimeselast, muidu, vaata, jääb teine kängu, ei kasva ega sirgu enam õhkagi. Sest . . .»
«Nii et sealt pole loota?» küsis Lisete naise jutu vahele.
«Ei sel ega vist ka tuleval ega ületulevalgi aastal, kui nad uut emist ei muretse. Ja vanamees ei muretse, seda pole lootagi, see on juba niisuke mees, et kui ütleb ei, siis selle juurde ka jääb. Ja minule endale ütles ta kõigi kuuldes: magagu ja tallaku ta neid niipalju kui tahab, mina sellest ei hooli, viin ta uuesti kuldi juurde. Inimene läheb aastatega vanemaks ja targemaks, eks siis seale pisutki aru juurde tule, nii et ta ise oma põrssaid enam ära ei talla ega maga.»
«Ah siis ema ise!» imestasid Jürka ja Lisete nagu ühest suust.
«Ema ise,» kinnitas naine, astus sammu lähemale ja rääkis vaiksemalt ja nagu saladuslikult: «Kellele jalaga peale, kellele magades otsa, nõnda kõik läbi. Viimane ainult suri vist ise, perenaine ütleb, kurvastusest teiste järele või liiast toidust, sest ema on suur ja nisad olid piima täis, kõik ühe tarvis, sest teisi enam ei olnd. Aga ega sellest tohi õieti hingatagi, sest mõned arvavad, et emis on ää tehtud, ning perenaine ütleb,

et kui ää tehtud, siis meie poolt. Tule jumal appi, kuis siis meie poolt, kui peale minu pole põrssaid keegi näindki! Aga perenaine ütleb, et minu ämm näind emist just enne poegimist ja öelnud moka otsast, et küll teil ilus emis, varsti saate hulga ilusaid põrssaid. Noh, nüüd ollagi need ilusad põrssad käes! Sinu ämma nahas nad on, ütleb perenaine minule, ja kui sa oma ämma kaitsed, siis oled ise samasugune nagu su ämmgi. Aga mina temale vastu, et mis sel minu ämmal siis viga on, ta on ju kena inimene, me saame kahekesi väga hästi läbi. Kuid emise perenaine: või kena inimene, kui pruunid silmad! No-jah, ütlen ma, pruunid silmad on tal küll, ja kui see on viga, siis muidugi, aga . . .»

«Jah, head päeva siis,» ütles Jürka minekut tehes.

«Teist teile ka,» vastas naine juttu poolitades ja lisas: «Aga kui põrsast ei saa, kas te ei tahaks omale siis kassipoega võtta? Meil on ilusad hallid. Vanal oli teisi viis, kolm uputasime solgiämbris ära, kaks on veel järel, teise võiks ära anda, jumalamuidu võiks anda, kui saaks heade inimeste kätte. Kus on lapsed, seal solgutatakse rojuks, ainult vanainimeste juures saab kassist õige kass. Ei tea, kui palju külarahval lapsi on?»

«Ei olegi veel,» ütles Lisete.

«Noh, siis olete meie kassi pererahvaks nagu loodud. Tahate, lähme meile, võtke teine kassipoeg kaasa, ega tast midagi kanda saa.»

«Mis sa arvad, eit?» küsis Jürka.

«Kui ehk põrsast ei saa, asjaks oleks siis kassipoegki,» arvas Lisete.

Nõnda mindi üheskoos pisut maad tee kõrvale kassipoja järele ja Lisete rõõmustas juba ette, et saab ometi midagi elavat toanurka peale iseeneste. Aga asi kujunes pisut teiseks, kui Jürka oma eidega oli arvanud või kui pere minia oli rääkinud. Sest nagu selgus, oli ämm majas otsaline, kuigi nimeliselt tema poeg oli peremees. Jutukal minial oli õigus ainult rääkida; tegutseda ja talitada võis ta ainult ämma pead mööda. See aga, niipea kui aru käes, milleks võõrad tallu tulnud, küsis kohe:

«Kas teil lehm on?»

«Ei vist,» vastas Jürka.

«Kuis nii: ei vist. On või ei ole?»

«Ei veel,» ütles nüüd Lisete.

«Aga mis te siis kassipojaga peale hakkate, see tahab ju rōōska piima, ei tast muidu elulooma tule.»

«Eks piima võiks ju külast tuua, paljuke see kassipoeg limpsib,» arvas Lisete.

«Küla on ju Põrgupõhjast kaks-kolm kilomeetrit eemal,» ütles ämm.

«Mis sest,» lausus nüüd Jürka, «minu eidel head vändad all.»

«Ei sest tule midagi välja,» arvas ämm. «Muretsege enne lehm, tulge siis kassipoja järele.»

«Küllap vist,» lausus Jürka ja mõtles minekut teha, kuid Lisete ei tahtnud ämmale nii kergesti alla anda. Ta hakkas seletama, kui üksi ta päevad otsa peab kodus olema ja kui väga ta kassipoega armastaks ning tema eest hoolitseks.

«Ma võtan ta kaasa, kui lähen piima järele, lasen talle kohe lüpsisooja anda, limpsigu ta just nii palju, kui süda kutsub. Usu, perenaine, kuldsemat põlve ei leia ükski kassipoeg terves ilmas kui meie juures,» lõpetas Lisete oma pika jutu.

Ämm pidas pisut aru ja pöördus siis minia poole küsimusega:

«Leeni, mis sina arvad, kas õige anda või?»

«Mina annaks, kui oleks minu teha.»

«Noh, eks sa siis anna,» ütles ämm lõpuks, sest võõras oli teda, mitte miniat, perenaiseks nimetanud ja minia oli võõraste juuresolekul mõista andnud, et tema, ämm, on majas otsaline. «Pane ta ilusasti korvi, aga säti midagi pehmet ja sooja talle alla.»

Silmapilguga oli kõik tehtud, ainukeseks takistuseks oli, millega korv pealt kinni siduda. Minia ei leidnud ju ühtegi sellist räbalat, mida ämm oleks raatsinud kassipojale ja vanale korvile kaasa anda, sest kes neid võhivõõraid inimesi teab, kas neilt midagi veel tagasi saab või ei. Aga Lisetel tuli parajal ajal hea mõte ja ta ütles:

«Vanamees, võta rätik kaelast, see nagu loodud kassikorvi sidumiseks, tume ja võidunud teine.»

Aga kui Jürka alles aru pidas, mis kaelarätikuga teha, kas võtta või jätta, asus Lisete vanamehele käsitsi kallale, ja nõnda oli rätik enne korvi ümber, kui Jürka õieti taipaski, mis temaga sündis.

«Sa mu kallis rojukene, mu silmaterakene, küll saab sul

meie juures põli olema!» rääkis Lisete rätikut sidudes. «Linnud laulavad sul toaukse all, püüa ainult, hiired jooksevad krabinal üle põranda, pole muud, kui pane käpp peale, rotid vilavad nagu volaskid toa ja aida vahet, nii et . . .»

Lisete ei jõudnud oma lauset lõpetada, enne kargas ämm juurde ja kiskus tal kassikorvi käest, ise karjudes:

«Mis?! Teil on rotid ja tahate, et mina lasen oma kassipoja sinna viia. Eluilmaski mitte! Need, sindrid, pistavad kassipoja kohe kinni, kui vana pole kaitsemas. Leeni, säh kassipoeg, vii pesasse tagasi.»

Nii see sündiski: minia võttis kassikorvi ja läks.

«Tule jumal appi, kus ma siis ise olen, kui rotid lasen kassi kallale!» hüüdis Lisete.

Aga see ei aidanud, kassipoeg jäi saamata. Polnud parata, Põrgupõhja omad pidid teele asuma kahekesi — ei põrsast ega kassi.

«Hullud inimesed,» kirus Lisete õueväravast välja minnes. «Et on hiired ja rotid, siis ei anna kassi. Lehm olgu, siis annaks. Nii et las kass istub aina lehma all ja limpsib.»

«Ää latra,» lausus vanamees. «Ise ütlesid, et toas jooksevad hiired ja rotid, ega teised teand.»

«Pidin ma siis ütlema, et toas jooksevad karud?» küsis eit.

«Küllap vist,» vastas Jürka, «karu kassi ei murra, liig tilluke, sulle endale paneb käpa pähe.»

Viimaste sõnade juures vaatas Lisete vanamehele otsa ja küsis:

«Kuhu sa, logask, oma rätiku kaelast oled pand?»

«Ise sidusid ju kassi ümber,» vastas Jürka.

«On need vast inimesed!» hüüdis Lisete. «Kassi ei anna, aga meie rätik kõlbab küll. Ja mis sa siis ootad, et sa rätikule järele ei lähe,» pöördus ta vanamehe poole.

«Ei mina,» vastas see.

«Tahad oma rätikust ilma jääda või?»

«Küllap vist,» vastas Jürka rahulikult.

«Siis lähen ma ise, toon rätiku ära,» otsustas Lisete.

«Kui aga antakse,» kahtles Jürka.

«Kui ei anta, siis võtan.»

Ütles ja pöördus tagasi. Aga asi oli lihtsam ja loomulikum, kui alguses arvati: Lisete tegi parajasti õueväravat lahti, kui minia tuli joostes ämmast mööda, kes seisis keset õue, ja hüüdis heledalt ning rõõmsalt:

«Külarahvas, külarahvas! Te unustasite oma rätiku maha.»
Suure ajuga tuli ta Lisetele värava vahele vastu, pistis talle rätiku pihku ja ütles tasakesi:
«Säh, võta ühes kassipojaga, ega ämm siiamaale näe. Teeb rätiku pisut märjaks, aga mis sest.»
Lisete ei saanud sõnagi suust, katsus ainult oma kalli koormaga minema. Minia, kes jäi õueväravat kinni panema, hüüdis naerdes talle järele:
«Kui oled oma rotid tapnud või kodumailt peletanud, siis tule kassi saama!»
Ämm, kellele minia sõnad väga meeldisid, lisas omalt poolt:
«Ja piimatilk olgu omast käest, kui tahad kassi kasvatada.»
«Kenad inimesed,» naeris minia sõbralikult ämmale.
«Või kenad,» vastas see. «Tobedad!»
«Muidugi tobedad,» naeris minia, nii et see kostis põrgupõhjalastegi kätte, ja ämm naeris ühes miniaga.
«Kõkutavad,» lausus Jürka halvakspanevalt.
«Ongi põhjust,» ütles Lisete.
«Küllap vist,» arvas Jürka.
«Sa ju ei tea põhjust. Näe, siin on põhjus,» seletas Lisete ja võttis rätikusse mässitud kassipoja põlle alt välja, sest enam see ei paistnud taluõuele. «Seda naerdakse.»
Jürka oli kogu oma tüseduses ainult paljas «mhh», ja seda tükiks ajaks. Aga kui eit oli talle asja seletanud, siis naeris ka tema, ja see võis pisut kaugemale kosta kui minia ja ämma naer.
«Meil peaks niisuke minia olema,» arvas ta natukese aja pärast, kui nad juba kodu poole kõmpisid.
«Soo, või niisuke,» ütles eit. «Kingib ja varastab su sinu enda silma all paljaks.»
«Aga kui ta nõnda naerab,» arvas Jürka.
«Naerab ju seda, keda varastab.»
«Küllap vist.»
Jah, alles nüüd taipas Jürka õieti, et minia polnud naernud neid, vaid oma ämma, ja et ämmgi oli naernud ainult iseennast. See andis nagu uut julgust ja jõudu. Eidel oli kassipoeg põlle all, ja küllap nad leiavad lõpuks seapõrssagi. Nõnda mõtles Jürka. Ning et asi oleks kindlam, tegi ta iga vastutulijaga seapõrssast juttu. Ühe tütarlapsega, kes hoidis tee ääres karja, sobis jutt eriti hästi. Nii Jürka kui ka Lisete arvasid juba, et nad on sattunud õigesse paika, aga lõpuks

selgus ometi, et on juhtunud väike eksitus: talus on küll paar seapõrsast, aga need kuluvad marjaks iseendale, ülearused on juba ammu ära jagatud. Aga sest polnud midagi, sest nad olid saanud tütarlapse juures mättal istuda ja jalgu puhata.

Nõnda põrsast küsitades ja vastutulijatega juttu vestes jõudsid nad kodukoha lähemate taludeni, ning alles siin teadis neile keegi küürakas ja lombak rätsep või kingsepp, raske oli otsale saada, seletada, et kui midagi vaja, siis on kõige parem minna otseteed Kaval-Antsu juurde, sest temal on kõike ja tema toimetab kõiki.

«Nii et temalt saab ka põrssa?» küsis Jürka.

«Ka põrssa,» vastas küürakas ja lombak, kingsepp või rätsep.

«Ja lehmi on tal ka?»

«Lehmi ka.»

«Ja hobune?»

«Ka hobune.»

«Kes ta siis ise on?» küsis Jürka.

«Mis mehi siis sina oled, et sa Kaval-Antsu ei tunne?» küsis küürakas vastu.

Nad vahtisid üksteisele otsa, Jürka kui jõmm, küürakas putukana tema vastas.

«Kui minna siit otse,» hakkas küürakas seletama, «ja pöörata esteks seda kätt ja pärast teist kätt, siis jõuad suure kaheharulise kase juurde, vaat sealt on veel natukene maad, enne kui Kaval-Antsu maja hakkab paistma. Kes vastu tuleb, sellelt küsi, kõik teavad, ka sina tead, kui oled kord ära käind.»

Jürka, eit kassipojaga kannul, läks suurt kaheharulist kaske otsima. Kõik oli, nagu küürakas öelnud: esiteks tee seda kätt, siis teist kätt, pärast kask ja lõpuks Kaval-Antsu maja tee ääres, Ants ise väravas. Aga Jürka ei teadnud, et see on Ants ise, sellepärast ütles ta:

«Siinpool pidi Kaval-Ants elama, minu eit ajab põrsast peale.»

«Nii-nii,» muheles Ants. «Mis eitedel muud, kui aga seapõrsast ja lambatalle.»

«Lehmamullikas kuluks ka marjaks ära,» lisas Jürka.

«Kuis muidu, kuis muidu,» muheles Ants. «Ja ega hobusesetukaski liiga teeks, mis?»

«Ei vist,» lausus Jürka.

«Kust mehi oled?»
«Põrgupõhja omi.»
«Siis sinu suits käibki sealt toa-unkast välja, rahvas räägib?»
«Küllap vist,» ütles Jürka. «Eit tossutab,» lisas ta seletuseks.
«Nii-nii,» lausus Ants jällegi ja sügas oma harva habet lõuaotsas. «Paberid korras?» küsitles ta.
«Selleks sai täna käidud.»
«Kuule aga kuule. Või Põrgupõhjas uus pererahvas. Endist peremeest hüüti Vanapaganaks, eks näeb, kuis sinuga jääb, kas astud vana jälgedesse.»
«Mis nimest, kui aga saaks seapõrssa,» ütles Jürka.
«Endine Põrgupõhja Vanapagan lõpetas põrssata, uus algab põrssaga,» muheles Ants. «Aga jäksi sul vist on, pane või päris Vanapagana endaga rindupidi kokku. Niisukest peremeest on Põrgupõhjale vaja, ei vähemast seal aita. Endine oli nääpsuke.»
Nüüd tekkis väike vaikus, mille katkestas lõpuks Jürka küsimisega:
«Ei tea, kudas siis jääb põrssaga?»
«Nii et lambatallest ega lehmamullikast ei hooli?» küsis Ants vastu.
«Oleks esteks seapõrsaski,» arvas Jürka.
«Jah, ruugaks seegi aias,» lausus Lisete.
«Nojah, eks ta ole, või ta vale,» muheles Ants ja lisas siis: «Kahju küll, aga peremeest ennast pole praegu toamail, nii et . . .»
«Antsu või?» küsis Jürka.
«Aga keda siis?» küsis Ants ise vastu. «Teda te ju otsite, nagu kuulukse.»
«Aga kelleks sind pidada, sulaseks või?» huvitus Jürka.
«Ennem vabadikuks või muidu majuliseks,» seletas Ants.
«Nii et oleme ikka õiges kohas,» rõõmustas Jürka.
«Õiges,» kinnitas Ants. «Ja põrssaga jäägu nõnda, et las mina katsun peremehega ääri-veeri asjast rääkida, ja kui kuidagi sobib, siis saadan või toon sõna, lühendan teie jalavaeva. Ning kui jõuate suure kase alla tagasi, siis mitte otse edasi, nagu tulite, sest see on ringi, vaid kura kätt pahemale, üle põllunurga ja läbi heinamaa silmalt päristeele välja, mis viib Põrgupõhja. See on otse, ja endine Vanapagan tuli ja

läks ikka seda mööda, kui käis Kaval-Antsul. Vanapagana tallatud see jalgradagi on.»

Jürka võttis Antsu nõu kuulda, ja kui ta suure kase alla tagasi jõudis, pöördus ta mööda jalgrada pahemale, eit kannul. Jõudnud üle põllunurga karjamaale, arvas ta nõnda:

«Kena ja lahke mehike oli, tea'p misuke see Ants ise peaks olema.»

«Küllap näed, kui põrssa järele lähed,» arvas Lisete.

«Ega tea ühtigi,» lausus Jürka.

«Mis sul seal teadmata on?» küsis Lisete.

«Et kas põrsast saab,» seletas Jürka.

«Mis sul siis Antsust, kui põrsast ei saa.»

«Noh, see seal, see vabadik või majuline, rääkis ka lambatallest, lehmamullikast ja hobusenokast.»

«Ja sina kohe uskuma, mis? Suu hakkas juba vett jooksma, eks? Oota enne, kas saad põrssagi. Täna taevast, et kassipoegki süles, olgugi pettusega. Kui aga ämm talle varsti ajades järele ei tuleks. Aga sinu kallis kaelarätik on juba märg.»

Nõnda kenasti juttu vestes jõudsid Põrgupõhja omad ilusasti päristeele välja ja seda mööda koju. Aga siin alles tuli Lisetele meelde, et kassi tarvis pole tilkagi piima kodus. Nõnda siis kahmas ta vanast kiluriistast valmistatud nöörsangaga piimanõu, võttis jalad selga ja lidus kohe küla poole tagasi. Kassipoja pistis ta vanamehele pihku ja pani sellele südame peale väetikest õrnalt hoida, aga jumalapärast mitte lahti lasta, sest kes teda hullu teab, kas ta end veel kätte annab.

«Ole mureta, eit,» julgustas vanamees Lisetet, «kuhu kassiroju mehe käest pääseb.» Nende sõnadega istus ta ukselävele õhtueelse päikese paistele, pani kassipoja pahemale peole ja silitas teda paremaga tasakesi, ise muheldes:

«Oh sind nirukest, pisi-piimavissikest! Või tahad rätiku seest välja! Nõnn-nõnn, üks käpasuss, nõnn-nõnn, teine käpasuss, ja nüüd siis tuleb kolmas, ning tagatipuks . . .» Jürka tahtis öelda «neljas», aga ei saanud, sest enne oli kass tal peolt läinud, ning seks ajaks, kui Jürka jõudis jalule, mööda toanurka lakas. Vanamees seisis ja vahtis üksisilmi seda kohta, kuhu kräbe loomake oli kadunud. Mis nüüd saab? Mis ütleb eit, kui tuleb piimaga koju? Kõige hullem on häbi: suur tugev mees, aga ei suuda kassipoegagi kinni hoida. Nagu oleks arust või jõust puudu.

Jürka otsustas kassipojale lakka järele ronida, ta maksku mis maksab eide tulekuks kinni püüda. Kuue ajas ta seljast maha, et vestiväel kergem oleks ronida ja pugeda, kui ehk on vaja. Et ta kassi kätte saab, selles Jürka ei kahelnud, sest kuhu loom inimese eest ikka pääseb, liiatigi veel hoones.

Aga lakas märkas Jürka, et asi on pisut täbaram, kui ta alguses oli arvanud. Väljast päikesepaistelt tulles tundus siin pime, pisinatuke helkis valgust ainult ungastest ja ulualuseilt. Et kambrilakka pääseda, kuhu kass oli roninud, pidi esiteks minema mööda rehealuse laudit. Aga siin kas polnud kunagi korralikku katet olnudki, või oli keegi parred hiljem pealt võtnud, nii et paigast paika pääsemine oli üpris täbar: igal sammul karda, et lendad puude vahelt või ühes murduvate puudega alla kõvale savipõrandale.

Ei aidanud muud, Jürka pidi neljakäpakil kambrilaka poole ronima. Rehetoa kõrge, nurgeline ja tahmane kere seisis nagu hiiglatont põiki teel ees, temast pidi üle või mööda ronima. Jürka valis viimase tee. See viis ulualt läbi, kus roovlattide vahelt tolknevad õletuustakud, mis on täis mitmekümne-aastast tahma ja tolmu; need äigasid tal üle näo ja valgete särgikäiste. Aga Jürka ei hoolinud, puges läbi ja jõudis kambrilakka. Siin oli nii pime, et silm ei seletanud alguses üldse midagi, kostis ainult, et keegi jookseb tasaste sammudega. Jürka peatus. Tema ees pimedas säras kaks silma kui tulesütt. Kass pidi seal olema.

«Oh sa reo,» sosistas Jürka, «kui ulataks mütsi peale panema, siis oleks käes.»

Ta roomas põlevatele silmadele lähemale, müts peos, et sellega kassi tabada. Aga äkki kustusid silmad ja vastu ulualust paistis, kuidas kass jooksis teiselt poolt toakeret rehealuse laudi poole. Polnud parata, Jürka pidi sinna järele minema — jälle ulualt läbi, kus ta sai õletuustakuilt uue noosi tolmu ja tahma. Jõudnud rehealuse kohta välja, selgus, et siinpool küljes polnud üldse laudit peal inimese liikumiseks, ainult kass võis siit läbi pääseda.

Jürka ronis kambrilakka tagasi, et teiselt poolt toakeret tuldud teed mööda laudile saada. See kõik võttis nii palju aega, et kassipoeg võis vahepeal jumal teab kuhu kaduda. Aga ei, kui Jürka jõudis uuesti laudile, kus pisut valgem oli, nägi ta, et kassipoeg istub redeli juures laudiotsal ja vahib alla,

nagu oleks seal ei tea mis huvitavat näha. Jürka võttis mütsi ja viskas kassi, et ehk saaks ta lakast maha, sest seal lootis ta tema kergemini kinni võtta. Aga müts lendas mööda ja kass jooksis teise laudiotsa, kuhu Jürka suure vaevaga talle järele pääses, sest harvad parred veeresid tal põlvede ja käte all. Kassipoeg puges pimedasse ulualuse-nurka ja Jürka sai talle sinna järele.

«Noh, sa vennike, nüüd sa änam ei pääse,» rõõmutses Jürka ja puges kassipojale lähemale. Aga kui ta sirutas käe, lipsas kass läbi kitsa ulualuse, nagu tahaks ta maha karata, aga lähemal vaatlemisel selgus, et toa taga seina ääres on mingi kõrvalhoone, mille lakk on heaks peidupaigaks, sest inimene ei pääse sellele kusagilt ligi, ainult pika ja peene puuga võis pilu vahelt torkida. Seda Jürka tegigi, kuid ilma tagajärjeta. Maast udimise tulemuseks oli, et kass puges läbi ulualuse uuesti laudile. Läks Jürka teda sinna kimbutama, lipsas ta kohe oma endisesse peidu-urkasse tagasi.

Nõnda rändas Jürka mitmed-setmed korrad alt üles laudile ja sealt alla toa taha. Lõpuks kaotas ta kannatuse ja otsustas toatagust kõrvalhoonet lõhkuma hakata, sest kassipoja pidi ta ju kätte saama. Ta ragistas parajasti esimeste latiotste kallal, kui toa eest kostis eide hääl:

«Vanamees! Vanamees! Too kassipoeg siia, piim on kodus!»

Polnud parata, hoone lõhkumine tuli seisma panna. Jürka peatus töös ja pidas pisut aru, kuidas olla ja mis öelda. Kui eit uuesti hüüdma hakkas, ilmus ta nähtavale.

«Tohoo peletis!» hüüdis Lisete vanameest nähes. «Sa ju hullem kui reheline! Nägu liimendab peas! Mis sa oled ometi teind? Mis su särgiga on? Alles täna hommikul andsin ta sulle helevalgelt selga.»

Jürka ei saanud sõnagi suust.

«Ja kus on kass? Kuhu sa selle panid? Lasid ära joosta?»

«Küllap vist,» lausus Jürka lõpuks.

«Ja mina jooksen piimaga, nii et hing rinnus kinni!» ohkis Lisete. «Aga mis selle kassiga on siis, kuhu ta jäi?»

«Lakas.»

«Ja sa käisid teda seal taga ajamas?»

«Küllap vist.»

«Kätte ei saand?»

«Ei vist.»

«Noh, oled mul mees küll, kassi karjagi ei või sind jätta!» hüüdis Lisete. «Ja mis sa toa taga tegid?»

«Lõhkusin, et . . .»

«Et kassi kätte saada?»

«Küllap vist.»

«Sa heldene taevas,» hüüdis Lisete, «tõsta silmapilguks jalad kodust välja, sa lõhud taga hooned maha.»

«Aga kui muidu kätte ei saa.»

«Kus ta siis on sul?»

Ja nüüd sai Jürka mahti seletada, kus asub kassipoeg praegu ja kus oli ta enne ning kuidas ta sinna on saanud ja mis on teinud tema ning mis ta veel on mõelnud teha. Mindi kahekesi kassipoega püüdma, eit piimaga laudile, taat teibaga toa taha udima. Ja, ennäe, niipea kui kass piimatassi nägi, tuli ta kohe limpsima ning Lisete võttis ta ilma mingi vaevata kinni. See oli Põrgupõhja uue pererahva esimene suur rõõm.

II

Põrgupõhja perenaine istus heledal päikesepaistel toaukse ees pakul ja vaatas, kuidas kassipoeg piima limpsis. Enne maitses ta ise mitmel korral seda valget vedelikku, et kas ta pole ehk öö jooksul hapuks läinud, nii et võiks kassipoja kõhu rikkuda. Aga ei, piim tundus talle röösk. Nõnda siis valas Lisete teda veel eelmisest pererahvast siia jäänud lõhkenud savikausi terve poole õõnsusse ja pistis kassipoja ninapidi sisse.

Vana Jürka ise, see Põrgupõhja uus Vanapagan, tuli metsast puukandamiga — teivastega, sest õueaiad olid risakil maas ja nõudsid kohendamist. See oli tal täna juba mõni teab mitmes voor. Esiteks tõi ta paar seljatäit tulepuid, siis asus tarbepuude kandmisele. Nähes eite kassipojaga, katsus ta kandami võimalikult vaikselt maha panna, ometi sündis see nii suure kolinaga, et kass oleks pagenud, kui Lisete varmas käsi poleks teda õigel ajal kinni napsanud.

«Ole sind ka oma kolistamisega,» siunas Lisete, «jälle tahad mul kassi lakka hirmutada.»

«Kae mädandit, või nii pirtsakas teine,» imestas Jürka ja tuli eide juurde vaatama, kuidas kass hakkas varsti uuesti limpsima. Tükk aega istusid nad vaikides kõrvuti. Viimaks kogus Jürka oma mõtted sedavõrd, et sai öelda:

«Noh, vanamoor, mis sa ka arvad sest asjast ja olemisest? Tulime siia, et ulualust leida, aga nüüd oleme peremees ja perenaine. Kasski on meil juba.»

«Kui kord sai tuldud, eks siis pea selle risti endale võtma,» arvas Lisete. «Kass meil on, aga kassi piima ei ole. Sina kannad puid, mina piima.»

«Kui saab Kaval-Antsuga kaubale, siis ehk . . .»

Just samal silmapilgul astus Ants õue ja ütles Jürka sõnade vahele naljatades:

«Tere kah, Vanapagan. Eile käisid sina meie pool, täna tulin mina sinu poole vaatama, kuidas Põrgupõhjas müratakse. Oli metsa kanti niikuinii asja, mõtlesin, pistan jalad korraks sisse, ega pahaks panda.»

«Kuis on põrssaga?» küsis Jürka.

«Kas nii tuli taga?» küsis Ants vastu.

«Peremees-Antsuga sai räägitud või?»

«Küllap sai,» vastas Ants, keda Jürka pidas ikka veel vabadikuks ja majuliseks.

«Noh, ja mis?»

«Näh, Ants arvas, et kes seda uut Vanapaganat teab, mis mehi ta on; vana oli tuntud, aga see suri ära. Seda toitsid rohkem loomad ja linnud, kui tema neid; peaks ehk sellepärast vaatama, kuis on uue Vanapaganaga lugu, et kui annad põrssa, kas ei pea siis ka toidu kaasa andma, sureb muidu nälga. Rääkisid eile hobusest, aga omal värskelt puuvirn õue veetud ning aina ilma ratta ja jalase jäljeta,» tegi Ants lõpuks muud juttu.

«Seljas,» seletas Jürka.

«Oled siis aina päevade kaupa talunud?»

«Täna hommikul.»

Ants vaatas, mõtles ja muheles siis:

«Naljamees oled. Endine Vanapagan nalja ei mõistnud.»

«Mina ka ei mõista,» lausus Jürka.

«Aga ühe hommikuga kannad seljas nii palju puid, et jätkuks kahel hobusenokal puuassi-vankriga päev otsa vedada, mis?»

«Kannan,» kinnitas Jürka.

«Kuule aga kuule, vaata aga vaata,» muheles Ants ja sügas oma habemetutti. «Siis on Põrgupõhja tublima Vanapagana saanud, kui oli endine. Mõtled aeda kohendada või?»

«Küllap vist.»

«Aga mis saab põldudega, kui pole hobust?»

«Oleks sahkki,» arvas Jürka.

«Kabe lugu küll, kui sahka ka ei ole. Aga kuis sa siis koha võtsid, kui sul midagi ei ole?»

«Kass on,» ütles nüüd Lisete.

«Seda ma näen! Ja isegi piima on potitükis. Külast toodud või?»

«Ega ise lüpsa, kui lehma'i ole,» tähendas Lisete.
«Ega ise kassipoegagi ilmale kanna,» arvas Ants, «sellegi peab külast tooma.»
«Kassipoeg võib ise tulla ja ukse taga näuguda, aga piimal pole jalgu all ega häält sees.»
«Nõnda see kuulukse,» nõustus Ants, ja pöördudes Jürka poole, lisas: «Sõnakas eit sul, kallis Vanapagan, endisel oli tossikene.»
Jürka hirnahtas naerda, nii et Ants jäi talle tõsiselt otsa vahtima. Sellest naerust mõistis ta sedagi, et Põrgupõhja uus Vanapagan võis tõepoolest ise oma turjal selle värske puuvirna õue kanda. Sellepärast küsis ta:
«Kuis siis jääb põrssaga, tahetakse saada või?»
«Küllap vist,» lausus Jürka.
«Raha eest või kuidas?»
«Kuis siis veel?»
«Kaubad on mitmesugused,» rääkis Ants lõuga sügades. «Endine Põrgupõhja ei võtnud midagi raha eest, tema kas tõi külimitu teri, koti kartuleid, naela villu, leisika linu, koorma rahnusid või vedas sõnnikut, võttis kartuleid, peksis rehte, korjas vilja, tegi heina, masindas ja ropsis linu, nii et tasus tööga või andidega. Üks raha ta ju kõik, ja tema seda pärisraha, mis kõliseb või krabiseb, ei armastanud, oli seda tõugu mees, vaga ja vaikne. Aga mehi on mitmesuguseid, nii et . . .»
«Põrssa võtaks ikka raha eest, aga . . .»
«Aga milleks siis Antsult? Raha eest saab igalt poolt, too või linnast hästi suurt vassongi.»
«Esteks raha eest, pärast muidu,» seletas Jürka, «sest ega raha kõigeks ulata.»
«Nii et tahad ka lambatalle, lehmamullikat, hobusesetukat, sahka ja vankrit?»
«Küllap vist.»
«Kuluks marjaks ära,» lisas Lisete omalt poolt.
«Asi laseb Antsuga seada, tema leiab ikka nõu. Temal on ikka kotisopis peotäis jahu, kamalutäis ube või herneid, tünnis tükk pekki, kimbus peo-kaks linu varuks, ja majakohas kulub kõike natukehaaval.»
Pika jutu tulemuseks oli, et Põrgupõhja rahvas pidi paari päeva pärast uuesti Kaval-Antsule minema, et seal Antsu endaga rääkida ja oma silmaga vaadata, mis ja kuidas. Aga suur oli Jürka ja Lisete üllatus, kui nad lõpuks teada said, et

nad kogu aeg Antsu endaga olid kõnelnud. Jürkat rabas see nõnda, et ta mõtles kohe otsa ümber pöörata ja koju tagasi minna, sest kui asi algab pettusega, mis võib sellest pärastki head tulla. Aga Ants tõttas teda rahustama, seletades:

«Mängisin pisut pimesikku, tahtsin vaadata, mis rahvaid olete ja kas maksab teiega üldse jändama hakata. Aga nüüd tean, et maksab.»

«Või maksab,» lausus Jürka.

«Maksab, maksab, tõsi jutt,» kinnitas Ants.

«Küllap vist,» arvas Jürka.

«Nii et seapõrssa saab?» küsis Lisete.

«Saab seapõrssa ja muudki, kui soovitakse,» vastas Ants.

Nõnda see oligi. Sest kui Põrgupõhja omad hakkasid Kaval-Antsult koju minema, oli neil vankrilogu ja selle ees hobusesetukas; vankrile oli pandud sahk, saha aiste vahel määgis lammas tallega põhul, pakk-kastis ruugas seapõrsas, kottides leidus nii mõndagi söödavat ja vankri järel lõa otsas ammus lehm — aher küll ja kiitsakas, aga kassile ja põrssale oli piimatilk omast käest. Põrgupõhjalased oleksid pidanud nüüd üpris rõõmsad olema, aga ei olnud ometi.

«Kassipojast oli mul suurem rõõm,» ütles lõpuks Lisete.

«Küllap vist,» lausus vanamees mõttes.

«Tema oli ju meie esimene majavara, sellepärast see rõõm,» arutas eit edasi. «Tänasest peale saab ta lüpsisooja piima, küll ta meil kosuma ja kasvama hakkab.»

Lisete rääkis kassipojast, nagu oleneks sellest nende majapidamise tulevik, ja Jürka kuulas toda ning nõõtas hobust, nagu jagaks ta oma eide arvamusi.

Aga kassipoeg ei saanud kuigi kaua lüpsisooja piima, sest juba mõne päeva pärast, kui Lisete ajas lehma metsa äärde vana kulu ja kollaseid varsakapju sööma, tuli karu, kes polnud pärast pikka talveund veel süüa saanud, ja murdis perenaise enese silma all tema supivalguse. Hea, et Lisete ise ühes lamba ja tallega tulema sai. Koju jõudes oli ta hirmust keeletu, vehkles ainult kätega ja näitas metsa poole.

«Mh?» tegi Jürka.

«Karu,» sai Lisete viimaks lausuda. «Murdis lehma.»

«Ää latra,» ütles Jürka.

«Tõsi jutt,» kinnitas eit. «Kahju, et pole püssi.»

Aga Jürka ajas enda jalule ja võttis oma raske pika varrega kirve ning küsis:

«Kus? Tule näita.»
«Kulla pai vanamees,» hädaldas Lisete, «ära mine kirvega. Las ta sööb lehma, aga kui lähed sinna, sööb ta ka sinu, me jääme kassipojaga kahekesi järele.»
Aga Jürka ei võtnud eide hädaldamist kuuldavakski, viskas kirve õlale ja hakkas metsa poole minema.
«Karu on suur ja must, karvane ja tige, mu põlved värisevad veel praegu suurest hirmust,» rääkis Lisete, käies vanamehe kannul.
«Näita, kus ta on,» ütles Jürka.
Aga karu ja lehma polnud enam seal, kuhu nad Lisetest olid jäänud: karu oli lehma padrikusse lohistanud. Kui Jürka talle sinna järele jõudis, võttis ta tema mõmisemisega vastu. Aga tihnik oli nii paks, et kirvega oli siin raske lüüa. Sellepärast tegi Jürka poolringi ümber karu, et otsida lagedamat teed.
«Mine eemale,» ütles ta eidele, «naistel pole siin midagi teha.»
«Ei lähe,» vastas eit, «kui murrab sinu, las murrab ka minu ja kassipoja.»
Alles nüüd märkas Jürka, et Lisetel oli kassipoeg süles.
«Eks lähme siis kolmekesi, mina, sina ja kass,» ütles Jürka.
«Nemad on kahekesi, karu ja surnud lehm,» rääkis Lisete, kuna kassipoeg näugus.
«Seisa kaugemal, muidu saad sina kirvega enne kui karu.»
Lisete jäi vanamehest pisut maha, kes lähenes karule, kirves käes löögivalmis. Karu jättis lehma närimise ja tuli mehele lagedale vastu.
«Tule aga tule, et oleks parem lüüa,» lausus Jürka.
Mees ja karu lähenesid teineteisele. Eit kattis hirmuga iseenda ja ka kassi silmad, et mitte näha, mis nüüd tuleb. Aga ei tulnud midagi iseäralikku, ainult — Jürka lõi karule kirvega pähe ja see langes nagu kott maha, nii et Jürka võis hakata kirvest tema pealuust välja kiskuma.
«Lööd kirve nagu kaalikasse, aga välja ei tule,» kirus Jürka.
Nüüd kadus Lisetel hirm karu eest ja ta astus vanamehe juurde ning ütles:
«Karutapmine käib sul ju nagu käkitegu.»
Ja ta võttis kassipoja põuest, pani selle surnud karule kõndima, kuna ta ise seletas:
«Näed sa, mu nirukene, meie olime kolmekesi karust üle.»

Jürka silmitses samal ajal surnud lehma.

«Õieti tapetud,» lausus ta, «veri ilusasti välja lastud ja kõik. Liha kõlbab väga hästi soola panna ja nahk on ainult kaela pealt pisut rikutud.»

«Aga mis saab karuga?» küsis eit.

«Nahk maha nagu lehmalgi, mis muud.»

«Kas liha ei kõlba?»

«Küllap vaatame, aga talve otsa ju teine käppa imend.»

Jürka tõmbas pussi vöö vahelt ja hakkas tööle, eit asus talle appi, kuna kassipoeg vaatas eide ja taadi tegevust pealt. Kui loomad olid kooritud ja tükkideks raiutud, läks Jürka koju, rakendas hobuse vankri ette ning logistas siis liha ja nahkade järele.

«Meie majavara kasvab,» ütles Lisete vanamehele, kui see hobuse ja vankriga pärale jõudis, «nüüd on meil juba liha ja nahka.»

«Küllap vist,» arvas Jürka.

Järgmisel päeval läks Jürka Antsule teatama, et karu murdis lehma.

«Kas nägid, et karu?» küsis Ants.

«Nägin,» vastas Jürka. «Eit nägi ka.»

«Noh, siis on hea. Iseasi, kui oleks murdnud hunt, siis on hoopis iseasi. Kui karu, siis peab riik välja maksma, sest karu on riigi loom, riigi sakste jahiloom. Aga igamees peab ise oma loomad toitma. Ja karul on vaba valik, misukese lehma, härja või hobuse ta nahka paneb.»

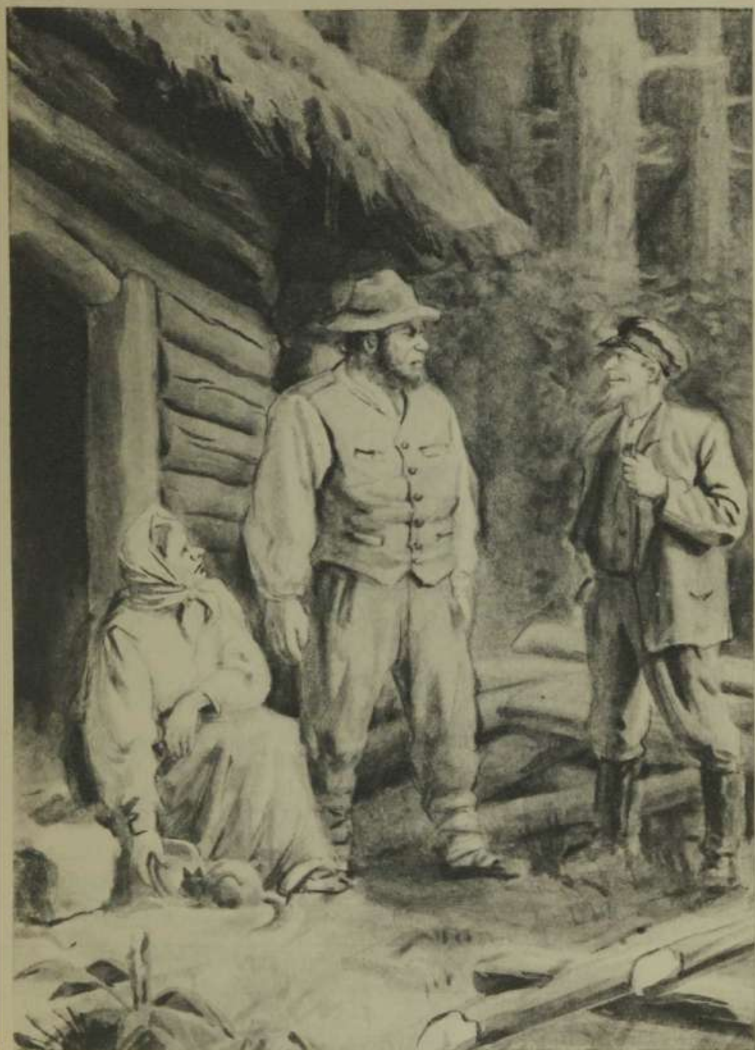
Ants teadis väga palju tarka ja huvitavat jutustada jahist, jahiseadusest ja jahipidamisest. Jürkal polnud vaja sõnagi lausuda, kuulas ainult. Nõnda ei saanudki Ants teada, et Jürka oli karu kirvega maha löönud, naha tal seljast koorinud ja seinale kuivama pannud. Asi selgus alles siis, kui Jürkalt tõendusi nõuti, et tõepoolest karu tema lehma on murdnud. Sest küsimus oli kõigiti kahtlane. Metsavahtide andmete järgi polnud siin ringkonnas ainustki karu olemas, sest muidu oleks talvel tema pesale jahti peetud. Ja nüüd korraga karu ja murrab lehma! Pealegi kuidas? Millistel asjaoludel? Keegi ei näinud murtud lehma, see nüliti ja tükeldati enne ülevaatust.

«Nägid sa tõesti oma silmaga karu?» päriti Jürkalt.

«Nägin,» kinnitas Jürka.

«Ja lehma murdmist ka?»

«Seda nägi eit.»

„Mõtled aeda kohendada või?"
„Küllap vist."

«Aga millal siis sina karu nägid?»
«Kui ma ta maha lõin.»
Kõik vahtisid ammuli suuga uskumatult Jürkale otsa.
«Andsin kirvega, kui sõi lehma,» seletas Jürka.
«Loba!» hüüdis keegi, ja siis hakkasid kõik naerma.
«Nahk ju kodus seinal,» ütles Jürka.
«Ja siis tuled ise lehma eest kahjutasu nõudma?»
«Keelatud ajal tapad karu . . .»
«Ma ei saanud ju muidu lehma talt kätte,» ütles Jürka. «Eit nägi, et karu tuli mulle kallale, mis ma siis pidin tegema. Andsin kirvega korra, ei muud. Mina teda tappa ei tahtnud, mõtlesin ainult hirmutada, aga tema . . .»
«Hea küll, hea küll,» öeldi Jürkale. Aga karu nahk nõuti talt välja, ja kui lehm tasuti, võttis Ants selle raha endale, kuna ta lehma naha oli juba ammu enne ära viinud, nii et Jürkale jäid ainult karuliha-käntsakad, mis ta katseks oli soola pannud, ja lahja lehmaliha; viimane ainult sellepärast, et Ants ütles — ei tema ise ega tema pere söövat karu murtud looma, selle eesõiguse ja erilõbu jätvat ta Põrgupõhja Vanapaganale. Lisete oli üpris nukker, et asjad võtsid sellise pöörde, aga Jürka lohutas teda seletusega:
«Täna jumalat, et nii kergesti pääsesin. Tegin targasti, kui ütlesin, et ega ma karu tappa taht, ainult hirmutada. Aga karu tapmine maksab ka ometi midagi, sest . . .»
«Ah sakste karu siis hirmutada ikka tohib?» küsis Lisete vahele.
«Küllap vist.»
«Nii et kui muidu ei karda, siis võib ka maha lüüa.»
«Nii see kuulukse.»
«Aga kust me uue lehma saame, muidu pole meil ju kassile ja põrssale piima?»
«Ants lubas toimetada.»
«Kuldaväärt mees see Kaval-Ants, tema meid hätta ei jäta,» ütles Lisete tänulikult.
«Ei vist,» arvas Jürka.
Ja nõnda see oligi: mõne päeva pärast toodi Põrgupõhjale sõna, et nad võivad uue lehma järele minna, kui nad tahavad. Jürka ja Lisete läksidki. Seekordne lehm oli veel hullem kiitsakas kui esimene.
«Mis mõte on teil paremat sinna laande viia, karu murrab ta teil muidugi jälle varsti ära, sest ega neid seal üks ole.

Ainult selle eest hoidke, et hundid lehma kõri kallale ei saa, nende toidu eest ei muretse ükski maine võim, ainult armas jumal taevas.»

«Hundid peletan palja kisaga eemale,» arvas Lisete.

«Noh, siis pole karta midagi,» lohutas Ants. «Karu on kasulik loom.»

Selle teadmisega hakkasid Jürka ja Lisete lehmaga kodu poole minema: Jürka hoidis ohelikku, Lisete lõi takka ja siunas lehma, kes ei tahtnud kuidagi vanamehele järele minna. Kui ta lehma siunamisest tüdis, küsis ta Jürkalt:

«Mis sa nüüd arvad sest asjast?»

«Mis asjast?»

«Uuest lehmast ja kõigest. Kas karu murrab selle jälle ää, nagu Ants ütles?»

«Küllap vist.»

«Ja kas lööd karu jälle maha?»

«Küllap näis . . . kui muidu ei karda . . .»

«Aga kui kardab?»

«Ää latra tühja.»

«Ah sina tahad, et ma pean ainult lehmaga kõnelema?» küsis Lisete, aga jäi siiski tükiks ajaks vait. Viimaks ütles ta nagu endamisi:

«Varsti peab hakkama Antsule päevi tegema.»

«Käskis juba homme tulla,» lausus Jürka.

«Armas aeg!» hüüdis Lisete. «Kuis siis homme, kui pidid alles tuleval nädalal.»

«Juba teine lehm, sellepärast.»

«Tõsi ta on, juba teine,» nõustus Lisete. «Aga mis mina siin küll üksi peale hakkan! Kass tahab karjatada, põrsas sööta, lehm ja lammas metsa ajada. Ja kes lööb karu maha, kui murrab lehma?»

«Eks tule Antsu juurde mulle järele, mis muud.»

«Ja sa arvad, et karu ootab nii kaua?»

«Küllap ootab, kui lehm näsida.»

Nõnda nende elu algaski nüüd: Jürka oli aina Antsu juures tööl ja eit kopitses üksinda kodus. Oma töö tegemiseks leidis Jürka mahti ainult öösiti ja pühapäeviti. Sellest hoolimata arvas Ants, et Jürka tööst üksi ei jätku võlgade tasuks ja et vahetevahel peaks ka eit appi tulema. Aga see oli võimatu, sest polnud koduhoidjat, või nagu Lisete ütles: polnud, kes karjataks kassi. See küsimus pidi siiski lahenema oota-

matul viisil. Ühel päeval ilmus Põrgupõhjale nimelt Kase minia, kellelt Lisete oli kassi saanud, ja tahtis selle tagasi võtta.

«Ämm sõimab mind hommikust õhtuni kassivargaks,» seletas ta. «Oleks veel hobusegivaras, aga kassivaras, kus selle häbi ots!»

«Kust ämm teab, et sina kassi talt üle lõid?» küsis Lisete.

«Ega ta tea, arvab ainult.»

«Noh, ja kui viid kassi tagasi, siis saabki teada, et sina.»

«Ma viin ju salaja.»

«Mina kassi ei anna,» ütles Lisete. «Nõua või kohtuga. Kohtus ka ei ütle, et sinult sain. Salgan kõik maha, tee mis tahes. Las ämm sõimab, ega see konti riku. Ütle talle, et mul on sihuke hall, nagu oli teilgi, las ta tuleb järele, küll ta siis kuuleb, kust ma oma kassi saand.»

«Mind sa välja ei anna?»

«Ega ma loll ole.»

«Head päeva siis!» hüüdis minia ja kargas üle aia metsa. «See ämma pärast,» ütles ta seletuseks, «ehk tuleb tee peal vastu.»

Paari päeva pärast oli ämm Põrgupõhjal.

«Mis küla pool ka kuulukse?» küsis Lisete peale teretamist.

«Kuulukse, et meie kassipoeg on varastatud ja et just niisuke hallivöödiline olla Põrgupõhjal.»

«Kas niisuke, nagu mul süles või?»

«Just niisuke, nii et ongi meie oma.»

«Ah ilmas siis rohkem niisukesi ei ole või?»

«Miks ei ole, aga kust sina selle said?»

«Ma ei saanudki. Ise tuli.»

«See kassipoeg tuli ise siia Põrgupõhja?»

«Ega ta siis üksi tulnd,» seletas Lisete. «Ühes emaga.»

«See on vale!» hüüdis ämm. «Kus on see ema?»

«Nagu ta tuli, nii ka läks. Leidis pojale paiga ja tegi ise sääred. Aga võib-olla murdsid teise rotid või karu. Näe, karu murdis meil lehma, miks ta siis kassi murda ei või, andis kord käpaga ja oligi valmis.»

«Ütle parem, millal minia selle kassipoja siia tõi?» küsis ämm.

«Misuke minia?» küsis Lisete vastu.

«Ah seda sa ka ei tea?! Ei mäleta enam, kes seda kassipoega sulle pakkus? Kui sa teaks, mis inimeseloom see on! Su oma silma all petab su läbi, su oma näppude vahelt kisub

sul asjad käest. Mis nende meeste arus küll on, et just niisukesed meeldivad. Ja mis minu pojast küll saab, kui mind enam ei ole valvamas! Usu või ära usu, aga ma ei leia enam ööl ega päeval unerahu, aina käin ja löön silma siia ning sinna. Ometi kaovad asjad, tee mis tahes. Kui ometi kätte saaks, millal või kuidas ta selle kassipoja siia tõi!»

«Kase ema, nüüd süüdistad oma miniat asjata; tema näib sul küll heake olema, aga kassipoega pole ta siiski siia toond.»

«Aga kuhu see kassipoeg siis sai, tule jumal appi!» hüüdis ämm.

«Teil ehk ka rotid siginend nagu meilgi, need murdsid ära.»

«Ega hullu tea,» lõi ämm kahtlema. «Aga mina pole mitte neid tähele pand. Ja sina võid oma hingeõnnistuse juures vanduda, et see kassipoeg on ise tulnd?»

«Selle kassipoja eest võin ma küll oma hingeõnnistuse anda,» vastas Lisete. «Tuli teine ise ühes emaga, kust, ei tea, ja kuhu sai ema, ka ei tea.»

Aga kuigi Põrgupõhja eit andis kassipoja eest oma hingeõnnistuse, ometi ei suutnud Kase vanaperenaine teda uskuda, sest tema süda kipitas oma minia pärast ja kõik, mis maailmas läks viltu või tema tahtmise vastu, pidi olema minia süü läbi sündinud. Veel värava tagant tuli ta õue tagasi, et Lisetet usutleda ja kassipoega temale pakkuda, ainult ütelgu, et minia on ta toonud. Aga Lisete vastas:

«Ma andsin juba oma hingeõnnistuse selle eest, et minia pole kassipoega toond, ainult et ta tal õues käes oli, seda ma nägin, rohkem ma ei tea, küsigu või jumal ise.»

«Jumala enda käest peabki küsima,» ütles ämm. «Tean vaga kaardimoori, kes enne laual käib ja palvetab, kui kaartidelt küsib ja jalgade vahelt vaatab, sinna lähen ma nüüd, sest seda asja ma nõnda ei jäta. Mis inimene külvab, seda tema peab ka lõikama.»

Ütles ja läks. Lisete aga kallistas ja sussutas kassipoega oma suu juures ning rääkis:

«Kuulsid, sa nirukene, et ma oma hingeõnnistuse sinu eest andsin? Aga sinu õige hind on ainult sukanõel. Nii et minu hingeõnnistusel on sukanõela väärtus. Sellest sa näed, kuis ma sind armastan.»

III

Põrgupõhja rahva elu läks kibedamaks, sest kevadine töö-hoog kasvas. Ants nõudis antud loomade ja materjali kiiremat tasumist, muidu ähvardas kõik tagasi võtta. Et tasumine sündis teoga, siis tuli Vanapaganal tööjõust nappus kätte. Aga ka siin leidis nõukas Ants abi. Ta ütles:

«Pead endale sulase kauplema, mis muud. Aga ole kokkuhoidlik, palka ainult poiss eidele koju abiks, nii et ise võid siis täiesti mind tasuda. Eks pärast näe, kuis saab; kui vaja, kaupled ka tüdruku, nii et oleks täispere — peremees, perenaine, sulane ja tüdruk.»

«Karjane puudub,» arvas Jürka.

«Enne kari, siis karjane,» õpetas Ants. «Ei ühele lehmakiitsakale, lambatallele ja kassipojale või karjast pidada, nälga jääd nõnda.»

«Küllap vist.»

Nõnda siis kauples Jürka endale sulase, kes läks tema enda põllulappi tosima, ise aga jäi Antsu orjama, nagu oleks hakanud tema sulaseks. Küll mõtles ta sulase panna Antsule hobuse ja lehma päevi tegema ning muudki saadud majavara tasuma, aga see sellega ei nõustunud, seletades:

«Sina said lehma ja hobuse, sina ise ka oma tööga tasud, nõnda on kord ja kohus.» Polnud parata, Jürka jäi ise Antsu juurde, sulane asus tema eidega Põrgupõhjale, nagu oleks see tema, mitte Jürka eit. Ja nõnda kadusid päevad ja nädalad, ilma et Jürka oleks õieti teadnudki, mis sündis Põrgupõhjal. Või kuigi ta midagi sealtpoolt kuulis, siis rohkem Antsu suu ja silma läbi, sest sel oli asja luusimiseks ka Põrgupõhja kandis. Viimaks ei saanud Jürka suure rahutuse pärast muidu, kui pistis südaööse Põrgupõhjale. Aga kui ta tahtis uksest sisse

minna, oli see kinni. Jürka koputas, ja kui keegi ei tulnud avama, murdis ta ukse eest maha. Samal silmapilgul, kui tema astus tuppa, lipsas sulane läbi akna välja. Jürka tahtis talle järele, aga aken oli tema tarvis liiga väike. Vihaga mõtles ta aknaaugu suuremaks murda, aga õigel ajal tuli aru pähe, et tühipalja sulase pärast maja lõhkuda ei maksa. Ta läks üle purustatud ukse põgenejale järele, aga see oli vahepeal juba metsa lidunud, sellepärast pöördus Jürka tuppa tagasi, kus ta eide sängi ette astus. Eit magas. Eit magas õndsa und.

«Vanamoor!» hüüdis Jürka, nii et toaseinad värisesid.

«Vanamees, sina kallike!» hüüdis Lisete ärgates nii õrna häälega, nagu seda Jürka veel kunagi varem polnud kuulnud. «Ma nägin just praegu sinust unes, et tulid suure musta täku seljas, täkk norskas suitsu ja tuld.»

«Mis see sulaselogard siin toas tegi?» küsis Jürka eide jutu vahele.

«Kallike, mis sulasest sa räägid? Sinust nägin ma ju unes.»

«Miks sa ei avanud, kui ma koputasin?»

«Ma pole õhkagi kuulnud.»

«Aga mina murdsin ukse maha ja sulane pistis siis läbi akna välja.»

«Ah seda vemmalt küll,» siunas Lisete. «Ma jätsin ju õhtul akna lahti, et oleks magades lahedam. Küll ma ta homme käsile võtan.»

«Ütle talle, et kui ma ta veel kord toast leian, siis lõõn ta maha.»

«Õige, vanamees, see kuluks talle tõesti ära, rohkem ta väärt ei olegi. Ta pole õieti sedagi väärt, sest temalt pole nahka võtta, nagu karult.»

«Ka karu seljast ei maksa nahka võtta, sest selle saavad teised omale,» arvas Jürka.

«Kui veel ühe karu maha lööd, siis paneme naha lakka kuivama, sealt ei tea teda keegi meie käest ära võtta,» lohutas Lisete ja lisas: «Sa võiksid muidu nüüd minu juures pisut puhata, aga kes parandab toaukse. Sulasest pole ju selleks meest. Ja ega päris ilma ukseta ikka läbi saa, kuigi suvine aeg.»

«Ei vist,» nõustus Jürka, ja nõnda asus ta ööhämaruses ukse parandamisele. Kui ta tööga valmis oli, pidi kärmesti Antsu juurde tõttama, sest seal tõusti vara. Nõnda oli Jürkal kogu kodukäimise tulemuseks ukse murdmine ja selle parandamine, muud midagi.

«Oleks ma saand sulasegi maha lüüa,» mõtles ta tagasiminekul kahetsevalt. Aga ta unustas oma kahetsuse peagi, sest ees ootas kibe töö, mis ei andnud aega mõtlemiseks.

Ööd olid juba pikemaks veninud, kui ta jälle kord käigu Põrgupõhjale tegi. Tasakesi astus ta tuppa, sest nüüd oli uks lahti. Ettevaatlikult lähenes ta eide asemele, aga kui ta lõpuks käe katsumiseks sirutas, siis leidis ta, et ase oli tühi. Kuhu oli eit läinud? Ega ometi ühes sulasega putku pistnud?

Jürka läks välja ja ronis lakka sulase aset otsima, aga ei leidnud kusagilt midagi. Ta astus lauta: hobune, lehm ja lammas olid kohal. Kassipoeg tuli talle õuel vastu ja põgenes hirmunult toa taha. Jürka pidas aru. Viimaks kaotas ta kannatuse ja hüüdis, hüüdis mitu korda, aina valjemini ja valjemini. Nüüd tuli eit sealt, kuhu kassipoeg oli jooksnud.

«Kus sa kooberdad öösel?» küsis Jürka.

«Sa oled ikka naljakas vanamees, tuled nagu varas südaöösel vahel harva koju ja kohe küsima, kus ma käin. Tead isegi, kus käiakse, kui öösel välja minnakse.»

«Kus sulane on?»

«Eks ta lakas ole, kus mujal. Mis sa temast siis tahad?»

«Ma küsin, kus ta on, lakas ei ole teda?»

«Siis on ta ehk hulkuma läind.»

«Ma arvan ka — sina hulgud, miks siis sulane ei peaks hulkuma, maja seisab omapead.»

«Kuis omapead, kui mina olen siin,» rääkis Lisete vastu.

Aga nüüd tuli Jürkale meelde, et toa taga välja ääres, mõnikümmend sammu majast eemal, seisab heinaküün ja et eit tuli ehk sealtpoolt. Jürka tegi minekut.

«Kuhu sa lähed?» küsis Lisete.

«Lähen vaatan, kui palju välja all küünis heinu.»

«Eks sa pärast vaata, tule nüüd pisut tuppa.»

«Ei, ma tahan kohe näha,» ütles Jürka ja läks edasi. Nüüd oli eidel suur häda vanamehega kaasa minna ja valju häälega rääkida:

«Mis sinu arusse küll on läind, et südaöösel kipud heinu vaatama. Küünis pole veel kuigi paljuke, saod alles kokku vedamata.»

Aga Jürka pistis jooksu, Lisete karjudes kannul:

«Vanamees, vanamees, sa oled hulluks läind!»

Jürka oli tõepoolest hulluks läinud. Ähkides jõudis ta parajasti sel silmapilgul küüni juurde, kui sulane tahtis sealt põge-

neda, aga Jürka haaras tal ühe käega kraest kinni ja viskas ta kui heinatuusti läbi suu küüni tagasi, ise hakkas aga avausele valmisolevaid puid kärmesti ette laduma.

«Vanamees hull, mis sa mõtled teha?» karjus Lisete.

«Seda sa näed varsti,» vastas Jürka.

«Siis lase ka mind sisse,» ütles Lisete ja tahtis küüni.

«Sinu löön muidu maha,» ähkis Jürka ja tõukas eide eemale.

Kui küünisuu oli kinni, võttis Jürka räksi ja taela taskust. Nüüd hakkas eit teda paluma, aga Jürka ei hoolinud millestki: ta pistis tule räästasse. Paraja tuule tõttu oli küün ühes heintega varsti pragisev ja leegitsev tulemeri. Lähedane kadakaski võttis tuld ja põles suure kärinaga. Jürka hirnahtas korra oma kõmisevast tõrrest naerda, vahtis siis aga vaikides tulemöllu. Lisete istus natukese maa taga põlluserval ja nuttis. Kui kõik oli möödas ja küüni asemel oli veel hõõguvate süte ja suitsevate tukkide hunnik, astus Jürka eide juurde ja ütles:

«Soo, eit, lähme nüüd toamaile.»

Aga Lisete kargas oma nutetud silmadega põlluservalt, langes Jürkale kaela ja ütles:

«Nüüd näed isegi, et olen ikka veel sulle kallis.»

«Küllap vist,» arvas Jürka ja lisas natukese mõtlemise järel juurde: «Kui löön su maha, oled veel kallim. Aga küünist ja heintest on kahju.»

«Ää kahetse midagi, kes teab, milleks see kõik hea oli,» lohutas eit.

Kui Jürka hommikul Kaval-Antsule ilmus, rääkis ta seal, et öösel pistnud keegi tema heinaküüni välja all põlema, hulk heinu jäänud sisse. Hea veel, et tuli oli allatuule, muidu oleks ehk eluhoonetessegi hakanud. Nemad arutanud eidega, et kes seda küll pidi tegema, ja «riskeerinud» lõpuks, et kas mitte sulasepoiss oma plotskiga, sest see lubanud õhtul värskete heinte sisse magama minna ja öösel polnud teda kusagilt leida. Eks näe, kas hommikuks ilmub teine või ei.

Aga ei ilmunud, sest keskhommikuks tõi Lisete Jürkale sõna, et poiss on vajaka. Nüüd teatati politseile, aga see arvas, et peab pisut ootama, kuni tuli on täiesti kustunud, muidu ei saa ju tuleasemelt otsida. Hea oleks, kui tuleks tubli sagam vihma, mis kustutaks tule.

Õhtuks oldi siiski Põrgupõhjal ja hakati tuleasemel tosima. Põhjast tuli veel põlemata heinu päevavalgele ja nende alt

leiti sulane, muidugi mitte elavalt. Miks või kuidas oli sulane heinte alla sattunud, seda oli raske seletada. Ta oleks võinud ju küünist välja joosta. Ja kui tuli tabas ta kogemata magamiselt, nii et tal polnud võimalik enam midagi enese heaks teha, siis poleks ta ka heinte alla saanud. Aga ühes polnud kahtlust: tuli oli poisi enese käest lahti läinud, teisi inimesi polnud siin saadaval. Millal ärkas pererahvas? Aga peremees polnud veel sõba silmale saanudki, sest tema tuli Kaval-Antsult, tuli oma eite vaatama ja juba eemalt nägi, et tuli lahti. Pistis jooksu, sest ta mõtles, et on eluhooned, aga kui jõudis juurde, siis nägi, et ainult küün. Põrutas toauksele, aga eit magas, ei tea maast ega taevast midagi.

«Mul võttis jalad all nõrgaks, kui kuulsin, et tuli lahti,» kaebas Lisete.

Juureldi ja uuriti, küsiti ja arutati ning sellega kõik lõppeski, ainult et Jürka pidi endale uue sulase või päevilise otsima. Antsuga sellest rääkides ütles ta:

«Poissi ma enam ei tahaks, pistab pärast elumajagi oma plotskiga põlema.»

«Mis sa arvad meie Juulast?» küsis Ants.

«Juulast,» mõtles Jürka natuke aega. Muidugi, see sobiks, sest Juula oli tüse ja tugev, suurte käte ja jämedate jalgadega, oskas hobust rakendada ja jaksas kõiki mehetöid teha. Pealegi oli ta suur meister heinakuhjade voolimises, muidu aga peeti teda pisut tohmakaks. Jürka oli ta millalgi uuelt suurelt heinakuhjalt maha aidanud, tema sellepärast, et tal jätkus jõudu Juula tõstmiseks. Siis olid nad mõlemad kui kaks hullu naernud ja Jürka oli siis mõelnud, et temal peaks Juula-taoline eit olema, mitte aga niisuke kiips nagu Lisete.

«Juula oleks mehe eest väljas ja tema juba plotskit ega piipu sussitama ei hakka,» kiitis Ants tüdrukut.

«Ei vist,» arvas ka Jürka.

Nõnda siis olid kaubad koos: Juula läks põlenud poisi asemele Põrgupõhjale ja Jürka ise jäi endiselt Antsu orjama, oma majavara tasa teenima.

«Küllap näis, kas mind ka Põrgupõhjal ära kõrvetatakse,» naeris Juula lollakalt, kui ta asus teele oma uue teenistuskoha poole.

«Kui kõrvetad, siis ise, ei teised,» ütles Jürka.

«Peremees peaks mu kohale viima,» naeris Juula.

«Ei täi sinu pärast päeva raisata, mine aga ise,» ütles Ants.

«Parajasti veame kesalt kive, kelle panen Jürka asemele, kui tema tuleb sind viima.»

Muidugi, Antsul oli õigus, Jürka asemele polnud kedagi panna. Jürka-sugust meest polnud olemaski, seda oli Juula selgesti tundnud sel üürikesel silmapilgul, kus Jürka käed ta heinakuhja otsast maha võtsid. Sellepärast oligi ta nagu hull naernud. Ei ole ju suuremat rõõmu, kui et on veel Jürka-taoline mees maailmas. Nii kui võtab sust kinni, kohe tunned, et oled nagu pihtide vahel.

Aga kui Juula oli läinud Põrgupõhjale, sündis Jürkas imelik muutus: ka tema hakkas sinna kippuma. Enne ei tulnud eit nagu meeldegi, aga nüüd tuli. Siiski ise ei pannud seda tähelegi, ainult teised.

«Jürka on hakanud Põrgupõhja vahet jõlkuma,» ütles Ants. «Mis seal lahti on?»

«Naised omapead, sellepärast,» lausus Jürka.

«Sul on ka alati mured, enne sulasega, nüüd tüdrukuga.»

«Küllap vist.»

Aga Lisetel oli asjast oma arusaamine. Tema küsis vanamehelt:

«Mis tüdruku sa mulle saatsid? Oleks teine nagu pisut tobu, aga tööd rühmab kahe sulase eest. Mindki hakkab teine taga ajama, nagu oleks tema majas otsaline.»

Jürka ei vastanud eidele midagi, aga süda kihvatas tal sees suure rõõmu pärast. Ja sest ajast saadik hakkas ta ikka harvemini Põrgupõhjale tulema. Varsti torkas Lisetele silma, et Juula on päeval unine, nagu poleks ta öösel õieti maganud. Mis see küll võis olla? Ta hakkas tüdrukut silmas pidama: selle asemel, et õhtul magama heita, hiilis see kodust välja. Kus ta küll võis käia? Järgmine kord, kui Jürka tuli Põrgupõhjale, ütles Lisete talle:

«Tüdruk kooserdab öösel ümber, ei seisa kodus, päeval teine unine.»

«Küll ma ütlen talle,» vastas Jürka.

«Ära sa jumalapärast hingagi,» palus Lisete, «muidu, kui kahekesi jääme, tuleb kallale, sest ta arvab kohe, et mina suud paotand. Ma muidu niisama, et ei tea, kus ja kellega ta peaks . . .»

«Mis sinul võõrastega asja.»

«Kuis siis võõras, kui elab oma majas.»

Nõnda see jäigi. Jürka lubas, et tema ei lausu tüdrukule

sõnagi, ja tüdruk oli vahetevahel pisut unine, aga tööd tegi nagu iseenese pärast. Kadusid nädalad. Siis pani Lisete tähele, et Juula ei saa enam süüa, sest tal oli süda aina paha. Ja kui ta hakkas tüdrukult pärima, siis sai teada, et asjad on sedasi. Kellega? Seda ei või öelda, mitte ei või öelda.

Esimesel võimalusel rääkis Lisete asjast Jürkale, küsis, mis teha. Aga see jäi üsna rahulikuks, ja kui ta oli tüki aega mõelnud, ütles siis:

«Mis ikka, aeg on ju niisuke, et naistel enam lapsi ei ole, noh, las siis olla tüdrukutelgi. Löö silma peale, et ta töö juures endale liiga ei tee, muidu kes teab, mis või kuidas.»

«Ah siis sellepärast, et mul omal lapsi ei ole, pean hakkama võõraid juba enne sündimist karjatama!» hüüdis Lisete.

«Küllap vist,» vastas Jürka. «Sina ei saa ei oma ega võõra mehega lapsi, aga . . .»

«Näe, ei saa jah ja ei tahagi saada!» ütles Lisete vahele. «Ma ei taha isegi maa peal elada, mis ma siis neist lastest siia muretsen.»

«Tahad ummisjalu taeva, mis?»

«Ennem kas või taeva.»

«Mine või põrgu, aga seni, kui elad maa peal, pead laste eest hoolitsema. Ja kui pole neid omal, siis karjata võõraid.»

«Kuule, vanamees, kust sul äkki see lastehimu?»

«Olen inimene, olen surelik, tahan õndsaks saada, sellepärast,» vastas Jürka.

«Kas Ants seda tarkust sulle õpetand või?»

«Käin kirikus, seal.»

«Nõndaks! Põrgupõhja Vanapagan käib kirikus!»

«Käin kirikus ja õpin laulma.»

Lisete naeris kõõksudes, sest ta arvas, et vanamees heidab nalja, aga kui ta lõpuks nägi, et sel on tõsi taga, langes mure ta südamesse. Kuidas tema küll oma päevad maa peal lõpetab, kui vanamees muutub inimeste seas nii naljakaks! Aga tema mure kasvas sedamööda, kuidas Juula lähenes mahasaamisele, sest Jürka hakkas ikka rohkem tüdruku eest hoolitsema. Kui alguses Lisete oli arvanud, et vanamees tema pärast sagedamini oma kodu külastab, siis varsti polnud enam vähematki kahtlust, et see sünnib Juula ja tema lapse tõttu, kes on tulemas. Nõnda tikkus Lisete südamesse kuri kahtlus, et tema vanamees ehk ongi Juula lapse isa ja et neil olid suvel kohta-

mised metsas, ainult tema, rumal, ei tulnud õigel ajal sellele mõttele, muidu oleks ta võinud nad teolt tabada. Nõnda siis ütles ta kord Juulale:

«Soo, nüüd siis on mul selge, kes on su lapse isa.»

«Ega tea hullu,» vastas Juula.

«Jürka!» hüüdis Lisete.

«Ise ütles või?» küsis Juula.

«Mis ta muidu nii väga sinu eest muretseb. Aga kas tead, kes Jürka on? Vanapagan. Sa kannad Vanapagana lapse ilmale.»

Juula hakkas naerma ja ütles siis:

«Kõik Põrgupõhja peremehed on Vanapaganad, aga lapsed teistel nagu muudelgi inimestel.»

«Jürka on päris Vanapagan,» kinnitas Lisete.

«Kõik ütlevad, et ta on uus Vanapagan,» seletas Juula. «Aga minul on see ükskõik, olgu ta või vanajumal ise, peaasi, et on mees, kes minust üle, nannipunni mina ei armasta. Teeb minuga, mis süda kutsub, ja mina ei või sinna õhkagi parata.»

«Sina häbemata raisk!» karjus Lisete tulises vihas.

«Ei mina ole raisk, perenaine,» vaidles Juula vastu, «sest mina saan lapse. Vaata, et on veel kaksikud, nii et . . .»

Raske on mõelda, mis Lisete oma vihas oleks teinud, sest talle meenus, mis oli sündinud sulasega. Aga parajal silmapilgul saabus Jürka ja nüüd pöördus raev tema vastu.

«See häbemata siin ütleb, et sina oled tema lapse isa,» kargas Lisete Jürkale vastu.

«Ei mina ole seda mitte öelnd,» õiendas Juula. «Perenaine räägib, et peremees öelnud, et tema on minu lapse isa, aga mina ütlesin, et ehk on koguni kaksikud.»

Jürka seisis ja ootas, millega naiste sõnelus lõpeb.

«Sulle oleks nagu suu peale löödud!» hüüdis Lisete talle.

«Küllap vist,» lausus Jürka.

«Siis sellepärast sa muretsesidki nii väga Juula eest,» rääkis Lisete.

«Ega tea kah,» kohmas Jürka vastuseks.

«Tulega peaks teid kahte ära põletama!» hüüdis Lisete.

«Parem lähen heaga minema,» ütles Juula.

«Sina jääd!» otsustas Jürka.

«Siis lähen mina!» karjus Lisete. «Aga sinule, vanamees, panen ma sule sappa.»

«Ei sa pane,» ütles Jürka, «enne löön su maha.»
«Las ta elab,» ütles Juula ja puudutas Jürka kätt, kes nüüd seletas:
«Vaata, vanamoor, selle naise pärast kingin sulle elu!»
«Ma ei taha su kinki!» karjus Lisete. «Tapa mind, löö mind siiasamasse maha! Ennem lähen põrgu, kui elan siin!»
«Ja minegi,» ütles Jürka, «kui maailmas ei taha elada.»
«Ja lähengi!» karjus Lisete. «Aga sinule, Juula, ütlen ma, et sa teaksid: Jürka ise põletas oma küüni ja sulase, pidas juures vahti, et poiss välja ei saaks.»
Toas valitses tükk aega vaikus. Siis astus Juula taarudes Jürka juurde ja küsis:
«On see õige?»
«Õige.»
«Miks?»
«Magas eidega.»
«Aga Juula magas sinuga, nüüd peab ka tema põletama!» karjus Lisete.
«Juulal on laps, sinul pole tänapäevani õhkagi,» seletas Jürka.
«See tarkus on sul ka kirikust või?» küsis Lisete.
«Pühakirjast,» vastas Jürka. «Tehke sugu ja teid saagu palju.»
«Ja sina, Juula, jääd selle mõrtsukaga?» pöördus Lisete tüdruku poole.
«Ta on mu lapse isa,» vastas see.
«Noh, siis annan teid mõlemaid politsei kätte,» ähvardas Lisete.
«Mispärast?» küsis Jürka.
«Sellepärast, et põletasid sulase.»
«Ei mina ole põletand.»
«Sa ju ise just praegu ütlesid Juulale, et põletasid.»
«Ei mina ole kedagi kuulnd,» kinnitas Juula. «Vaata, et sa ise küünile tuld otsa ei pand, nii et peab su enda politsei kätte andma.»
Lisete oli löödud — need kaks hoidsid kokku. Ta oigas:
«Ma suren viha kätte.»
«Kui sured, siis sured oma kurjusest,» ütles Juula.
Aga Lisete ei vastanud enam. Ta heitis sängi ja ütles, et ootab surma. Elagu teised, tema ei taha enam elada. Elust on ta ainult pettunud. Nõnda lamas ta päevi: ei võt-

nud Juulalt kuiva ega märga vastu, ei lausunud ise sõna ega vastanud ka teistele, jäi kurdiks ja tummaks Jürkalegi, kes tuli teda vaatama. Ja lamas seni, kuni ühel ilusal päeval Juula leidis, et perenaine on surnud. Polnud siis muud, kui soendas pajaga vett ja pesi laiba puhtaks, et oleks viisakas laudsile panna. Abi polnud vaja, sest kiitsakas oli perenaine elusalt, veel kiitsakam surnult, nii et Juula sai kõigega üksinda hakkama. Pärast pesemist läks ta Jürkale sõna viima, et surnud perenaine jäi üksi maja pidama ja kodu hoidma. Just nõnda mõtles Juula: maja pidama ja kodu hoidma.

IV

Kui Jürka kuulis, et eit surnud, rääkis ta asjast Antsule. See oli nõukas mees, andis Jürkale lauad ja naelad, sae ning höövli kaasa, et ta iseoma käega kopsiks eidele puusärgi kokku. Nõnda siis tulid Jürka ja Juula kahekesi kodu poole, mees oma kandamiga ees, naine tema kannul. Ja kõik oleks võinud kenasti minna, kui poleks saabunud ootamatu häda. Sest kui Jürka läks oma eide surmast teatama, et temale löödaks hingekella ja kõik, võttis õpetaja ühe suure raamatu teise järel välja, otsis ning kordas üksisõnu endamisi:

«Ei ole, ei ole.»

«Ma tegin talle ju puusärgigi, kuis siis ei ole!» hüüdis Jürka lõpuks vahele.

«Jah, armas hing, puusärk on, aga hinge ei ole,» ütles õpetaja.

Jürka istus toolile ja jõllitas põrandale. Õpetaja ei saanud kuidagi aru, milles asi seisis, millest tuli mehe masendus. Ta lisas seletuseks:

«Ei ole sind ennast ega su eite.»

«Ma olen ju siin,» ütles Jürka ja tõusis püsti.

«Ise oled siin, aga hinge ei ole,» muigas õpetaja.

«Kus mu hing siis on?» küsis Jürka jahmunult.

«Kusagil mujal, teises hingekirjas. Aga, armas hing, kes sa õieti oled? Ma ei mäleta, et ma sind enne oleksin näinud.»

«Olen mitu korda kirikus käind.»

«Aga, armas hing, kuidas on su armulauaga lugu?»

Ei, seda polnud Jürka veel kasutanud.

«Kust oled pärit, armas hing?»

«Põrgupõhjast.»

«Ah nii!» venitas õpetaja. «Soo, soo! Nüüd ma hakkan

mõistma!» Aga Jürka ei mõistnud midagi, ta vahtis arusaamatuses õpetajale otsa. «Endist peremeest hüüti Vanapaganaks, kuidas on sinuga lugu?» jätkas pastor muheldes.

«Esimest hüüti, mina olen,» vastas Jürka.

«Ah siis sina, armas hing, oled see päris Vanapagan?»

«Mina olen see päris,» kinnitas Jürka.

Õpetaja naeris, naeris päris südamest, ainult Jürka ei saanud kuidagi aru, mille üle ta naerab. Ometi katsus ta viisakuse pärast kaasa naerda. Aga kui õpetaja tema nagu kõmisevast tõrrest tulevat häält kuulis, jäi ta talle tõsiselt otsa vahtima, nagu näeks ta enda ees tõepoolest elavat Vanapaganat.

«Kui oled tõesti Vanapagan, miks tulid siis maa peale?» küsis õpetaja, kui ta oli Jürkat natukese aega silmitsevalt uurinud.

«Taevas tahtis.»

«Soo! Miks siis?»

«Et saaksin õndsaks.»

«Kui tahad õndsaks saada, armas hing, siis ei tohi uskuda, et oled Vanapagan.»

«Aga ma ju olen.»

«Vanapagan ei saa õndsaks, armas hing.»

«Aga kui ta on inime?»

«Kui ta on inimene, siis peab ta ka uskuma, et ta on inimene.»

«Aga kui olen Vanapagan . . .»

«Pead uskuma võimatut, siis saad õndsaks.»

«Ma usun, et saan, muidu ei tule inimesed põrgu.»

Sellest ei saanud õpetaja mõhkugi aru ja sellepärast küsis ta huvitatult:

«Kuis nii, armas hing?»

«Peetrus ütles.»

«Mis see Peetrus ütles?»

«Peetrus ütles: inime on patune, ei saa õndsaks, ei võigi saada, nii patune; tahab, aga ei saa, võib-olla ei tahagi. Taevas tahab teada, kas tahab või ei taha, kas võib või ei või. Sellepärast ütles Peetrus minule, kui läksin hingede järele: änam ei saa. Kui tahad veel saada, mine inimeseks maa peale ja katsu, kas võid õndsaks saada. Kui võid, siis võib ka inime, ta ainult ei taha, aga kui ei või, siis ei või ka inime, ehk küll tahab. Ja kui ta võib, aga ei taha, siis saadame ta sinu kätte põrgu, ning kui ta ei või, ehk küll tahab, tuleb ta taeva ja

„Kus see taevas oli?" küsis pastor võimalikult lihtsalt.
„Kas siis õpetajahärra ei tea, kus taevas on?"
küsis Jürka vastu.

sina ei saa enam hingesutsugi. Nõnda Peetrus. Ja siis tulin mina maa peale, et õndsaks saada.»

Pastor oli Jürka seletusest tükiks ajaks keeletu. Viimaks ütles ta:

«Aga, armas hing, kuhu jääb siis lunastus?»

Pastor istus toolile. Tema, kes ta uskus, et vaimunõtrus on õndsuse ankur, oli omal ajal armastanud külastada hullumaju ja seal oli ta kohanud inimesi, kes pidasid end jumalapojaks, Hiina keisriks, heinakuhjaks, loksujaks kanaks, prügikastiks, tuuleks, ei millekski, aga Vanapaganat polnud ta tänini näinud ei hullumajas ega ka vabaduses. Luterus ja mõned teised usuisad olid temast õnnelikumad, nemad olid seisnud vanakurjaga silm silma vastu. Aga nüüd oli ka temal endal see ülev silmapilk: tema ees istus elav Vanapagan. Ainult ühest oli pastoril kahju: miks polnud maailmas — ei temal endal ega teistelgi — enam seda suurt ja kindlat usku, mis laseks asju võtta niisugustena, nagu nad esinevad meie meeltele. Miks närib kahtlus ikka ja alati meie rinnas, nii et oleme sunnitud vahetpidamata ja paratamatult juurdlema! Miks ei võinud ta seda mehemürakat võtta tõelise Vanapaganana, vaid pidas teda ainult hullumaja kandidaadiks! Kui tühiseks ja näruseks oli muutunud maailm ja inimene! Temalgi polnud elava Vanapagana ees praegu muud elamust kui pisut hirmu, et mis siis sünniks, kui tema ees istuval mehel tuleks raevutuju peale. Aga, jumal tänatud, nende vahel oli kirjutuslaud raamatutega ja tema selja taga paari sammu peal uks. Sellepärast ütles ta Jürkale üsna rahulikult, kuigi süda sees pisut värises:

«Kuidas mõtled sa siis õndsaks saada, kui lunastus ei loe enam? Meie, inimesed, loodame ainult lunastusele.»

«Ja lähete hukka, Peetrus ütles.»

«Et just Peetrus seda pidi ütlema,» lausus pastor ebamääraselt, sest ta kartis Jürkat selgema, kindlama ja vasturääkivama vastusega ärritada. Aga see ettevaatus oli üsna asjatu, Jürka oli kõiges nii rahulik ja kindel, et tema meeli ei kõigutanud miski.

«Teistega ei saanud ma sel korral taevas kokku,» ütles ta üsna lihtsalt.

«Kus see taevas oli?» küsis pastor võimalikult lihtsalt.

«Kas siis õpetajahärra ei tea, kus taevas on?» küsis Jürka vastu.

Sellest järeldas pastor, et Jürkaga oli mõttetu arutada usuasju. Sellepärast ütles ta:

«Seda seletada viiks meid liiga kaugele. Asume parem oma asja juurde. Sa ütlesid, et tahad oma naist matta. Aga ei sind ennast ega kadunut seisa meie hingekirjas. Kust oled sa pärit?»

Jürka ütles, kust, ja näitas õpetajale isegi mingit isikutunnistust, millest see tegi endale märkmeid. Nõnda pidi kõik korras olema ja Jürka võis oma eide maha tuua. Aga enne kui ta uksest välja sai, astus pastor tema juurde, pani talle käe õlale ja ütles:

«Armas hing, see oli väga hea, et mulle ütlesid, kes sa oled, aga ära sellest igaühele räägi, sest ega inimesed ei usu, mis neile öeldakse, nad panevad sind naeruks. Need on hingelised asjad, ja et mina olen hingekarjane, siis mina mõistan. Aga lunastust peaksid sa ikka uskuma, kui sa tahad õndsaks saada. Nüüd mine rahuga, sest su eit ootab sind oma kirstus.»

Jürka tuli uksest välja. Tal oli pastorist tema viimaste sõnade pärast kahju ja piinlik, sest nendega paljastas ta oma teadmatuse ja mõistmatuse. Ta räägib hingelisist asjust, kui Jürka seisab Vanapaganana ilmsi oma elava kehaga tema ees! Ja kui imevähe teab ta tema eidest! Eit ootab! Jürka võiks õpetaja teadmatuse üle täiest kõrist naerda. Ainult ühes oli pastoril õigus: ei maksa oma asjust inimestele seletada, niikuinii ei usu nad. Isegi õpetaja ei uskunud. Jürka tunneb seda.

Aga muidu oli nüüd kõik joones ja Põrgupõhja perenaine maeti nagu kord ja kohus, kellagi löödi ja kõik. Ainus viga kogu talituses oli, et puusärk oli naeltega kinni löödud, nii et ükski võõras ei näinud, mis nägu oli kadunuke surnult. Põhjenduseks seletas Juula, et surnu olevat inetuks läinud, sellepärast Jürka ei taha teda näidata. See erutas meeli veel rohkem: taheti tingimata näha, kui inetuks Põrgupõhja eit surres oli läinud. Aga Jürka jäi kindlaks: kirstu kaas oli kord pikkade naeltega kinni löödud ja jäigi kinni.

Kuid varsti peale matust räägiti igal pool, et Lisete pole surnud õiget surma. Eriti valjenes kõma, kui Juula sai kaksikutega maha: tema see pidigi olema, kes vana perenaise tuksu pani, et ise tema asemele saada. Jürka kas ei teadnud midagi või aitas Juula kuritegu varjata. Selleks löödi puusärgil kaaski enneaegu kinni. Nüüd tuletati ka küüni põlemist

ja sulase imelikku hukkumist meelde ning taheti teada, mis sünnib üldse selle uue Vanapagana ajal Põrgupõhjal. Kahtlustused muutusid nii ilmseks, et politsei segas lõpuks vahele: Põrgupõhja perenaise haud võeti uuesti lahti. Ja nüüd selgus, et puusärgis polnud laip, vaid kivid ja muld. Jürka ja Juula võeti käsile: kuis nad seda seletavad? Aga need ei seletanud üldse midagi, vahtisid ainult teineteisele otsa.

«Kes pani kirstu mulla ja kivid?» küsiti.

«Mina,» vastas Jürka.

«Miks?»

«Surnut ei olnd.»

«Kuhu ta siis sai?»

«Ei tea.»

«Kas su naine ikka suri või ei?»

«Küllap vist.»

«Nägid sa teda surnult?»

«Ei vist.»

«Kes siis nägi?»

«Juula.»

Võeti siis Juula käsile ja saadi teada, et perenaine tõepoolest on surnud ning et tema on ta puhtaks pesnud.

«Mis haigus tal oli?» küsiti.

«Vill või roos.»

«Miks nii?»

«Vihastas.»

«Millest ta nii vihastas?»

«Et ma pidin saama Jürkaga lapse ning et ma ütlesin, tulevad ehk kaksikud. Ja näe, tulidki.»

«Ja sellest siis surigi?»

«Ei surnd.»

«Millest siis?»

«Et oli päevi haige ja ei söönd ega joond, ei võtt kuiva ega märga vastu.»

«Sa ehk ei andnud?»

«Miks ma siis ei and, pakkusin iga päev.»

Ka Jürka kinnitas, temagi pakkunud eidele süüa ja juua, aga see pole võtnud ei tilka ega iva.

«Nii et suri ehk nälga?»

«Küllap vist,» arvas Jürka.

«Aga kuhu ta siis surnult sai?»

«Pesin puhtaks, panin laudsile ja läksin peremehele sõna

viima,» seletas Juula, «aga kui tulime tagasi, peremehel kirstulauad seljas, naelad taskus, oli surnu läind.»
«Kuhu ta teil jäi?»
«Tuppa.»
«Kui tagasi tulite, kas toauks oli kinni?»
«Praokil,» kinnitasid Jürka ja Juula mõlemad.
«Kas siis ust lukku ei pannud, kui kodunt välja tulite?»
«Meie toa uksel polegi lukku, seespool ainult puuriiv.»
«Aga kas ukse tõmbasite kinni, kui välja tulite?»
«Vist ikka tõmmasin,» ütles Juula, aga lisas kohe täienduseks: «Aga võib-olla ka mitte, sest ma mõtlesin teel: surnu jäi koduhoidjaks.»
«Mis see tähendab?»
«Noh, et kes sinna ikka läheb, kui surnu toas, ja et sel oleks parem, jätsin ehk ukse lahti, sest surnud armastavad jahedat.»
«Nii et . . .?»
«Nii et ma ei tea midagi öelda.»
«Aga mis te siis mõtlesite, kui te koju tulles surnut ees ei leidnud? Kas teis ei tekkinud mingit kahtlust?»
«Ei,» vastas Jürka.
«Kuis nii?» oldi üllatatud.
«Peremees ütles kohe: see on otseteed põrgu läind,» seletas Juula.
«Nii see oli,» täiendas Jürka omalt poolt. «Minu eit ei taht maamulda, kartis, pärast saadetakse sealt taeva, sellepärast lubas alati otseteed põrgu minna. Noh, nüüd läkski, mis siis ikka muud.»
«Aga miks te asjast kohe politseile ei teatanud?»
«Kartsime,» vastas Jürka.
«Mida te kartsite?»
«Et arvatakse ei tea mis ja hakatakse kimbutama, ei usta.»
«Kas sa siis ise usud, et su eit läks otseteed põrgusse?»
«Küllap vist.»
«Tõusis laudsilt ja läks, mis?» imestati.
«Miks mitte. Õpetaja ütles kirikus, et surnud tõusevad üles, miks siis minu eit ei võind tõusta, kui ta oli surnd. Ja surnd pidi ta olema, muidu poleks Juula saand teda eluilmas pesta.»
«Mina pesin ta oma käega puhtaks,» kinnitas Juula.
«Siis oli ta tingimata surnd, muidu poleks ta lasnud end pesta,» kinnitas Jürka.

«Veel pole ju viimnepäev, et surnud üles tõuseksid,» katsuti Jürkale vastu vaielda.

«Minu eidel ehk oli,» ütles see.

Nõnda oli ühelt poolt selge, et Jürkaga oli mõttetu vaielda, teiselt poolt mõistis aga Jürka, et ametnikud ei tea midagi ja ei saa millestki aru. Isegi sellest poleks midagi kasu, kui ta neile ütleks, kes oli tema eit ja kes on tema ise ning milleks ta Põrgupõhja on tulnud. Võib-olla millalgi avab ta nende silmad, täna aga mitte, sest ta näeb, et nad ei usu teda.

«Kas oli ehk toa ees loomajälgi näha, kui koju jõudsite?» küsiti viimaks.

«Mis looma?» küsis Jürka vastu.

«Ükskõik mis looma. Kas oli üldse jälgi?»

«Kui koju saime, oli pime,» seletas Juula. «Öösel sadas lund ja vihistas tuisata, hommikul polnud meie omagi jälgedest õhkagi järel.»

«Nii et õhtul te toa ees jälgi ei vaadanud?»

«Ei,» vastas Jürka.

«Ma ju ütlesin, et oli pime,» seletas Juula.

«Aga kui arvasid, et eit läks põrgusse, siis oleks võinud ju mööda jälgi järele minna,» öeldi Jürkale.

«Põrguteel pole jälgi,» vastas Jürka.

«Miks sa seda arvad?»

«Muidu oleks põrgu ammu üles leitud.»

Sellega olid kõik nõus: ei põrguteel ole jälgi, mine otseteed või haua kaudu. Isegi kui läheksid enne taevast läbi, ikkagi puuduvad jäljed. Sellepärast lõpetati seks korraks juurdlus. Küsimus oli veel selles, kas Jürka ja Juula vahistada või mitte. Lõpuks otsustati nad vabadusse jätta, sest Antsult ja teistelt inimestelt saadud teated lasksid arvata, et kuigi asjal on kuritegelik maik, ometi on vaevalt keegi kurja teinud. Pealegi Jürka pidi ju Antsu juurde minema ja seal võidakse talle silma peale lüüa, kuni kogu loos selgusele jõutakse, Juula aga oma kahe väikese lapsega ei lähe Põrgupõhjalt talvekülmaga kuhugi, iseasi, kui tuleb kevad oma sooja vihma, värske rohu ja leigete tuultega. Kuid seks ajaks on ehk juba kõik selge, lumi annab oma saladuse välja.

Muret tegi veel lahtine haud surnuaial. Mis sellega? Kas pidi tühja kirstu sinna tagasi panema ja ta siis kinni ajama? Peab seda ehk tegema ilma kirstuta või peab haua lahti jätma kuni kevadeni, kus kogu asi ehk selgub? Vagad ini-

mesed arvasid, kirst tuleb uuesti hauda panna ja haud kinni ajada, sest kirstule on ju nagu kord ja kohus kella löödud ning pühakirja sõnadki peale loetud, mis siis veel. Pühitsetud kirst kõlbab ainult pühitsetud mulda, ei kuhugi mujale. Aga teised ütlesid, et kui kellalöömine ja kirjasõnad pühitsesid kirstu, siis pühitsesid nad ka selle mulla ja kivid, mis asendasid laipa — mulla ja kividki peab siis kirstu jätma. Sellele väideti vastu, et mulda ja kive ei või kirstu jätta, sest nendega on ja oli pettus, ja pettuse peab pühitsetud maalt eemale hoidma. Kuid nüüd küsiti: kas pettust võib ja tohib veel petteks lugeda, kui ta on pühitsetud? Sest mitte ainult kirstule ei löödud kella, vaid ka mullale ja kividele, mis olid kirstus. Siin ei leidnud vagad inimesed enam üksmeelset vastust, ja et asja õieti otsustada, pidi suuri raamatuid lugema ja uurima. Et aga ka pühade raamatute arvamused lahku läksid, siis võttis kogu küsimuse lahendamine palju aega. Sellepärast otsustas politsei: haud lahti jätta, kate peale panna, et mõni kogemata sisse ei kukuks ega oma kaela või muid ihuliikmeid ei murraks; kirst ühes mulla ja kividega asitõendina ametivõimude valdusse jätta.

Nõnda oli asjal seks korraks lõpp. Aga kevadel sai ta uue käigu, sest Põrgupõhja metsast leiti mõned kondid, mitte ühest kohast, vaid laialipillatult. Kondid korjati kokku ja anti asjatundjaile uurida, et mis kondid need on, kas inimese või looma, ja kui inimese, siis — kas mehe või naise, noore või vana. Aga asjatundjail kerkis kõigepealt küsimus, misaegsed need kondid on ja kas üheaegsed, ning kui mitmeaegsed, siis — missugused vanemast ja missugused uuemast ajastust pärit? Ja kui kuuluvad eri ajastuisse, siis — kui pikaks tuleb ligilähedaltki arvata nende vahet? Sellele ajalisele küsimusele seltsis oluline: kui kondid kuuluvad kas kõik või osaliseltki loomale, siis — mis loomale? Kas nad üldse kuuluvad samale loomale, ja kui mitmele, siis missugune missugusele? Peale selle — kas isasele või emasele, vanale või noorele, umbes kui vanale ja noorele. Tähtis oleks ka kindlaks teha, kas kondid on kogu aeg vaba õhu käes viibinud või on nad teatud ajavahemiku mullas olnud, kust nad seletamatuil põhjustel on uuesti päevavalgele kerkinud? Alles pärast nende ja paljude teiste uurimistöil üles kerkivate lisaküsimuste otsustamist võisid asjatundjad ametiasutistele oma arvamust avaldada.

Jürka ei saanud kontide loost midagi aru, kuigi tema ja

Juula, lapsed süles, käisid ühes teistega neid otsimas. Jürka arvates polnud kuidagi võimalik, et Lisete oleks enne oma kondid mööda metsa laiali pildunud, kui ta põrgusse läks. Kuidas ta siis ilma kontideta sai minna?!

Asjatundjad tegid oma töö põhjalikult, ja nagu sellisel korral sagedasti, töö tulemused erinesid väga. Õieti polnud ainustki küsimust, milles oleks suudetud ühele ning samale arvamusele jõuda. Selleks aitas eriti kaasa asjaolu, et igal asjatundjal oli oma eriline aine, mis teda eelkõige huvitas. Näiteks: keegi, kes leidis, et kondid on sedavõrd puretud, et raske on nende kohta üldse midagi kindlat öelda, katsus selgitada — kes on neid konte purenud — karu, hunt, koer? Lisaks: kas ehk kondid pole mitme looma hammaste vahelt läbi käinud ja kes pures neid esimesena, kes viimasena? Teine asjatundja, kes nägi kogu maailma probleemi toitlusküsimuse ratsionaalses lahenduses, katsus kontide päritolu selgitada sellega, et püüdis kindlaks teha, mis toitu kontide omanik peaasjalikult oli tarvitanud. Pikkade vaidluste ja väitluste tulemuseks oli asjatundjate kokkuleppe-arvamus, mis ei sobinud ühegi üksikarvamusega, seistes nende kõigiga ilmses vastuolus. Üks asjatundja jäi kõigis küsimusis eriarvamuse juurde. Nõnda esitati asjatundjate töötulemus ametiasutistele ja need jõudsid selle põhjal otsusele, et leitud luud-kondid on tõepoolest inimese omad, kes on olnud vähemalt keskealine. Sellele lisati: kuigi pole saadud kindlaks teha, kas leitud kondid on mehe või naise omad, ometi peab asjaolusid arvestades järeldama, et nad võivad kuuluda ainult naisele.

Nõnda oli üks küsimus lahendatud: Põrgupõhja perenaise luud olid leitud ja nad võis kivide ja mulla asemele puusärki panna, puusärk hauda lasta ning haud kinni ajada. Seejuures tõusis vagadel küsimus: kas kontidele peab uuesti kella lööma, kas uuesti «mullast oled sa võetud ja mullaks . . .» ning need teised sõnad lugema? Kas ei piisa sellest, et nad pannakse kirstu, mis on saanud juba kellahelina ja kirjasõnad? Aga selle küsimuse otsustas Jürka Juula nõuandel ruttu: ta laskis kellad uuesti helisema panna ning lugeda ja laulda, kuigi oli veendunud, et leitud kondid pole Lisete omad. Ta tegi seda selleks, et ometi kord asjaga ühele poole saada.

Ametiasutiste seisukord oli raskem. Kontide kuuluvuse küsimus oli küll lahendatud, aga otsustamist nõudis ka teine küsimus: kuidas oli kadunud Põrgupõhja perenaine surnud ja

kuidas olid tema luud-kondid sattunud metsa? Asi oli mitmeti väga kahtlane, aga temal oli ka tunnuseid, mis lasksid oletada kõige loomulikumat süütust. Sest kas võis tõenäoliseks pidada, et kaksikutega rase naine nagu Juula paar nädalat enne mahasaamist hakkaks vägivalda tarvitama teise naise suhtes, kelle abi ta ise varsti nii hädasti vajaks? Ja peale seda minna mehe järele — rahulikult, nagu kõik kinnitavad — ning lasta sel lauakandam selga võtta ja see kilomeetrite taha viia, et näidata — laipa ei ole? Uskumatu! Iseasi, kui nad mängisid mehega algusest saadik kokku, see oleks hoopis iseasi, aga selleks pole andmeid. Sellepärast oli ainuõige — asi lõpetada.

V

Samal ajal, kui Jürkal ja Juulal oli tegemist sellega, et Lisete oli peale surma otseteed põrgusse läinud, tõusis uus häda. Jürka tahtis nimelt oma esimesed kaksikud kirja panna ja läks selleks uuesti õpetaja juurde. Tema ei tahtnud, et nendega sünniks ühel ilusal päeval samuti, nagu sündis Jürka endaga — lähed õpetaja juurde, seisad tema ees elavalt oma kahel jalal, aga sulle öeldakse, et sind ei ole, hingekirjas ei ole. Jürka tahtis, et tema lapsed oleksid hingekirjas, nii et ta teaks — neil on hing. Sellele viimasele pani Jürka väga rõhku, sest ta tahtis õndsaks saada ja lootis, et ka tema lapsed saavad õndsaks, kui neil on hing.

«Aa! Põrgupõhja Vanapagan!» hüüdis õpetaja Jürkale juba enne vastu, kui see jõudis teretadagi. «Nüüd ma juba tunnen sind. Tuled just õigel ajal, mul on sinuga asja.»

«Ei, minul on õpetajahärra juurde asja,» ütles Jürka. Aga pastor ei võtnud tema sõnu kuuldavakski, vaid rääkis edasi:

«Tahtsin sulle juba järele saata, aga tuled nagu kutsutud. Kuule, mis on õieti sinu hingekirjadega — ma mõtlen, sinu enese ja su kadunud naise hingekirjadega? Sa ütlesid mulle esimene kord, kust sa oma naisega oled pärit, aga kui ma sealt järele küsisin, siis vastati mulle, et ei sind ega sinu kadunud naist seisa seal hingekirjas.»

«Mu eit on ju surnud,» ütles Jürka, et midagi öelda.

«Mis sest, et surnud, aga hingekirjas võiks ta ikkagi seista, sest hing ei sure, tema on igavene. Aga hea küll, olgu sinu kadunud naisega kuis tahes, jätame surnud rahule, nagu sa soovid, sest nende hingekirja peetakse taevas . . .»

«Hingede hingekirja peetakse taevas,» lausus Jürka pastori sõnade vahele.

«Väga õige: hingede hingekirja peetakse taevas,» kordas pastor nõus olles. «Aga kuis on sinu enese hingekirjaga, sina ju elad alles? Sinu hingekiri peab maa peal olema, sest sa ju ise oled alles siin.»

«Olen siin ja mul on lapsed, nii et . . .» lausus Jürka, et juttu pisut ka oma asja poole juhtida. Aga selle asemel ütles õpetaja:

«Kas sa ei näitaks veel kord oma isikutunnistust. On ta sul kaasas?»

«Kaasas, pidi olema,» rääkis Jürka taskuis kohmitsedes, ja kui ta otsitava oli leidnud, andis ta selle õpetajale. See silmitses paberit hoolega ja ütles siis:

«Jah, kõik näib korras olevat, templid ja allkirjad on olemas, aga ometi vastavad nad, et sind ei ole.»

«Miks ma siis ei ole, kui olen,» ütles Jürka vastuvaidlevalt.

«Ei tea mina, miks sind ei ole,» rääkis õpetaja endamisi arutades. «Keegi peab siin eksima, aga kes, mine võta kinni.» Ja et asja uurida, küsis ta Jürkalt: «Kes andis sulle selle tunnistuse?»

«Peetrus,» vastas Jürka kõhklemata.

«Missugune Peetrus?» küsis õpetaja jahmunult.

«Misuke . . . See, kes taevas ust hoiab,» seletas Jürka endise kindlusega.

«Soo, jällegi oleme taeva ja põrgu juures väljas nagu mineval korralgi,» lausus õpetaja endamisi. «Ta on ikka alles Vanapagan.» Ja tõsiselt ning ükskõikselt, nagu oleks tegemist sootuks hariliku asjaga, küsis ta:

«Andis Peetrus isiklikult, ma mõtlen oma käega, selle tunnistuse sulle?»

«Ei,» vastas Jürka.

«Aga kuis siis?»

«Ingel tõi.»

«Miks ta isiklikult ei andnud, kui sa tema juures käisid?»

«Siis polnd ju kindel, kas ma maa peale tulen.»

«Miks siis kindel ei olnud?»

«Tahtsin enne vanamooriga aru pidada, kas maksab inimeseks hakata, et õndsaks saada.»

«Nojah, ja eit arvas, et maksab?»

«Küllap vist.»

«Ja siis alles saatiski Peetrus selle tunnistuse?»

«Siis jah.»

«Aga mis hull lugu sul selle eide matmisega on, nagu ma kuulen?»

«Miks hull?»

«Eite pole ju kirstus olnudki.»

«Kus ta siis oli, kui läks otseteed põrgu, ainult keegi ei usu seda.»

«Jah, inimesed on usus nõdraks läinud!» ohkas õpetaja. «Häda tuleb sul, armas hing, ka selle tunnistusega, sest ka seda ei usu lõpuks enam keegi. Öeldakse — võltsitud.»

«Kuis nii, võltsitud!» hüüdis Jürka. «Peetrus ise saatis.»

«Aga puudub Peetruse allkiri, selles on häda. Kas sa ise pole vaadanud?»

«Ei.»

«Aga tule ometi vaata, Peetruse allkirja ei ole.»

«Ma ei tunne pookstahvi.»

«Sellest on väga kahju, et sa lugeda ei mõista, muidu oleksid võinud oma silmaga näha, et see tunnistus on kahtlane. Sina ütled, et said ta Peetruselt, aga Peetruse nime all ei seisa, selle asemel on mingi vallavalitsuse tempel ja vallatalitaja allkiri, seegi nii vilets ja segane, et raske aru saada, mis see õieti on.»

«Valetunnistus,» pomises Jürka mõttes. «Peetrus on võltsija.»

«Selle tunnistuse järgi näib küll asi nõnda olevat.»

«Ka taevainglid petavad,» arutas Jürka edasi.

«Ei ole kindel, kes on sind petnud, kas Peetrus või ingel, kes tunnistuse sulle kätte tõi,» seletas õpetaja, püüdes Jürkat tema hingelises ummikus aidata, kes omalt poolt seletas:

«Peetrus iseoma suuga ütles mulle: kui tahad sündida maa peale, siis pole sul isikutunnistust vaja, sest sündijalt ei nõuta isikutunnistust, et kes ta on või kust ta tuleb. Aga kui lähed ilma sündimata, ütles ta, siis peab olema tunnistus, et oled sündinud ja kõik. Noh, ütlesin mina, anna tunnistus ja ma lähen sündimata. Ongi kindlam, ütles Peetrus, sest aeg on niisuke, et naised on küll rasedad, aga maha ei saa, ja kuigi saavad, siis enneaegu, nii et sinagi võid enneaegu maha saada ja pead uuesti otsast peale hakkama. Nõnda võib juhtuda, ütles Peetrus, et sa ei saagi õigel ajal maha, sest enne lõpeb see inimsugu maa pealt otsa.»

«Jah, armas hing, ajad on kurjad,» nõustus õpetaja.

«Kui oleks ometi katsunud naisest maha saada,» ohkas Jürka kahetsedes, «siis oleks mul nüüd õige tunnistus käes! Ah Peetrus, Peetrus!»

Jürka oli suures kimbatuses. Aga pastor katsus teda lohutada, öeldes:

«Las see asi täna jääda, ma kuulan veel hästi järele, ehk on ometi ainult eksitusega tegemist.»

«Mis eksitusega, kui pole Peetruse allkirja,» ütles Jürka. «Võltsitud! Pettus!»

«Neis asjus tuleb väga ettevaatlik olla,» rääkis pastor vaigistavalt. «Ja sina, armas Jürka, ära tee endale selle tunnistusega mingit muret, ma katsun selle asja korraldada Peetrusega.»

Need sõnad rahustasid Jürkat sedavõrd, et ta kogeles pastorile tänusõnu ja tahtis uksest välja minna. Õigel ajal tuli õpetajale meelde ja ta hüüdis minejale ukse vahelt järele:

«Jürka, sul pidi ju minu juurde asja ka olema, ega sa siis tunnistuse pärast tulnud.»

Jürka peatus, mõtles natuke aega, pöördus siis ümber ja läks tuppa tagasi.

«Mis sul oli siis, armas hing, südame peal?» küsis õpetaja peaaegu hellameelselt, sest tal hakkas sellest mehemürakast kahju. Nii suur ja tugev, enese meelest Vanapagan, aga ometi nii aus ja avameelne, et langeb verest ära ainukese tunnistuse võltsimise pärast! Siiski tahab ise kangesti inimene olla!

«Õpetajahärra, ma tulin oma lapsi hingekirja panema,» vastas Jürka pastori küsimusele.

«Armas hing, su naine suri ju ära, kust on sul siis lapsed?» küsis õpetaja imestanult.

«Lapsed on Juulaga,» vastas Jürka.

«Kes on see Juula?»

«Minu naine.»

«Aga su naine suri ju ära, me just praegu rääkisime sellest.»

«Ega siis Juula pole surnd, see oli Lisete, kes läks otseteed põrgu.»

«Aga millal sa siis Juulaga jõudsid juba abielluda?»

«Lisete elas alles, siis . . .»

«Kes pani teid paari?»

«Meie ise.»

«Kus?»

«Metsas.»

Alles nüüd taipas õpetaja õieti, millest nad kumbki räägivad, ja ta küsis:
«Nii et see sündis juba sinu naise eluajal?»
«Jah, õpetajahärra.»
«Kas su naine teadis seda?»
«Küllap vist.»
«Oli sellest vahel rääkimist?»
«Või veel!»
«Ja te elasite edasi kolmekesi?»
«Ei, eit vihastas, jäi haigeks ja suri ära. Ta ütles, et parem läheb otseteed põrgu. Ja läkski.»
«Sinu hingel lasub siis patt, armas Jürka. Miks sa tegid seda?»
«Lisetel polnud lapsi.»
«Aga see ehk polnud sugugi tema süü.»
«Kelle siis?»
«Võib-olla sinu enda.»
«Teiste meestega ei saand ta ju ka.»
«Kust sina seda tead, armas hing?»
«Ta magas ju sulasega.»
«Tead sa seda kindlasti?»
«Ega ma siis muidu sulast ära põletand.»
Õpetaja tundis selgroos külmi judinaid jooksmas vaheldumisi üles ja alla. Talle meenus iseenda hiljutine hellameelsus ja tal hakkas häbi. Kõigest hoolimata sundis ta end rahule ja küsis:
«Kus?»
«Küünis. Ühes küüni ja heintega.»
«Kas siis keegi seda ei näinud?»
«Eit nägi, vaatas pealt.»
«Mis tema ütles?»
«Ei kedagi. Nuttis, oli teisel sulasest kahju. Pärast võttis mul kaelast kinni ja ütles — nüüd on ta mulle kallis.»
Naljakas, aga selles oli nagu pisut mõtet, nõnda tundus õpetajale. Tema ise oli millalgi noores eas, kui meel veel ägedam oli, rusikaid tarvitanud, ja siis oli ka tema naine nutnud, pärast aga ometi talle rinnale langenud — mitte kaela, ei, seda mitte — ja küsinud . . . Jah, mis ta õieti küsis sel korral? Ah jaa! Ta küsis: «Kas sa nüüd usud, et sa mind armastad?» Just nõnda olid ta sõnad. Aga õpetaja polnud uskunud seda ei siis ega ka hiljem, ta oli rusikatega kaitsnud

ainult iseenda ja oma ameti au. Huvitav, kui tema oleks tol korral selle teise mitte ära põletanud, vaid maha löönud või maha lasknud — ja seda ta oleks võinud, seadus poleks keelanud, ainult õpetajaks oleks olnud ehk raske edasi jääda, sest ta oleks saanud mõrtsukaks —, kas naine oleks talle siis kaela langenud, nagu vaesele Vanapaganale tema oma langes . . .

Õpetaja ärkas nagu uimastusest — Jürka seisis ikka alles tema ees.

«Oli ta siis sulle kallis?» küsis õpetaja temalt.

«Surnult oli kallim.»

«Miks nõnda?»

«Ta ütles: kelleks ma teda pean, et tahan temalt inimeselapsi.»

«Aga miş lapsi siis?»

«Teadagi mis — põrgukutsikaid.»

«Kas Juulal on inimeselapsed?»

«Aga kelle siis?» küsis Jürka nagu arusaamatuses vastu ja lisas: «Juula on inimene ja mina olen praegu inimene, tahan olla, et õndsaks saada.»

«Ütle ometi, armas hing, kuidas tahad sa siis siin maa peal inimesena õndsaks saada, kui sa teisi inimesi, oma vendi issandas, põletad, nagu sa ise seda räägid, ja kui sa püha abielu rikud?»

«Ma tahtsin lapsi ja lapsed on käes.»

«Aga need ei ole seaduse ees sinu lapsed, armas hing.»

«Kelle siis? Kes on see, kelle nad on?»

«Nad on Juula lapsed, mitte sinu, Juula peab nad hingekirja panema. Need on tüdruku lapsed, mitte mehe ja naise, kes seaduslikult abielus.»

«Nii et minul lapsi ei ole?» küsis Jürka ärevaks muutudes.

«Ei ole ega tulegi, kui Juula pole sinu naine.»

«Ta on ju, mul on temaga lapsed.»

«Mitte sinul temaga, vaid temal sinuga.»

«Kas tead, õpetajahärra, ma tahaks selle majale siin tule otsa panna,» ütles Jürka nüüd.

«Ui, ui, armas hing, kuidas sa küll oma hingekarjasega räägid!» hüüdis pastor.

«Aga kui on ainult Juulal lapsed, siis . . .»

«Siis peab Juulaga seaduslikult pühasse abiellu astuma, nii et Juula lapsed oleksid ka sinu lapsed, muud midagi, armas

hing. Pealegi on see palju lihtsam ja kergem kui laste pärast majade põletamine. Sest põleta niipalju kui põletad, tüdrukulapsed jäävad ometi tüdrukulasteks. Nii et mine ilusasti Põrgupõhjale tagasi ja . . .»

«Õpetajahärra paneb ikka enne lapsed hingekirja, kaksikud, mõlemad poisid . . .»

«Ei, ei, armas hing, täna ei saa me lastega midagi teha, olgu nad poisid või tüdrukud, sest nagu ma juba ütlesin, täna on sinu lapsed alles Juula lapsed . . .»

«Juula ei saa ju üksi eluilmas last,» pistis Jürka vahele.

«Seaduse ees saab,» vaidles õpetaja vastu. Ja äkki tuli Jürkal midagi meelde, mis ta kirikus sama õpetaja suust oli kuulnud, ning ta ütles:

«Nagu neitsi Maria.»

«Kas või nõnda, kui see asi sulle muidu küllalt selge ei ole,» nõustus õpetaja, sest ta ei leidnud selle mehega teisiti mingit pääseteed. «Ja nüüd, armas hing, pane tähele, mis ma sulle ütlen: täna mine ilusasti koju tagasi ja kahe päeva pärast pane endale puhtamad riided selga . . .»

«Mul pole puhtamaid,» ütles Jürka vahele.

«Noh, siis pane needsamad selga, võta oma Juula kaasa ja . . .»

«Poisid ka, mis?»

«Ei, poisse pole esiotsa vaja, sest . . .»

«Aga kust nad kodus tissi saavad, kui Juula siia tuleb?»

«Noh, kui nõnda, siis võta ka poisid kaasa, nii et tulete neljakesi, ja mina panen sinu ning su Juula nagu pruudi ja peiu kirja. Kolm nädalat kuulutan teid kirikus kantslist maha ja siis võin paari panna.»

«Nii et ka mina saan lapsed?» küsis Jürka rõõmsalt.

«Nii et ka sina saad lapsed, pealegi veel kaksikud, kui Juulal on kaksikud.»

«Juulal on kaksikud,» kinnitas Jürka.

«Noh, siis on kõik korras, ainult tule tunahomme ühes Juulaga siia.»

Õpetaja pühkis otsaesiselt higi, kui Jürka oli uksest väljas. Mis küll oleks, kui terve kogudus koosneks Jürka-taolistest! Kui kõik peaksid end Vanapaganaks, kes on tulnud maailma, et õndsaks saada, ja usuksid, et nende naised lähevad südametäiega otseteed põrgusse, kui nende mehed muretsevad tüdrukutega lapsi, ning kui need mehed ise, need Vanapaga-

nad, põletaksid oma sulaseid ja teisi naistevõrgutajaid ühes hoonetega! Kui palju hooneid peaks siis igal aastal uuesti ehitatama, kui see kõik oleks tõsiasi, mitte aga vaese Vanapagana ettekujutus ja haiglane usuhullustus? Ah, see jumalik usk! Kui mõelda: tema on Vanapagan ja tahab inimesena maailmas õndsaks saada, samal ajal aga ise tapab, põletab, rikub abielu. Siiski, tühise isikutunnistuse pärast teeb endale südamevalu. Juba algusest saadik kurnab sääski ja neelab kaameleid. Kummaliselt on inimene loodud!

Samal ajal, kui õpetaja nõnda arutas, läks Jürka rõõmsal meelel kodu poole ja ka temal olid omad mõtted. Kena inimene see õpetaja, arutas ta endamisi, saab kõigest aru, mis talle räägid, ja on lahke ning vastutulelik. Õpetab ilusasti ja küsib, nii et saad ja oskad vastata. Ei pane midagi pahaks. Kui niisukesi inimesi rohkem oleks!

Koju jõudnud, muutus Jürka meeleolu pisut, sest seal oli Juula esimene küsimus temale:

«Noh, said poisid hingekirja?»

«Ei,» vastas Jürka.

«Miks?»

«Mul ei ole lapsi, sellepärast.»

«Kelle need kaksikud siis on?»

«Sinu.»

«Õpetaja ütles seda?»

«Õpetaja ütles, et sa oled nagu neitsi Maria.»

«Ää latra.»

«Esteks ütlesin mina, siis õpetaja.»

«Et sina, seda ma usun, aga et õpetaja . . .»

«Tõsi jutt! Ütles: olgu nõnda, siis on selge.»

«Mis siis?»

«Et oled neitsi Maria.»

«Ei, vanamees, õpetaja tahtis sulle öelda, et mina olen lastega tüdruk, aga ei julend, sellepärast siis . . .»

«Mis ta siis kartis?»

«Kartis sind. Kartis, et lööd ta maha, sest . . .»

«Ma lubasin ainult ta majale tule otsa pista.»

«Seda sa poleks pidand tegema.»

«Aga mis siis, kui miski ei kõlba!»

«Tulnd ära, muud midagi, las mina oleks läind.»

«Ei, õpetaja ütles, et peame mõlemad minema.»

«Miks siis mõlemad, kui lapsed on minu.»

«Õpetaja teeb, et on ka minu.»
«Tahab ta siis meid paari panna?»
«Tahab kantslist kuulutada.»
Juula jäi tükiks ajaks vait. Siis ütles ta vaikselt, aga nõnda, et Jürka tundis, et Juulal on hea meel:
«Nõnda on muidugi kõige seadsam, õpetajal on õigus.»
«Õpetajal on õigus,» kordas Jürka.
Ja kui määratud päev kätte jõudis, rakendas ta hobuse vankri ette, istus vankri etteotsa hobust nõõtama, kuna Juula võttis aset vankri tagaotsas, lapsed süles. Sukavardad jättis ta täna koju, sest nende asemel olid tal poisid. Nendega oli rohkem tegemist kui sukavarrastega. Kord pidi ta neid rinna otsa panema, siis jälle mähkima või neile kuiva nurka alla pöörama. Nõnda kulus aeg hoopsasti.
Kui Jürka ja Juula nimed pruudi ja peiuna kirja pandi, oleks Jürka soovinud, et ka poisid oleksid hingekirja torgatud, kuid pastor ei teinud seda mingil tingimusel. Enne pidi noorpaari kolm korda maha kuulutama, siis ta laulatama ja alles pärast seda poisid hingekirja panema. Nii et Jürkal pidi kannatust olema. Aga lõpuks sündis ometi kõik nagu kord ja kohus ning nüüd võis loota, et Põrgupõhja laanekurusse asub vaikus ja rahu ning et lõpevad tühised askeldused ja vintsutused, järelepärimised ja juurdlused.

VI

Jürkal läks süda suure hulga kergemaks, kui ta kuulis, et tema eide kadumise lugu olevat ametlikult lõpetatud. Kergendus ei tulnud mitte tema enda, vaid teiste pärast. Eriti tegi Juula Jürkale muret, sest tema oli kahtlema hakanud, kas Lisete ikka tõepoolest otseteed põrgusse on läinud: võib-olla ei leidnud ta teed sügava lume ja tuisuga, eksib niisama mööda metsa ümber ja hakkab viimaks kodu käima, nagu teevad seda needki, kes on pandud hauda mulla alla.

«Ehmatus rikub piima rinnas ära, laste kõhud jäävad haigeks,» seletas Juula oma kartust.

«Mis sa siis tühja kohe ehmatad,» rääkis Jürka. «Ei kart teist elavalt, maksab siis surnultki.»

«Õrn veri, mis muud.»

Need sõnad hakkasid Jürka südamesse kõige enam kinni. Mõtle ometi — nii tugev ja tubli naine nagu Juula, aga õrn veri. Nii et ta ise peab ikka ka natuke õrn olema — see oligi, mis Jürka südamesse kinni hakkas. Sellepärast ütles ta:

«Ära karda, mina oma eite tunnen, läks tema jalamaid põrgu, ei kuhugi mujale. Kui tuleb tagasi, siis otseteed põrgust, aga siis on tal minuga tegemist.»

Juula süda ei saanud ometi rahu, aina kipitas teine. Sellepärast küsis ta Jürkalt:

«Kas sa ei tahaks korraks surnuaiale minna?»

«Mis sinna?» küsis Jürka vastu, ja kui Juula piinlikult vaikis, lisas ta: «Eks võiks korraks ka.»

Nüüd tegi Juula teist juttu, öeldes:

«Küll need inimesed on õige naljakad!»

«Misukesed inimesed?» küsis Jürka.

«Noh, eks ikka politsei ja teised. Nemad ju uskusid, et mina saatsin su eide teise ilma.»

«Mis neist nüüd rääkida,» ütles Jürka halvustavalt. «Nad uskusid ju sedagi, et need olid Lisete luud-kondid.»

«Aga ehk olidki, ää ole nii hirmus kindel.»

«Sa siis arvad ka, et . . . ?»

«Ei mina arva kedagi, aga ma muidu niisama, et kui ehk ometi, siis oleks hea, kui sina läheks surnuaiale, ikka ju käiakse haudadel, läheks ja teeks jalakannaga hauajalutsisse kolm auku ja sülitaks iga auku kolm korda, iga läraka vahel lausudes: ei sa tõuse, ei sa tõuse, ei sa tõuse. Ma läheks muidu ise, aga minu abi ei aita, sina pead, sest sinu eit, sinu liha ja veri, sina ka arbitad.»

Jürka kuulas ammuli suuga: tal polnud tänini vähematki aimu, et Juula nii tark on. Kord-korralt ikka enam taipas mees, missuguse aarde ta oli avastanud selle naisega.

«Nii et kui lähen teen, sülitan ja ütlen, siis enam välja ei saa?» lausus ta nagu endamisi.

«Pole teised saand ega saa temagi,» kinnitas Juula. «See on ammugi järele proovitud.»

«Aga ta ju ei olegi . . .» katsus Jürka seletada.

«Muidugi ei ole,» rääkis Juula vahele, «aga see oleks selleks, et kui oleks ja kui ta tahaks, siis ta ei saaks. Sest teised ju kõik usuvad, nagu oleks, ja kui kõik nii kangesti usuvad, siis nagu olekski, sellepärast. Ja sa ju ometi võid seda meie laste pärast.»

Seda rääkides pani Juula lapsed ühe ühe, teise teise rinna otsa. See mõjus Jürkasse nõnda, et ta ilma pikemata ütles:

«Hea küll.»

«Nii et sa lähed siis?»

«Küllap vist.»

«Siis pole poistel enam rohelist kõhtu karta,» naeratas Juula imevaile lastele.

Ja nüüd algasid Põrgupõhjal rahulikud ning võiks öelda muretud aastad. Mitte, et siin poleks enam tööd tehtud või vaeva nähtud. Ühte kui teist jätkus Jürkale kui ka Juulale, eriti viimasele, sest tööst hoolimata kandis ta last vahetpidamata kas rinna otsas või rinna all, ajuti niihästi siin kui ka seal. Aga Juula ei mõistnud, kuidas see võikski teisiti olla. Kogu maailmas polnud ta enese ümber muud näinud, kui et kõik sigis ja poegis. Muidu polnud ju elu üldse olemas.

Jürka töötas esiotsa enamasti ikka veel Antsule, tasus vana

võlga. Ja et vanade võlgade asemele tekkisid aina uued, siis paistis, nagu ei saaks Jürka Antsu orjusest enam kunagi vabaks. Kui nõnda edasi kestis, siis oleksid ka Jürka lapsed pidanud Antsu orjama. Ants juba ütleski Jürkale, nähes tema esimesi kaksikuid:

«Kasvatad mulle karjaseid.»

See oli esimene kord, kus Põrgupõhja Vanapagan tundis rinnas torget.

«Kuluvad vist omale ää,» lausus ta.

«Üks sulle, teine mulle,» muigas Ants.

Aga Jürka ei suutnud enam unustada, et Ants juba nii varakult silma heidab tema poistele, tema esimestele. Need olid tal millegipärast eriti südame lähedal. Ja kui ta ükskord Juula kõrval ukselävel istus, kuna poisid nende ees murul mängisid, ütles ta:

«Ants viskab silma poistele.»

«Meie omadele või?» küsis Juula.

«Aga kellele siis.»

«Mis ta neist tahab?»

«Karjast.»

«Meil omal kari.»

«Seda minagi.»

Nad vaikisid ja poisid rullisid end murul. Maailm ulatus neil alles ema kapsa-aiani ja isa ilmus vahetevahel sealtpoolt maailmaotsa ning kadus jällegi sinna.

«Pead Antsuga rääkima, lasku sind koju,» ütles Juula.

«Rääkisin: ei lase.»

«Saada talle sulane.»

«Ütleb: pole minusugust sulast.»

«Pole sinusugust peremeestki. Ja sellepärast pead teda orjama?»

«Küllap vist.»

«Me ei tohi Antsult enam laenata.»

«Kui nõnda saaks.»

«Saab. Peab saama,» ütles Juula. «Laenuga ta orjastab sinu. Sinu lapsed on orja lapsed.»

«Ma olen peremees.»

«Sa oled Antsu ori. Mina olen orja naine.»

Jürka ei osanud Juulale musta ega valget vastata. Alles hulga aja pärast küsis ta:

«Kust sina seda tead?»

„Kasvatad mulle karjaseid."

«Ma orjasin ise Antsu, sellest.»

Nii tähtsaid ja suuri asju polnud Põrgupõhja rahvas isekeskis veel kunagi arutanud. Nad nagu ei teadnudki tänini, et niisugused asjad on olemas. Aga sellest silmapilgust peale ei andnud Jürka Antsule enam hingerahu, aina nõudis ja nõudis enda kojulaskmist. Viimaks lepiti nõnda kokku, et Jürka hakkas Antsu orjama sulasega vaheldumisi — üks nädal üks, teine nädal teine. See oli suur samm edasi. Nüüd sai kodune töö varsti teise hoo ja Juulagi nagu teise näoilme. Teoorjust aga hoopis sulase kaela veeretada — see ei õnnestunud. Ants ähvardas käemeeste ja tunnistajate väljakutsumisega, kui Jürka muidu oma jonni ei jäta.

«Kes sulle need sipelgad pähe ajab, et nii tõrksaks lähed, Juula või?» küsis Ants.

«Lapsekari kasvab,» vastas Jürka.

«Mis sest, et kasvab. Peabki kasvama, töölisi on vaja. Oled ise tubli, Juula on tubli, tulevad ka lapsed tublid.»

«Tublid, aga orjavad nannipunne.»

«Vaata aga vaata, kuula aga kuula, mis Põrgupõhja Vanapagan välja ei mõtle,» muheles Ants nagu endamisi. «Oled seda minu juures õppind või?»

«Küllap vist.»

«Kui nõnda edasi läheb, saab sinust mässaja.»

«Kui saaks peremeeski.»

«Sa oledki peremees.»

«Aga orjan teist peremeest.»

«See on siin ilmas ikka nõnda,» seletas Ants, «et väiksem orjab suuremat, nõrgem tugevamat, rumalam targemat. See on jumalast nõnda seatud, ja kes astub selle vastu, see astub jumala vastu, aga kes astub jumala vastu, seda ootab hukatus, pea seda meeles, Jürka, ja õpeta seda maast-madalast ka oma lastele, siis on su koda kaljule ehitatud ja su karjad leiavad toitu lopsakail rohumail.»

Jürka kuulas ja lausus endamisi:

«Igal pool on jumal põiki ees ja ikka on ta suurema, tugevama ja targema poolt.» Ja kui ta oli hulk aega mõtelnud, meenus talle tema võitlus karuga ning ta ütles: «Siis oli jumal minu poolt, sest mina olin targem kui karu. Minul oli kirves ja kirvel pikk vars, see oli minu tarkus; karul olid hambad ja küüned, aga need olid ilma varreta, see oli tema rumalus. Nõnda võitsin mina.»

Aga Jürka pidi varsti nägema, et mõnikord on raske otsustada, kelle poolt on jumal. Eriti tundis ta seda, kui uss hammustas rukki ääres tema kolmeaastast last, nii et see suri. Koer, kes jaole sai, kiskus küll ussi silmapilkselt tükkideks, aga see ei aidanud, laps suri siiski. See oli esimene raske kaotus Vanapagana elus. Kõige hullem oli see, et ta ise ei saanud kuidagi aru, miks tundis ta seda nii raske kaotusena. Talle jäi ju veel lapsi järele küllalt ja iga aasta-poolteise järel tuli mõni juurde. Ometi läksid Jürkal silmad märjaks, kui ta oma lapse puusärgi hauda laskis ja labidatega pillutud muld krobinal kaanele langes. Kõik olid Jürka pisaraid tähele pannud, seda eriti sellepärast, et kõigile oli see uskumatu. Niisuke mehemürakas, niisuke möirakaru ja tema ka nutab!

«Lapse surm võttis Vanapaganalgi veed lahti,» naerdi naljatades.

«Oli kahju teist mulla alla panna, mis muud, oleks taht teise samuti otseteed põrgusse saata, nagu saatis eide,» seletati irvitades.

Jürka ise, kes ei teadnud neist naljadest midagi, logistas oma setukaga kodu poole ronida. Ja et vankrivahe oli kitsas ja nemad Juulaga mõlemad tublid inimesed, siis ei pääsenud nad kõrvu istuma, vaid istusid seljad vastastikku — Jürka silmad hobust juhtides ettepoole, Juulal tahapoole. Harilikult lõgistas Juula kirikuteel sukavardaid, aga täna seisid tal käed. Sukk oli küll rüpes, aga vardad ei lõgisenud. Selle asemel oleksid nad võinud juttu vesta, aga ka see ei sobinud. Isegi kodus, kui Jürka istus pingile ja Juula kössitas enda tema kõrvale, ei lausunud nad teineteisele ainustki sõna, istusid ainult mõni aeg, kuni pidid tõusma ja minema, sest elu läks edasi.

Üks oli nüüd Jürkale selge: lapsed olid midagi muud kui lambatalled ja lehmavasikad laudas, linnupojad pesas, tärkav puuvõsu ja rohi metsas, haljendav oras põllul. Nende pärast polnud ta kunagi silma vesistanud. Eriti tundis ta seda järgmisel suvel, kui ta ühes Juula ja lastega oli metsas marjul. Nad olid parajasti raiesmikul päikese paistel, kui sinna ilmus ka emakaru oma kahe pojaga. Juulal oli laps rinna otsas ja ta istus kännul. Suuremad lapsed jooksid karu märgates hirmunult ema ümber kokku. Jürka, kes oli pikutanud, tõusis püsti.

«Lähme ära,» ütles Juula vanamehele tasa.

«Karu pärast või?» küsis see.

«Kelle pärast siis?»

«Ei,» ütles Jürka otsustavalt. «Olgu siin päikese käes, kui tahab, mina jään.»

«Tuleb ehk kallale.»

«Mul on puss,» ütles Jürka ja lisas: «Kahju, et pole pika varrega kirvest.»

«Jah, kui oleks see kirves,» arvas Juula.

Karu ei pannud nagu inimesi mikski, vaid rühkis lähemale. Jürka tegi hurjutades oma kõmisevat häält ja ka Juula ning lapsed karjusid kõigest jõust. Karu mõmises ja lähenes endiselt pikkamisi.

«Lähme eest ära,» ütles Juula veel kord.

«No ei lähe,» vastas Jürka juba vihaga ja võttis pükste pealt pika rihma, mida ta hakkas ümber pahema käsivarre mässima, randmest peale ülespoole. Oli see tehtud ja karu ikka veel lähenes, hakkas ta karule vastu minema, tõmmates puusalt pika pussi, mis läikis päikese käes.

«Vanamees, ära mine,» palus Juula ja lapsed hakkasid karjuma. Aga Jürka läks edasi. Nüüd võttis Juula lapse rinna otsast, pani ta kännu äärde samblale ja tõusis püsti. «Kui lähed sina, siis tulen ka mina.»

Aga enne kui Juula Jürkale järele sai, võttis see maast paraja kaika ning tabas sellega eemalt karu pähe. See ajas looma vihale, ja lõuad laiali, sööstis ta mehe kallale. Aga Jürka lõi talle oma pahema rusika sügavale kurku ja hakkas pussiga hoope jagama. Mees ja karu pöörlesid maas. Loom hingeldas, sest mehe käsi oli tal ikka alles kurgus. Aga parem käsi oli pussi maha pillanud. Selle võttis nüüd Juula ja surus kõigest jõust karule külje sisse, kus ta arvas olevat südame. Tundes valu, jättis karu mehe murimise ja kahmas käpaga valutavat külge, tabas aga pussi pead ja lõi selle üleni iseendale rindu. Sündis järsk nõksak ja karu liikmed läksid üleni lõdvaks. Aga mehe käe ajas ta endal kurgust välja, jättis üldse mehe sinnapaika ja läks poegade juurde, nuusutas neid, limpsis paar korda oma verise keelega ja pöördus siis uuesti oma vaenlaste poole. Aga vaevalt sai ta paar sammu astuda, kui ta varises kokku ja ei tõusnud enam. Pojad vänderdasid tema juurde ja pistsid oma ninad ema sooja verde. See oli täiesti uus kogemus nende elus.

Verine oli ka mees, sest ümbermässitud rihma kaitsest hoolimata oli karu ta pahemat käsivart murinud, kuna küüned käristasid riided ja naha jalgadelt ning küljelt. Kõige raskem vigastus oli pahemal pool rinnal: siin oli ühes nahaga purustatud ka liha, paiguti luudeni.

Suuremad lapsed jooksid vanemate juurde asja lähemalt vaatama.

«Jumal oli meie poolt,» ütles Jürka end maast üles ajades.

«Karu oli üksi, meie kahekesi,» arvas Juula.

«Meil oli puss.»

«Aga karul hambad ja küüned.»

«Isa oli karust üle,» rääkisid esimesed kaksikud isekeskis. Nad oleksid ehk veelgi midagi tähtsat öelnud, kuid ema võttis nad kordamööda kinni ja pani nad isa haavadele märga tegema, sest see pidi hea olema, parem veel kui ämblikuvõrk ja verihein. Peaaegu sama hea kui puskar. Poisid tundsid end oma talituses väga tähtsatena ja arvasid hiljem, et nemad päästsid oma isa elu. Ainult ühest oli kahju: neil ei tulnud nii pikka oja, nagu ema oli tahtnud, mitte ei tulnud.

Kui Jürka haavad kuidagi olid kinni seotud, küsis Juula:

«Aga mis saab karuga ja tema poegadega?»

«Las nad jäävad,» vastas Jürka. «Mis tast nülgida, nahk võetakse niikuinii meie käest ära. Ja pojad ammugi.»

«Kuidas me oma pussi kätte saame?»

«Las jääda ka see, siis nähakse, et meie tapsime.»

«Kas siis muidu ei usta?»

«Kes neid teab, mis nad usuvad.»

«Sa oled ju puru.»

«Jah, suur kirves peab metsas kaasas olema.»

Äkki meenus Juulale väike laps. Kus see on? Kuhu poisid selle olid jätnud? Aga poisid ütlesid, et ega siis nemad muidu niisama siia tulnud, neid oli ju siin tarvis. Jajah, neid oli hädasti tarvis, muidu jumal teab, mis isast oleks saanud.

Aga väikesega polnud midagi, tema vähkres kännu ääres päikese paistel ja ajas pöidlaid suhu ning silma. Tema kohal ülal oli sinine taevas ja mõni harv helevalge pilveräbal, aga tema ei teadnud veel, et sinine on taevas ja valge — pilved. Ta ei teadnud isegi seda, et need asjad üldse olemas on, ja sellepärast rahuldus ta oma pöialdega, mis kippusid suhu ja silma.

Aga Jürka lõi talle oma pahema rusika sügavale kurku ja hakkas pussiga hoope jagama.

«Karu, reo, ei lasknud esteks lapsel kõhtu täis süüa,» ütles Juula väikest samblalt sülle võttes.
«Selle eest sai ta oma palga,» lausus Jürka.
«Said ka sina,» arvas Juula.
«No sain.»
«Kas lähed ikka oma jalaga koju või?»
«Küllap vist.»
See harilik sõnakõlks oli Juula südamele nagu palsam. Kui mees veel nõnda võib rääkida, pole siis katki midagi, mõtles ta. Ja ega olnudki. Tulid üheskoos kenasti koju ja seal Jürka pani enda pikali ning varsti kostis vali norin. Juula aga tõttas metsavahi juurde teatama, mis oli sündinud. See viis sõnumi silmapilk edasi ja õhtu eeli olid mehed Põrgupõhjal, et neid viidaks sündmuspaigale. Polnud muud minejat kui jällegi Juula, nõnda läks pool päeva karu nahka.
Metsas karupojad mängisid surnud ema juures, üks istus ema peal, teine katsus teda sealt maha ajada. Nõnda kordamööda. Lõbu oli laialt. Sest kuigi ema oli tänini kõik nende vallatlused kannatlikult talunud, täna ta otse ületas iseenda oma pika meelega. Ainult nälg hakkas näpistama ja toitu polnud kusagilt võtta: ema nisad olid tühjad ja imelikult külmad. Ema oli juba üleni külm, niisugust asja kogesid pojad esimest korda. Nad pistsid vahetevahel ninad kokku ja nuusutasid, nagu tahaksid nad vastastikku veenduda, kas ka nemad pole külmad, aga ei, nemad olid mõlemad soojad, ema üksi oli külm, soojast päikesest hoolimata.
Kui mehed tulid, katsusid karupojad põgeneda, aga siis selgus, et tulijaid oli igas kandis: karupojad olid ümber piiratud. Polnud parata, nad võeti kinni. Ja otse nende silma all nüliti nende must ja karvane ema valgeks ja läikivalt siledaks. Ning mis veel imelikum — ema ei hakanud vastu, ei liigutanudki ennast. Tehti ja talitati ning häälitseti, nagu ei pandaks nende ema mikski. Karupojad ei teadnud, et on olemas jumal, kes oli nende ema ja ka neid maha jätnud, sest tema hoiab tugevama poole.
Juula vaatas meeste talitust pealt, kuni ta sai oma pussi kätte, mille ta pühkis vastu sammalt karu verest puhtaks; siis läks ta oma teed kodu poole. Temal polnud siin enam midagi teha, sest nemad olid Jürkaga juba oma jao saanud: nad olid karu tapnud.
Aga ometi ei pääsenud nad nii kergesti. Mõne päeva

pärast ilmus Põrgupõhjale ametnik, kes tahtis täpsemalt kuulda, kuidas just karu tapmine oli toimunud. See, et Jürka oli rihma ümber pahema käsivarre mässinud, enne kui ta läks karule vastu, äratas ametnikus kahtlust. Ta tahtis kõnesolevat rihma näha, ja kui see talle kätte anti, ütles ta:

«See on ju sedelgarihm.»

«Ongi,» vastas Jürka.

«Milleks see sul kaasas oli?»

«Pükste peal oli.»

«Sedelgarihm pükste peal?» imestas ametnik.

«Muud rihma pole.»

«Ja pole olnudki? Või oli püksirihm, aga enam ei ole, mis? Kadus ära, eks?»

«Misuke püksirihm?» küsis Jürka.

«Seda ma just küsingi, et kas oli või ei olnud, kas kadus või ei kadunud?»

«Mis asi?»

«Millest me siis kogu aeg räägime?»

«Kust mina seda tean.»

«Ma küsin: kas sul oli kunagi püksirihm või ei olnud, kas ta kadus või ei kadunud?»

«Kus kohal?»

«Siin Põrgupõhjal.»

«Kuis ta siis kadus, kui ei olnud.»

«Tähendab — ei olnud?»

«Siin ei olnud.»

«Kus siis oli, kui siin ei olnud?»

«Antsu juures.»

«Aga kus see on, kuhu see sai?»

«Ants teab.»

«Nii et see rihm jäi Antsu juurde?»

«See on ju Antsu.»

«Ja käib sinu pükste peal?»

«Käib.»

«Aga täna ei olnud?»

«Ega siis kahte rihma pükste peale panda.»

«Aga miks siis just täna, kui läksid karu tapma, oli sul sedelgarihm?»

«Ma läksin marjule, mitte karu tapma.»

«Aga ometi tapsid ja mässisid selleks sedelgarihma ümber käsivarre.»

«Mis ma siis pidin tegema?»
«Karu mitte tapma.»
«Tema oleks tapnud siis minu.»
«Läind eest ära.»
«Väikesed lapsed olid, ei saand minna.»
«Ja karul olid pojad, see ei saanud sellepärast.»
«Küllap vist.»
«Aga ma ei saa ikka aru, miks sul just täna oli sedelgarihm pükste peal.»
«Mis ma pidin siis panema?»
«Selle õige või päris-püksirihma.»
«See on ju Antsu.»
«Kuis nii, Antsu? Sinu püksirihm ja Antsu?»
«See pole ju minu püksirihm.»
«Aga kelle siis, kui sina teda kannad?»
«Ma ju ütlesin, et Antsu.»
«Nii et sina kannad Antsu püksirihma?»
«Mina kannan Antsu rihma.»
«Aga miks sa siis ei kandnud, kui läksid karu tapma?»
«Ma ei läind ju hoopis karu tapma, vaid karu tahtis mind tappa.»
«Vaat, see ongi küsimus, mis nõuab selgitust, et kas karu tahtis sind või sina karu tappa. Mina saan asjast nõnda aru: sina panid täna meelega sedelgarihma pükste peale, et oleks hea pikk ümber käe mässida, sest sa vist teadsid, kus karu oma poegadega oli, ja arvasid juba ette, et kui talle vastu minna ja teda ärritada, siis tuleb ta tingimata kallale ja sina võid ta ära tappa. Nii see ka sündis.»
«Miks ma siis kirvest kaasa ei võtt?» küsis Jürka.
«Esimene kord tapsid kirvega, see oli liiga lihtne, andsid korra ja oligi valmis. Sellest ei tundnud sa kuigi palju lõbu. Nüüd läksid pussiga ja sedelgarihmaga. Sa pidid oma rammu peale küll väga julge olema. Mina usun peaaegu, et kolmas kord lähed sa karule palja käsi kallale, ei võta enam sedelgarihma ega pussigi.»
«Ei lähe. Sellegi karu tappis Juulà, mitte mina.»
«Kuis nii, Juula?!» hüüdis ametnik suurimas üllatuses.
«Võttis pussi ja torkas ning pärast karu ise aitas.»
«Sinu jutu järgi tappis karu siis ise enese.»
«Võib Juulalt küsida, kui muidu ei usu.»
«Küllap vist.»

Nüüd hakati Juulat küsitlema ja alles sellelt saadi teada, kuidas asi õieti oli sündinud, kui verine vanamees karu all oli olnud, kui sügavad haavad siin ja seal olid ja mis nad pidid tegema, et verejooksu sulgeda. Õigel ajal jõudsid ka kaksikud pärale, et hüüda:

«Ja meie tegime ojad peale!»

Need sõnad pidid lõplikult selgitama kõik, nii et ametnik oleks sunnitud taipama, kui vähe tähtsust oli püksi- või sedelgarihma-küsimusel karu tapmisel. Jürkal oli aga ainukeseks südamesooviks: kui ta ometi kord rahu saaks!

VII

Aga just nüüd läks seisukord kõige hullemaks. Sest kas õpetaja näpunäitel või omast peast ja tarkusest, aga ka politseil oli nüüd äkki selge, et Jürkal on võltsitud isikutunnistus. Muidugi, Jürka ju sellest ei muutunud, oli tal õige või vale isikutunnistus või oli ta hoopis ilma tunnistuseta, aga häda oli selles, et kõik arvasid — nemad ei saa Jürkast põrmugi aru, kui nad õieti ei mõista tema isikutunnistust. Aga kuis sa mõistad valetunnistust õieti!

Nii siis algas Jürka pinnimine küll kodus, küll politseis. Seletagu ta, mis tunnistus see on, kellelt ta tema on saanud ja kes tema ise õieti on. Peale selle, kas see Lisete-nimeline naine, kes nii imelikul viisil suri ja kelle ta veel imelikumal viisil maha mattis, oli ikka tõesti tema naine, või kui ta ei olnud, kes ta siis oli?

Viimasele küsimusele vastas Jürka:

«See oli minu eit.»

«Mis tõendused sul selleks on?»

«Ta läks ju otseteed põrgu.»

«Peab siis sinu naine minema otseteed põrgusse?»

«Aga kuhu siis?»

«Miks mitte taevasse?»

«Peetrus ei lase teda sisse.»

«Miks sa seda arvad?»

«Ega see Peetrus loll ole, et ta minu vanamoori taeva laseks.»

«Oli ta siis nii kuri ja õel?»

«Mispärast?»

«Aga miks sa siis arvad, et ta taevasse ei saa?»

«Ta läks ju otseteed põrgu, kuis siis ka taeva.»

«Sa ju ise ütlesid, et Peetrus ei lase sisse.»

«Ega ei lasegi.»

«Aga miks? seda tahaksin teada. Mis on see põhjus, et ta ei pääse taevasse?»

«Õpetajale seletasin, tema ei uskunud, änam ei seleta, sest ega keegi teinegi usu,» ütles Jürka nüüd.

Ja küsis ametnik mis küsis, ähvardas mis ähvardas, Jürka jäi eneses kindlaks: teist korda ta enam ei seleta, sest keegi ei saa aru ja sellepärast ei usu — nagu oleneks usk puhtpaljast arusaamisest. Ei jäänud lõpuks muud abinõu Jürka mõistmiseks, kui et pidi pastori üle kuulama. Et ametnikul kerkisid ses asjas teatud kahtlused, siis küsis ta Jürkalt:

«Käisid sa õpetaja juures pihil?»

«Ma käisin oma kaksikuid hingekirja panemas.»

«Nii et oma pattude pärast sa ei käinud?»

«Misukeste pattude pärast?»

«Tähendab, ei käinud pattude pärast.»

«Ma ju ütlesin, et kaksikute pärast.»

«Hea küll, hea küll,» rahustas ametnik Jürkat, kes muutus juba kärsituks, et temale aina küsimusi ette laotakse, milledele vastused iseenesest on teada. Õieti oleks võinudki asi seks korraks sinnapaika jääda, sest ametnik teadis juba, et Jürka seletused polnud pihil antud, nii et vaimulikul nende avaldamisel ei tekkinud raskusi. Aga ametnikku huvitasid äkki Jürka kaksikud, sellepärast küsis ta:

«Kellelt need kaksikud, kui eit surnud?»

«Need on Juulaga, mitte surnud eidega,» vastas Jürka.

«Kes see Juula siis on?»

«See on see, kelle käest surnud eit põrgu läks.»

Kuna ametnik oli alles hiljuti teenistuse huvides siia vahetatud, siis oli talle Jürka eide suremise- ja matuselugu ainult pealiskaudselt tuttav ja ta oleks tahtnud sellest Jürka enda suust lähemalt kuulda, aga see loobus peagi vastuseid andmast. Ka siin tõi ta põhjuseks oma seletused õpetajale, mida keegi ei usu, nii et pole mõtet suud kulutada. Nõnda siis ei jäänud ametnikul ikkagi muud üle, kui pidi õpetaja poole pöörduma, kes jutustas talle kõik, mis ta teadis Jürkast kui Vanapaganast ja Peetrusest kui võltsitud isikutunnistuse väljaandjast. Need olid ametniku arvates igatahes väga tähtsad iseloomustavad andmed Jürka kohta, ainult küsida tuli, kas needki polnud meelega võltsitud. Õpetaja arvates rääkis Jürka oma teada tõtt, iseküsimus oli see, kas ametnikule sellest tõest

piisab või õigem — kas see tõde ei vii ametnikku liiga kaugele. Sest Jürka tõde on nii-öelda usutõde, millest on mõnele liiga vähe, mõnele liiga palju. Jürka usub, et ta on Vanapagan, kes inimesena on tulnud maailma, et õndsaks saada. Kas ei kajastu või peegeldu selles ajamärgid? Isegi see, kes peab end Vanapaganaks, januneb õndsuse järele! Isegi see, kes vaevalt taipab, et tal on elav ja igavene hing, tunneb loomusunnilist iha surematuseks! Mõistmatu loomgi igatseb süütust, kuna samal ajal meie ilmalik tarkus ei tunne põrmugi huvi ei pattude ega nende andeksandmise vastu! Aga mis on hingekarjane, kui pole enam pattu? Ametnik, nagu tuhanded teisedki, ei midagi muud. Sellepärast arvas õpetaja, et Jürka on nagu särav täht pilkases pimeduses, ainult et ta valgus paistab pisut viltu. Tuleks uurida, mis on kallutanud selle jumaliku sära õigelt teelt. Õpetaja arvates ei sobinud siin nii palju karistused kui õpetused, juhatused, manitsused.

Kui ametnik oli õpetaja arutlust küllalt kuulanud, ütles ta:

«Mulle näib, et Jürka aru on pisut nõrk.»

«Õige,» kinnitas õpetaja, «arult nõder, aga usult vägev, see ongi see imelik ajamärk.»

Aga ametnikul olid omad arvamused ja nende kohaselt tahtis ta Jürkaga talitada. Teda ei huvitanud see, kelleks inimene end ise peab, vaid kes ta tõepoolest on. Sellepärast siis, kui ta Jürka uuesti käsile võttis, ütles ta:

«Sa oled õpetajale rääkinud, et oled Vanapagan. Mängid sa lolli või usud seda tõesti?»

«Mis seal uskuda,» vastas Jürka.

«Ja sinu eit oli põrguvanamoor?»

«Aga kes ta siis oli?»

«Tead, Jürka, ma annan sulle nõu — jäta need lollused ja ütle, kes sa oled ja kust sa said oma isikutunnistuse, kes võltsis ta sul?»

«Ma ju õpetajale ütlesin.»

«Tähendab Peetrus või ingel?»

«Aga kes siis?»

«Ja sina usud seda?»

«Küllap vist.»

«Kas sa siis tõesti ükskord ei taipa, et see on võimatu!» hüüdis ametnik. «Et taevast pole ju olemas, on ainult sinine õhk. Kuidas said sa siis taeva Peetruse juurde, kui taevast ei ole?»

«Kui ei usu, siis ei ole,» ütles Jürka rahulikult. «Kuis ta siis on, kui ei usu.»

«Käi põrgusse oma usuga!» hüüdis ametnik ja mõtles jätkata, aga Jürka jõudis temast ette ja ütles:

«Lähengi, aga enne tahan õndsaks saada.»

«Tahad õndsaks saada, et põrgu minna!» karjus ametnik. «Kas sa ise mõtled ka, mis sa räägid?»

«Mis seal mõelda.»

«Õndsad lähevad ju taeva, kui nad üldse lähevad.»

«Ja kui ei lähe, siis lähevad põrgu,» lausus Jürka.

«Kui pole taevast, siis pole ka põrgut.»

«Põrgu on.»

«Oled seal käinud?»

«Tulin sealt inimeseks, et õndsaks saada.»

«Jälle see vana joru,» lausus ametnik pahaselt endamisi ja vaikis siis tüki aega, et mõelda, millest peale hakata. Tegi lõpuks mitmesuguseid katseid, aga ikka jõudis välja taevani, põrguni, Peetruseni ja inglini. Ainult nii palju kuulis uut, et Jürka kauemat aega Antsu juures on töötanud; nõnda tekkis lootus, et ehk saab selle kaudu mingile otsale. Peaasi, kui võiks kogu kupatise kuidagi viisakalt ära lõpetada, sest on ju ükskõik, kes niisuke mühakas tõepoolest on või kust ta oma tunnistuse on saanud.

Aga Antsule tegi ametniku häda ainult nalja.

«Jürkaga peab oskama,» ütles ta ja lubas ise ta käsile võtta, lootes varsti kõik selgitada.

«Jah, imelik küll,» rääkis ametnik, «just nendega peab eriti oskama, kes ise midagi ei oska.»

«Sellepärast peaksidki inimeste kasvatajad ja juhtijad kõigepealt õppima loomi kasvatama ja juhtima, aga meie teeme nagu lihunikud — õpime esimeseks härja saba murdma,» arvas Ants.

Ja jäänud Jürkaga üksi, küsis ta temalt, et mis hädad tal ametivõimudega õieti on.

«Nad ei usu kedagi ja ei saa sellepärast õhkagi aru,» seletas Jürka kõhklemata.

«Sa räägid tõtt, sellepärast,» seletas Ants.

«Mis ma siis pean tegema?» küsis Jürka arusaamatuses.

«Pead valetama.»

«Kas siis usuvad ja saavad aru?»

«Siis kohe.»

«Aga ma ei oska valetada.»
«Pead õppima, mis inime sa muidu oled.»
«Ma tahan õndsaks saada, kas valega saab?»
«Miks mitte, kui õieti . . .»
«Ants, õpeta mind siis õieti valetama.»

Ja Ants õpetas, sest ta oli harjunud Jürkat kui oma kodulooma armastama, ning kuna see endale oma sõnadega augu oli kaevanud, kust ta omal jõul ja nõul enam välja ei pääsenud, siis pidi ju talle nii või teisiti appi kargama.

«Sa oled õpetajale seletanud, et oled Vanapagan,» rääkis Ants sissejuhatuseks, aga Jürka pistis häbematult vahele:

«Ma olen ju.»

«Sest pole ühti, et oled, aga ära ütle seda ja ära ole ka seda, sest inimene ei pea kunagi seda olema, mis ta tõepoolest on. Inimene peab enda igapäev uuesti ümber valama, ta peab uuesti sündima, et kohaneda ümbrusele ja oludele.»

«Aga ma polegi ju sündinud, ma tulin niisama.»

«Siis sünni nüüd, et saada tõeliseks inimeseks. Kui oled tõesti Vanapagan ja tahad põrgu, siis pane käed kokku ja vahi taeva poole. Kui sul on kehas karujõudu, nagu sul tõesti on, siis seleta — see tuleb kindlast usust ja lootusest jumalale. Kui põletad oma sulase, siis ütle, et sulane on seda ise teinud. Kui tapad oma eide, siis ütle, et eit tappis ise enda Juula kaksikute pärast.»

«Mina pole oma eite tapnud.»

«Ega ma ei ütle, et oled, vaid et kui oled.»

«Aga kui ma ei ole, kas siis pean ütlema, et olen?»

«Kui tahad Juulat kaksikute pärast päästa, siis muidugi.»

«Aga kui ka Juula ei ole, mis ma siis ütlen?»

«Siis ära ütle midagi. Selle asemel leina eite, kuigi südames rõõmustad, et said tast lahti. Ja nüüd pane hästi tähele, mis ma sulle ütlen. Sina tulid otseteed põrgust . . .»

«Tulin.»

«Aga sellest ära lausu enam sõnagi. Kui küsitakse, miks sa enne nii rääkisid, ütle: vist sellest, et tapsid pussiga karu ja et see tõmbas sul lihalatakad küljelt. Ütle: küljekondid tulid liha alt välja, sellest põrgu ja kõik. Ja lisa sellele kohe, et tulid salaja Venemaalt ning et sulle löödi seal pähe, ütleme puskaripudeliga, kaalupommiga või aiaroikaga, nii et ikka sellega, mis raske ja kõva. Tunnistus on sul muidugi ka Venest, mitte Peetruselt ega inglilt, mõistad. Peetrus salga maha, nagu

tema ise salgas oma issanda, ütle, et sa pole temast kunagi kuulnud ega teda näinud, ei tea üldse, et ta on olemas. Sedasama ütle ka ingli kohta, kes sulle tunnistuse kätte tõi. Kui küsitakse, kust võtsid Peetruse nime, siis ütle, et Venes oli niisuke papp või sepp. Miks tulid Venest ära? Valeta, et kirikud pandi kinni ja et sa kartsid oma hingeõnnistuse pärast; tulid siia, et õndsaks saada, sest siin on kirikud ja iga päev ehitatakse uusi juurde, nii et on õndsus. Miks enne tõtt ei rääkinud? küsitakse. Kartsin, vasta, kartsin, et saadetakse Venemaale tagasi, kus pole kirikuid ega õndsust. Nii, kui nõnda ütled, arvavad kõik oma tarkusest — sest inimene on oma meelest tark —, arvavad, et, ahah, tähendab Venemaa ongi see põrgu, millest sa enne rääkisid, ja et Peetrus, noh, see on mõni politseinik või piirivalve.»

«Aga kes on ingel?»

«Inglit pole vajagi, kui pole Peetrust.»

«Ja mis saab tunnistusega?»

«Ütle: ostsin, muud midagi, ostsin juudilt, ütle, sest see meeldib tänapäev, et juudilt. Ka muud asjad võid juudile krae vahele pista, kui vaja. Ja kui nõnda küsitakse, et ei oska vastata, siis ütle: ei mäleta, ning lisa: eit mäletas, aga tema suri ära. Ei võinud enam elada, sest et mäletas. Ja pea ühte meeles: mida vähem räägid, seda parem, sest inimene mõistab sõnu enamasti vööriti. Ta mõistab ka vaikimist vööriti, aga seda vähem, nii et vähem on parem. Ainult oma õndsakssaamisest võid sa nii palju rääkida, kui süda kutsub, sest selles ei võta sind keegi tõsiselt.»

«Aga mina ise võtan.»

«Sest pole ühti, et ise võtad, teised peavad seda ainult heaks tooniks. Tõepoolest on aga nõnda, et õndsakssaamine on tänapäev häbiasi nagu näpuga nina nuuskamine.»

«Aga mina nuuskan.»

«Mina ka,» kinnitas Ants. «Aga mitte kõik pole äravalitud nagu meie. Mina tahan ka õndsaks saada nagu sinagi, aga ega sellepärast teised. Nüüd usub kogu maailm, et mida rohkem põrgut kütad, seda lähemal on taevariik. Ja nõnda siis kuumutatakse suurte ja väikeste rahvaste juures . . .»

Kui Jürka Antsuga jutuajamise lõpetas, pöörles tal pea otsas: kuidas küll kõike seda meeles pidada! Aga ta rahunes kohe, kui talle meenus Antsu tähtsaim õpetus: kui ei oska vastata, siis ütle — ei mäleta. Eit mäletas, aga suri ära, sest et

mäletas. Nõnda võis ta julgesti ametniku ette astuda, liiatigi et Ants lubas omalt poolt mõned sõnad sellele seletuseks öelda. Ametniku nägu oli üsna naerul, kui Jürka sisse astus, ja ta ütles üsna muhedalt:

«Viimati jäi meil asi pooleli, täna saame loodetavasti teineteisest paremini aru. Nii siis esimeseks: ehk sa ütled mulle, kust sa said oma isikutunnistuse?»

«Ostsin.»

«Kellelt?»

«Juudilt.»

«Peetruselt või?»

«Ei mäleta.»

«Aga eelmisel korral sa ju ütlesid, et Peetruselt.»

«See pole see Peetrus.»

«Missugune siis?»

«See Peetrus oli papp või sepp.»

«Ja sellelt ostsid oma isikutunnistuse?»

«Tunnistuse ostsin juudilt.»

«Aga Peetrus on ju juut.»

«Seda Peetrust mina ei tunne ega mäleta.»

«Aga missugust siis?»

«Kes on papp või sepp.»

«Ma ei saa millestki aru,» ütles ametnik. «Sa ütled, et ostsid oma isikutunnistuse juudilt, ja eile ütlesid, et selle juudi nimi oli Peetrus. Nüüd edasi: ostsid sa oma tunnistuse Peetruselt või ei?»

«Ei, vaid juudilt.»

«Aga Peetrus on ju juut.»

«See pole see juut.»

«Missugune juut siis?»

«Ei mäleta.»

«Mida sa ei mäleta?»

«Nime ei mäleta.»

«Ah sa ei mäleta selle juudi nime, kellelt sa ostsid oma tunnistuse?»

«Ei mäleta. Eit mäletas, aga tema on surnud.»

«Niinii, nüüd hakkan mõistma. Aga kus see juut elas?»

«Ei mäleta.»

«Kas siis seda ka ei mäleta, kus maal ta elas?»

«Venemaal.»

«Tulid sa siis Venemaalt ühes eidega?»

«Küllap vist.»
«Miks sa kohe seda ei öelnud?»
«Löödi pähe, sellepärast.»
«Kes lõi?»
«Ei mäleta.»
«Kus löödi?»
«Ka ei mäleta. Eit mäletas, aga tema suri ära, et mäletas.»
«Aga seda sa ometi mäletad, kus see oli, siin või Venes?»
«Venes.»
«Miks sa sealt ära tulid?»
«Tahtsin õndsaks saada.»
«Kas seal polnud võimalik saada?»
«Kirikud pandi kinni.»
«Aga kust sa teadsid, et siin on kirikud lahti?»
«Ei mäleta. Eit ehk mäletas, aga tema on surnud.»
«Nii et tulite eidega hingeõnnistuse pärast?»
«Sai tuldud.»
«Kust võtsid alguses selle põrgu ja Peetruse?»
«Kartsin, et saadetakse Venemaale tagasi.»
«Ja selleks tegid Venemaast põrgu?»
«Küllap vist.»
Ametnik hõõrus rahuldunult käsi, mõtles natuke ja ütles siis:
«Noh, näed, Jürka, lugu polegi nii hull, see on juba päris inimese jutt. Ainult üks asi huvitab mind veel, nimelt: kas sinu võltsitud tunnistusel on su õige nimi või on see ka vale?»
«Seal seisab ju Jürka.»
«Seisab küll, aga oli sul Venemaal sama nimi?»
«Ei mäleta. Eit mäletas.»
«Kas vene keelt mõistad?»
«Ei mäleta.»
Ametnik hakkas vene keeli kõnelema, aga Jürka ei vastanud.
«Mis keelt sa siis Venemaal rääkisid?»
«Mis keelt ikka.»
«Tähendab emakeelt?»
«Küllap vist.»
Igasuguste ristküsimustega selgitas ametnik Jürka asja sel määral, et võis ülemusele teatada: valetunnistusega salaja üle piiri sisse tulnud. Ainukeseks kahtlaseks punktiks jäi küsimus: kui Jürka tõepoolest Venemaal on elanud, kas on siis võimalik, et ta vene keelt sugugi ei mõista, või kui ta seda on mõist-

nud, kas on siis võimalik, et ta selle sootuks unustas, kui karu teda lahkas või kui talle mõne kõva ja raske asjaga pähe löödi?

Esimene osa sellest küsimusest vastati ilma pikemata jaatavalt, sest kõigile on teada, et meil on küllalt venelasi, kes kogu oma ea siin on elanud, aga siiski maakeelt ei mõista, miks siis ükski meie mehi samaga ei või toime tulla Venemaal, kui tema nimi on Jürka ja kui ta on nii tugev, et maadleb karudega.

Küsimuse teine pool oli keerulisem. Seda ei juletud muidu otsustada, kui küsiti ameerika eriteadlaste arvamust. Oli muidugi natuke imelik, et Jürka asi ulatus nii kaugele, aga see ei sündinud ilma põhjuseta. Sest Ameerika teati olevat see maa, kus kõige sagedamini armastatakse tugevatele meestele seni pähe taguda, kuni nad igasuguse aru kaotavad. Isegi Euroopa saadab oma tugevad mehed sinna uimaseks lüüa, kui ise enam sellega hakkama ei saa. Nõnda siis pidi just seal kõige paremini teatama, kas aru kaotuse tagajärjeks võib olla ka mälu kaotus.

Aga ameeriklased kaabeldasid Inglismaale ja palusid meilt järele küsida, millega on Jürkale pähe löödud, kas kõva või pehme asjaga? Kui kõvaga, siis neil pole kogemusi, sest nemad taovad omad ja ka võõrad, kes seda vabatahtlikult soovivad, ainult pehme asjaga uimaseks. Ei jäänud muud üle, kui platsi pidid astuma meie omad eriteadlased. Ja Jürka järelevaatusel selgus, et temale on vististi ikkagi kõva asjaga pähe löödud — kas kaks korda sama asjaga ja sama kõvasti või üks kord kaheharulise asjaga, nii et tekkis kaks täpselt ühesugust vigastust pealael või lagipeal, kui ehk nõnda on arusaadavam. Oli raske kindlaks määrata, kas hoop oli pealuud vigastanud või ainult põrutanud, sest löögi paika olid tekkinud kaks surnuluud, nagu seda näeb vahel hobuste jalgade küljes. Võhik oleks võinud kergesti neid mügerikke sarvemüksudeks pidada. Kui Jürkalt küsiti, kas need mügerikud vahel ka valu teevad, vastas tema, et kihelevad enne sadu ja tormi. Sellest võis järeldada, et mügerikud on saadud ebaloomulikul teel, sest miks nad muidu loomuliku nähtuse eel kihelevad.

Sellest kõigest teatati Inglismaale ja sealt kaabeldati Ameerikasse. Ka ameeriklased nõustusid surnuluu sünni tagajärjel meie asjatundjatega, et Jürkale on vististi kõva asjaga pähe

löödud, sest nemad, kes nad taovad inimestele pehmete asjadega pähe, pole veel kordagi märganud surnuluude tekkimist ei pealael ega lagipeal, ei lõuapäradel ega palenukkidel. Sellepärast teatasid nad Inglismaale, et asi ei kuulu nende kompetentsi ja et Euroopa kui vanem kultuurimaa tunneb ehk ise paremini pealuude vigastusi. Edasi-tagasi kaabeldamisel ja kirjutamisel oli ainult üks tulemus: me jõudsime otsusele, et pealuude vigastamises ei olegi paremaid asjatundjaid, kui oleme ise. Ja kui polnud tänini sellist mälukaotust märgatud, nagu oli Jürka vene keele unustus (muidugi, kui ta seda üldse kunagi oli mõistnud, nii et oli, mida unustada), siis ometi tunnistati see võimalikuks ja tõenäoliseks lootuses, et niisugused teaduslikult huvitavad juhud leiavad kordumist ja tõestavad selle, mida praegu oletame.

Asi äratas tähelepanu ka väljaspool eriteadlaste ringkonda. Sõna võtsid paljud avalikud tegelasedki. Eriti tuleks mainida seda arvamust, mis ütles, et antud korral on meil tõenäoliselt tegu imelise näitega, kui vägev on inimeses vere hääl emakeele suhtes. Inimene unustab kõik, oma nimegi, aga emakeel leegitseb tema hingest kui tulilind üles. See arvamus oli seda põhjendatum, et ta tuli inimeselt, kes oma naise ja lastega rääkis kodus alati võõrast keelt.

Nõnda siis oli tõenäoline ja usutav, et Jürka oli Venemaalt tulnud, kus talle mingi kõva asjaga oli pähe löödud, ja et ta tahab õndsaks saada. Sellepärast võttis ametnik tema valetunnistuse ja kirjutas talle uue, kuid täpselt endiste andmetega, sest uusi polnud kuskilt võtta: Jürka ju ei mäletanud midagi ja teised ei teadnud, või kes oleks võinud teada ja mäletada, see oli surnud. Uut isikutunnistust Jürkale kätte andes ütles ametnik rahuldunult:

«Soo, nüüd on siis see asi lõpetatud ja sinul õige tunnistus taskus.»

«Nimeks jäi ikka Jürka või?»

«Ikka Jürka.»

«Mõtlesin, et kui pole õige, nii et . . .»

«Ah, Jürka, arvad sa tõesti, et on igakord nii kerge öelda, mis on õige, mis vale, või on see nii tähtiski teada?»

«Ei vist,» lausus Jürka veendunult.

«Seda arvan mina ka. Aga kui näed Antsu, siis täna teda, et pani sulle õigel ajal õige aru pähe, muidu oleks sind vintsutatud kas või surmalaupäevani.»

VIII

Kaua aja tagant sai Jürka jälle kord koju naist ja lapsi nägema, kus ta lootis leida rahu ühiskondlikest askeldustest. Aga asi läks teisiti, kui ta oli arvanud, sest Juulal oli tema tarvis üllatus valmis, millega ta esines esimesel parajal juhul.

«Vanamees,» ütles ta saladuslikult, «mõtle ometi, mis hull asi on meie kaksikutega: neile kasvavad sarved pähe.»

«Ää latra,» lausus Jürka üsna rahulikult, nagu oleks ta seda juba ammugi teadnud või oodanud.

«Tõsi jutt!» kinnitas Juula. «Väikesed nubrikud on juba olemas.»

«Mõni muu viga ehk.»

«Mis muu viga siis, kui sarved. Poisid ütlevad, et kihelevad teised.»

«Küllap elavad ka sarvedega, kui on aga õiged tunnistused taskus,» arvas Jürka.

Aga Juulale tegid poiste sarved päev-päevalt ikka rohkem muret ja ta ei saanud muidu hingerahu, kui läks ämmaemanda juurde, ja kui see ei teadnud midagi öelda, siis läks rääkis velskriga, kel oli puujalg ja üksainus silm, seegi poolpime. Ent velsker ütles, et tema peaks vähemalt teist poissi nägema, tema sarvi iseoma käega katsuma, muidu ei tea tema midagi. Ja kui Juula viis ühe poisi velskri katsuda, siis arvas see, et ta peaks ka teist poissi nägema, muidu võib eksida. Nõnda pidi Juula veel kord velskri juurde jõlkuma, ja nüüd juba selle poisiga, kes jäi esiteks koju. Aga kui velsker oli ka selle poisi pea suure hoolega läbi sõrmitsenud, tuli ta otsusele, et õiget aru ei saa muidu kätte, kui poisid peaksid mõlemad korraga kohal olema, nii et ta võiks poiste sarvi võrrelda, sest ainult võrdlev teadus on päris kindel. Nõnda siis läks Juula veel kord velskri juurde,

nüüd juba kahe poisiga, nii et oleksid kõik neli sarve, mis neil esiotsa olid olemas, korraga kohal. Kui nüüd velsker mõlema poisi sarvi oli hoolega võrrelnud, küsis ta Juulalt poiste vanust, ja kui ta selle teada sai, huvitas teda, kas Juulal on veel teisi lapsi, poegi või tütreid, ning kui vanad on need. Alles pärast seda ütles ta:

«Praegu on see sarvede asi alles segane, peaks ära ootama, kuni ka teised lapsed, kuni kõik lapsed, keda tulevikus sünnitate, saavad kaksikute vanuseks, alles siis võiks midagi kindlat öelda, sest võib-olla ei tule teistel lastel üldse neid mügerikke ja siis polegi kaksikutel sarvi, vaid ainult anumaalia, nagu esimestel lastel on sagedasti, liiatigi kui need on kaksikud.»

«Aga mis peab selle anumaaliaga tegema?» küsis Juula.

«Raske öelda,» vastas velsker. «Uuemal ajal on kindlaks abinõuks, et esimesi lapsi ei sünnitata.»

«Kuidas need siis ilma tulevad?»

«Ei tulegi.»

«Mis jutt see nüüd on,» ütles Juula poolpahaselt. «Kuhu see laps siis jääb?»

«Seda juba mina ei tea. Peab küsima ämmaemandalt või arstilt. Ja poiste sarvedega võiks ka arsti juurde minna, küll tema juba ütleb, mis öelda on.»

«Mõtlesin korraks, et kui läheks õige õpetaja juurde.»

«Võiks ka minna, aga enne arsti juurde, sest õpetaja tuleb ikka viimaks, nii et kui keha enam aidata ei saa, siis asume hinge kallale.»

Need targad sõnad meeldisid Juulale ja sellepärast läks ta poistega arsti juurde. Aga siin tabas ta, ilma et oleks ise seda tahtnud, kaks kärbest korraga, sest arst oli alguses õppinud usuteadust ja alles hiljem, kui ta sellest juba nii palju teadis, et võis kõiges kahtlema hakata, arstiteadusele üle läinud. Ent seeme, mille usuteadus tema hinge oli külvanud, polnud idanemata jäänud, nii et kui ta jõudis arstiteaduses kahtlema õppida, otsis ta vahetevahel lohutust usuteadusest, mis tundus täiuslikum kui ükski teine teadusharu, sest ta toetus ainult sõnale ja võlgnes tänu oma olemasolu eest ainult usule. See oli hinge matemaatika, see oli muusika kontrapunkt, mida pole vaja millegagi põhjendada või tõestada, ta on lihtsalt olemas, muud midagi. Loodusteaduste nõrkuseks meie arsti arvates oli just see, et nad katsusid põhjendada ja seletada. Aga inimese mõistus on puudulik ja tema ise surelik, sellepärast tuleb tal

põhjendades ja seletades ikka kas aastatest või andmetest nappus kätte.

Arsti huvitas eriliselt arenemisõpetus, aga varsti pettus ta selles, sest ta leidis ilmatu hulga seletamata küsimusi ja lahkarvamusi. Nende üle järele mõeldes tuli ta lõpuks usuteaduse abil otsusele, et kogu asjaga on vististi valeotsast peale hakatud: mitte ahv ei arenenud inimeseks, vaid inimene ahviks. Jumal lõi inimese oma näo järgi, see tõde jääb püsima. Aga sedamööda, nagu inimese hing taganeb oma loojast, taandub ka tema keha oma alglikust jumalikkusest ja temast saab saba- ning sarvekandja, sadajalg või kõvakoorik, ujuja või roomaja, lill või puu.

Selle oma uue arenemisõpetuse kallal töötas arst parajasti, kui saabus Juula kaksikutega, et näidata nende sarvi ja nõu küsida, mis teha. Aga kui arst oli poisid üle vaadanud ja nende ebaharilikus vitaalsuses veendunud, ütles ta Juulale, ise õnnelikult käsi hõõrudes ja naeratades:

«Poistega pole midagi.»

«Aga kui neil sarved pähe tulevad?» ütles Juula hirmunult.

«Las tulevad, mis sest. Seda parem, kui tulevad.»

«Aga kui kasvavad nii suureks, et ei saa enam mütsi pähe panna.»

«Siis las käivad palja peaga, moodsam on.»

«Aga kõik näevad ju siis, et neil on sarved.»

«Las näha.»

«Neid ei lasta ju nõnda kooli ega kirikusse.»

«Ärge tehke endale, armas ema, tühja muret, sest kool pole tänapäeval üldse enam moodis ja kirikusse pääsevad ka sarvekandjad, peaasi, kui nad õiendavad oma maksud.»

«Kui see ometi nõnda oleks, aga muidu . . .»

«Ja muidu olge õnnelik ning uhke oma poiste peale, kui neile tõesti peaksid sarved pähe kasvama. Sest nii tõesti kui Aadam oli esimene inimene, nii tõesti on sinu pojad esimesed sarvekandjad. Ainult muret ja vaeva saab sul nendega olema, seda küll.»

«Mis muret ja vaeva?» küsis Juula põnevusega. «Ütelgu armas tohtrihärra, et ma teaks.»

«Armas ema, seda on raske öelda.»

«Katsuge natukene sinna poolegi, et ma aimaksin.»

«Ütleme nõnda: inimene usub, et õnn on seda suurem, mida rohkem tal on, eks. Noh, aga kui mehel oleks kümme naist

ja naisel kümme meest korraga, kas nad oleksid siis õnnelikumad kui ühe mehe või ühe naisega?»

«Jumal hoidku mitme mehe eest, ma ei jaksa ühegi lapsi kõiki ilmale kanda.»

«Väga hea! Aga mis sünniks teie poistega, kui neil kasvaksid loomulikud sarved pähe? Uskuge, ema, iga sarve otsas ripuks neil vähemalt kümme tüdrukut ja naist, sest kõik tahaksid ju endale sarvedega meest. Miski ei meeldi naistele meeste peas rohkem kui sarved. Naised kisuksid teie poisid tükkideks puhtpaljalt nende sarvede pärast.»

«Minu vaesed poisid!» haletses Juula oma kaksikuid. «Neid ootab naistesurm.»

«Aga on olemas teine võimalus . . .»

«Misuke?» küsis Juula nagu uppuja õlekõrrest kinni haarates.

«Et poistel ei tulegi sarvi.»

«Kuis ei tulegi, kui neil juba on?»

«See on väga keeruline küsimus, kas neil on või ei ole.»

«Mis see tähendab, tohtrihärra?»

«Ma ei tea, kuidas seda teile seletada, aga katsume nõnda: igal loomal on oma hing ja . . .»

«Kas ka surematu nagu meil?»

«Selle küsimuse jätame esiotsa lahtiseks, ütleme ainult, et igal loomal on oma hing ja igal hingel omad märgid — murdjal kihvad, kullil küüned, jääral sarved. Nõnda võiksime öelda, et sarved on jäära hing, eks. Muuseas on ka inimesel hing ja vaim, ühel suurem, teisel väiksem, mõnel nii suur, et ei mahu pealuu sisse . . .»

«Inimese hing on ju südames, mitte peas, tohtrihärra, sest südames on veri ja vere sees on hing.»

«Väga õige, armas ema, hing on südames ja vaim peas. Ning kui vaim ei mahu hästi pealuusse, siis ajab ta selle mõnest kohast punni, nagu kipuks sarved kasvama. Nõnda sünnivad vaimusarved, mis polegi pärissarved, vaid muidu-mügerikud. Tuleb ära oodata, mis teie poistel on, kas pärissarved või hinge ja vaimu omad. Praegu ei saa veel midagi kindlat öelda.»

«Aga kui on vaimusarved, mis saab siis poistega? Mis surma nad siis surevad?»

«Vaimusarvede pärast puuakse risti, pannakse mürgikarikat jooma, lüüakse muidu maha või lastakse nälga surra, ja seda mitte kurjusest, vaid mõistmatusest.»

«Annaks jumal siis küll mu poistele pärissarved, surgu nad parem naiste kätte kui nälga,» ohkas Juula pisarsilmil.

«On olemas veel kolmas võimalus,» rääkis arst.

«See kõik on nii kole, et ma ei taha enam kuulata,» ütles Juula tõrjuvalt.

«Kuulake enne ja otsustage siis, kas see on kole.»

«Noh, hea küll, aga peale selle ei taha ma enam midagi teada.»

«Olgu,» nõustus arst. «Kolmas võimalus teie poistel on see, et neile kasvavad tõepoolest pärissarved ja ühes sarvedega nii kõvad pealuud, et nad võivad ükskõik misukese jääraga puksida . . .»

«Tohtrihärra, see on üsna võimalik, sest nende isa on nii tugev, et on käsitsi juba kaks karu ära tapnud,» rääkis Juula arstile vahele.

«No näete, seda parem, seda rohkem lootust. Ja kui teie poisid oma kõvu pealuid veel aastate kaupa harjutaksid, või nagu viisakalt öeldakse — treeniksid, siis võiksid nad mitte ainult iga neegri uimaseks puksida, vaid maalt maale rännates kuulutada, et nemad on valmis iga jääraga pealuid kokku taguma, olgu see jäär suur või väike, sarvedega või sarvedeta. Ja kui nad seda tõepoolest võiksid, siis kirjutataks nende nimed taeva ja neile pandaks maa peale ausambad, mida ehivad üleni valges neitsid punaste roosidega, kuna vanad naised teie poiste sarvi nähes valaksid härduspisaraid. Nende jalad sumaksid kullas ja nende nimed oleksid surematud, kuigi neil puuduks vaim ja elav hing.»

«Kui ilusasti te räägite, tohtrihärra!» hüüdis Juula peaaegu õndsalt. «Kui see ometi nõnda tuleks!»

«Lootkem jumalale, et poistele kasvaksid sarved ja oina pealuud, siis see tuleb.»

«Tohtrihärra, te tegite mu südame nii kergeks ja meele rõõmsaks, nii et . . .»

«Rõõmus meel on peaasi, rõõmus meel ja kerge süda,» seletas arst Juulat tema poistega välja saates.

Rõõmsa meele ja kerge südamega Juula kodu poolegi tuli. Aga siin ootas teda üllatus. Kuigi oli pühapäev, ometi vihtus Jürka tööd teha, nii et särk liimendas seljas. Kõige hullem oli see, et Juula ei saanud kuidagi aru, mis pagana töö see oli. Oli Jürka aru kaotanud või oli vaheajal midagi muud sündinud, millest Juulal polnud aimugi. Sest mis arvata inimeseloo-

mast, kes kukub äkki aukusid kaevama — toa otsa, toa taha, õueväravasse, tee äärde igasse kanti.

«Oled sa ogaraks läind või?» küsis Juula vanamehelt, kes suure hooga edasi kaevas.

«Missee?» ähkis ja puhkis see vastu.

«Ma küsin, et kas oled ogaraks läind?»

«Ei vist.»

«Mis aukusid sa siis kaevad?»

«Kaunistan kodu.»

«Aukudega?»

«Kui aega saan, istutan auku puu.»

«Aga kui aega ei saa?»

«Eks siis aja auk uuesti kinni.»

«Kust sa selle hullu mõtte võtsid?»

«Politseisaksad ütlesid, kui andsid õige tunnistuse.»

«Ja sina kohe tegema?»

«Mis nüüd mina, Ants teeb.»

«Aga Antsul pole ju metsa ukse all.»

«Meie mets võetakse ka maha, ütles Ants.»

«Miks siis?»

«Ei tea. Pole istutatud, sellepärast.»

«Ää lora!»

«Tõsi jutt, ega Ants tühja räägi.»

«Mis meil Antsust, tema sakstega semlak. Tema naine ja tütred teevad omale näod ette nagu seinakella sihverplaat, eks mine tee järele. Õpetasid teised mindki, et oleks kulduur, ütlesid, aga toad olid teistel kui seapesa.»

«Ära siga mõnita, siga hoiab oma pesa korras.»

«No näed, siga hoiab korras, aga nemad löövad ainult sihverplaadi ausa ette, et poleks seakulduur. Sinagi, vanamees, pime loom, oleks võind parem toas lutikaid tappa, ilus pühapäine päev, kui neid aukusid kaevata, lapsed hommikuti kupal. Sa mõtle ometi, kui palju sa neid pika päevaga oleks ära tapp. Või arbitand prussakaid, nii et . . .»

«Lutikatapmine pole mehetöö ja minule lutika hammas ei hakka.»

«Hakkab küll, aga sa oled ju nii ropp must, et lutikas ei tihka su kallale tulla, süda lööb teisel enne iiveldama. Vaata, misuke su särk praegu seljas on — liimendab! Kui ära kuivab, siis nagu kuusekoorik. Ja katsu teda pesta! Lõin kurika lõhki, aga särk puhtaks ei lähe.»

«Eks ta ole ükskõik, kas läheb või ei lähe, seljas saab niikuinii mustaks. Kui on läbi ja annad nadikaupmehele, pese siis puhtaks, saad parema kausi.»

«Ja kaussi ära pese enne, kui läheb katki, mis? Sest ta on ju ainult teise toidune.»

«Kaussi pole siiski vaja pesta, kui ära viskad, nadikaupmees katkisi kausse ei korja.»

«Ja sind ennast ää pese enne, kui viskad vedru.»

«Inimene on ju nagu särk, pese või ära pese, ikka läheb mustaks.»

«Aga kukud kodu kaunistama, sihverplaati klantsima lööma!» mõnitas Juula minekut tehes.

«Küllap vist,» vastas Jürka rahulikult ja kaevas edasi, nii et nahk nurises seljas, ise nõnda mõeldes: «Sihverplaat ja tunnistus, nendega saab õndsaks, ja õndsaks tahan ma saada.»

Aga kui Jürka õhtul oma töö lõpetas ja toamaile läks, kus ta istus pakule oma keha jahutama, tuli Juula tema juurde, sest peenike pere oli juba magama uinunud, nii et silmapilguks leidus vaba aega.

«Tead, vanamees, mis nad ütlevad,» lausus ta tasakesi, kuigi kedagi polnud läheduses kuulamas, sest tüdruk ja sulane olid pühapäeva õhtu tõttu ei tea kuhu kadunud.

«Kes need?» küsis Jürka.

«Ämmaemand, velsker ja tohter.»

«Mis sa sinna otsisid?»

«Eks poiste pärast ikka.»

«Misukeste poiste pärast?»

«Sa teed, nagu kuuleks esimest korda, et poistel sarved peas. Kõik ütlevad, et see on perekonnaviga.»

«Mis veast sa räägid?»

«Issand jumal! Sarvedest! Poiste sarvedest, sa kuuled ju ometi.»

«Muidugi kuulen, aga või siis kohe viga, kui . . .»

«Kui inimeselapsel sarved peas.»

«Aga kui need pole inimeselapsed?»

«Ega ma siis ometi lambatallesid pole ilmale kand. Sina pole ometi mõni sarvik.»

«Olen.»

«Küll võid sina õige hullu juttu ajada!» hüüdis Juula ja müsas Jürkale küünarnukiga küljekontide vahele.

«Kuis nii hullu?»

«On sul siis sarved peas?»
«Eks otsi juuste seest.»
Ja Juula tõusis püsti ning otsiski. Oma üllatuseks leidis ta Jürka peast pisut suuremad mügerikud, kui olid poistel.
«Aga sa ju ütlesid, et need on sest ajast, kui sulle pähe löödi,» rääkis Juula.
«Seda ütlesid teised, mitte mina.»
«Kes teised?»
«Asjatundjad.»
«Kas sulle pole siis pähe löödud?»
«Pole eluilmaski.»
«Nii et need on tõesti sarved?»
«Sarved.»
«Ää lora! Ega sa Vanapagan ole, et sarved peas.»
«Olen.»
«Siis mul on ikka tõesti Vanapagana endaga lapsed!»
«Vanapagana endaga!»
Juula vaatas ja katsus veel kord vanamehe sarvi, läks siis tema ette, laskus murule maha, nagu mõtleks ta põlvitada, pani käed kokku, tõstis silmad üles mehe poole ja ütles vaikses ekstaasis:
«Siis oled sa vanast ja suurest soost!»
«Õilsast, ütleb Ants.»
«Suurest ja õilsast! Ja mina olen nüüd ka suurest ja õilsast soost! Ning meie lapsed ka!»
«Lapsed ka.»
«Antsu sugu pole ju siis meie soo kõrval kedagi!»
«Mitte kedagi.»
«Mis ta siis kehkleb ja praalib?»
«Ta ei usu ega saa aru. Politseisaksad ka ei usu ega saa aru. Keegi ei usu ega saa aru. Asjatundjad ütlesid, et mul surnuluu peas, nagu hobustel jalus.»
«Aga miks sa siis enne mulle seda ei öelnd, lasid mind poissa jõlgutada?»
«Mõtlesin, et ega sinagi usu.»
«Mina usun.»
«Siis saad ka aru.»
«Miks ma siis aru ei saa, ega ma loll ole.»
Aga ühest oli Juulal ometi kahju: tohtrihärra ennustus ei läinud nüüd kunagi täide. Tema poistel ei kasvanud vististi kunagi pärissarvi ega nii häid pealuid, et nad oleksid võinud

mööda maailma ümber sõita ja neegrite ning oinastega puksida. Kunagi ei sumanud nende jalad kullas ja nende sarvede otsas ei rippunud tosin tüdrukuid, teine naisi. Kõigest sellest oli tohtrihärra nii ilusasti rääkinud. Aga mis parata! Kõike head siit ilmast ei saa! Oled õilis, siis pole head pead, on hea pea, siis pole õilis.

Siiski oli Põrgupõhja õues täna rohkem õnne ja rõõmu kui kunagi varem. Sest polnud midagi, et keegi võõras seda õnne ja rõõmu ei uskunud ega mõistnud, aitas sellestki, et omadki inimesed olid temas veendunud. Õieti oli kogu rõõm Juulas, sest Jürka teadis ju rõõmu põhjust ammugi ja tema meeli see sellepärast nii väga ei vallanudki. Jürkal oli ainult üks hea asi: ometi kord saabusid rahulikud päevad, polnud muud muret, kui vihu iseenesele või Antsule tööd teha, sest imelikul viisil ei saanud ta seal oma võlga kunagi tasa. Maksis vana ära, aga juba oli vaheajal uus asemele tulnud, ja kui jõudis selle kustutada, oli veel uuem kohal. Sellest tegi Jürka järelduse, et kui oled Vanapagan ja tahad inimesena maa peal õndsaks saada, siis pead kogu eluea kellegi võlglane olema ja selle eest teda orjama.

Nõnda siis, kui Põrgupõhjale eksis mõni usklik ärimees, kes müütas vagu raamatuid, ei saanud ta kunagi kaubale, kuigi Juula tundis tähti ja oskas neid kokku veerida, sest Jürka ütles alati, et milleks veel vagad raamatud, kui ta orjab Antsu oma hingeõnnistuseks niikuinii. Ja kuigi peaksid mõned patud veel sellest üle jääma, siis need tasub ta koduse tööga, mida ta teeb, niipalju kui vähegi jaksab.

Töörahu rikkusid vahetevahel ka teised kaubapakkujad, kes kiitsid oma jalgrattaid, õmblusmasinaid, grammofone ja muud moodsat rämpsu, lubades kõike anda muist muidu, muist poole hinnaga, muist järelmaksuga. Jalgrattaga tegi Jürka proovi, aga selle tallas ta enne nässu, kui jõudis sõitma õppida: välja pidi ta tema ikkagi maksma, milleks ta müüs lihunikule härjavärsi. Hea veel, et rattamüüja ja lihunik juhtusid korraga tulema, võis ühe käest raha võtta ja ilma suurema vaevata teisele anda. Pealegi oli rattamüüja nii lahke saks, et lõi härjavärssi tagant, kui lihunik ise hoidis ohelikuotsa. Nõnda läksid nad ilusa värsiga, ainult nässutallatud ratas jäi Jürkale. Aga sest ajast saadik näitas Jürka igale kaubapakkujale õueväravat, ja kes sealt kaudu küllalt ruttu minema ei saanud, selle saatis ta priiküüdiga aia taha oma õuest välja.

«Ma hoiatan vägivalla eest!» karjus kaubapakkuja.
«Olen peremees,» vastas Jürka, «kuis siis ilma vägivallata.»
«Vaat kui toon politsei, siis näed, kes on peremees!»
«Kui tood, eks siis ole politsei.»

Aga ei toonud see ega ka mõni teine, kelle Jürka õueaia taha viskas. Ainult üks erand oli: sel oli pamp seljas ja kast kõhu peal, koos paeltega, mis käisid üle õlgade. Ka selle tõstis Jürka ühes tema kandamiga aia taha. Aga kui Jürka toa poole läks, hüüdis kaupmees talle järele:

«Kardad sa kaupa, peremees? Aga ära siis osta, kui kardad, vaadata võid muidu. Mul on niiti ja nõela, nööpi ja nalli, linti ja paela, sukka ja särki, kõiksugu värki.»

Jürka peatus, pöördus ümber ja küsis:
«Jalgratast ei ole?»
«Ise olen oma jalgratas,» vastas kaupmees.
«Kramuvonniga ei tule?»
«Kramuvonn mängib mul kõhus, peremees.»
«Võlga ei müü, muidu ei anna?»
«Muiduandja läks mullu mulda.»

Jürka läks tagasi, avas õuevärava ja ütles:
«Tule sisse.»

Ning see oli ainuke kaupmees, kes tohtis Põrgupõhja õue astuda, ilma et Jürka oleks teda üle aia välja visanud. Aga aastad tulid ja läksid, kevaded kerkisid ja kadusid. Põrgupõhja aina kosus ja kasvas, elanike ning loomade arv suurenes. Kaksikud said karjaealiseks ja jooksid alguses sigade, siis lammaste ja veiste sabas. Lõpuks pidi teise laskma Antsu juurde minna, ja nõnda huikas iga poiss omaette. Millalgi oli Jürka arvanud, et poisid kuluvad mõlemad endale ära, aga elu näitas teisiti. Jürkale see suurt südamevalu ei valmistanud, sest ta mõtles oma hingeõnnistusele. Aga kui Antsu teeniv kaksikvend vahetevahel koju tuli, näitas ta teisele, mis ta võõrsil oli õppinud: ta oskas läbi hammaste sülitada, maadeldes jalga taha panna, kakeldes pöidlaid silma ajada, tiritamme kasvatada ja valetada ning pisut näpatagi — kõik tähtsad asjad, nagu ta kodusele vennale seletas.

„Oled sa ogaraks läind või?"
„Ei vist."
„Mis aukusid sa siis kaevad?"
„Kaunistan kodu."

IX

Ükskord ütles Ants Jürkale, ta ostku oma talu päriseks.

«Pole nii palju raha,» vastas see.

«Kunst pole rahaga osta, vaid rahata,» seletas Ants.

«Jalgratta ostsin rahata, aga see läks all nässu ja välja pidin teise ikka maksma.»

«Põrgupõhja pole jalgratas, et nässu läheks. Ja välja maksta pole teda ka tarvis, tema tasub enda ise.»

«Kuis nii?» küsis Jürka arusaamatuses.

Ja Ants seletas Jürkale, kuidas ta võib oma Põrgupõhja osta kas sootuks ilma rahata või üsna tühise summaga, mille võib ka tema, Ants, laenata, kui Jürkal endal seda ei ole. Ja Ants käis Jürkale seni peale, kuni see nõustus omanikuks hakkama. Ainult üks küsimus huvitas teda veel:

«Kas kohaomanik saab ennem õndsaks kui rentnik?»

«Aga muidugi,» vastas Ants. «Kui oled rikkam, saad kiriku vöölmündriks ja siis oled juba pooleldi õnnis.»

«Hea küll, siis ma ostan Põrgupõhja ära,» ütles Jürka. Aga natukese mõtlemise järel küsis ta:

«Kas mõni saab veel hõlpsamini õndsaks kui kiriku vöölmünder?»

«Seda on raske öelda, väga raske.»

«Aga kui kirjutada teistele õigeid tunnistusi?»

«Tead, Jürka, nendega, kes kirjutavad ja kõnelevad, on tänapäev täbar lugu, sest asju ajavad ju mammonamehed ja tapameistrid. Pealegi, millalgi vaim mõjutas võimu, nüüd sünnib vastupidi, aga kuidas saada vaimust õndsaks, kui mammon juhib võimu ja võim vaimu?»

Neist sõnadest ei saanud Jürka küll midagi aru, aga Antsu kõnetooni tõttu arvas ta võivat öelda:

«Nii et maad tosida ja sõnnikut vedada on õndsam?»

«Õndsam isegi, kui teistele pattusid andeks anda, sest seal on ikka kilbiks mitte teod, vaid kombed, palved ja kullatud rist.»

«Küllap vist,» lausus Jürka.

Ja et tal enesel nõutavat sissemaksusummat ei olnud, siis laenas ta selle Antsult. Nõnda kasvasid ta kohustused Antsu vastu uuesti. Aga see lohutas teda, öeldes, et sest pole midagi, sest nüüd ta ju töötab iseendale, oma Põrgupõhjale. See on tema, tema laste ja lastelaste pärisomandus igavesest ajast igavesti. Muidugi, see paneb Jürkale suuremad kohustused, ta peab nüüd Põrgupõhja eest hoopis teisiti hoolitsema kui rentnikuna, ta peab teda parandama — kraavitama, laastama, torutama. Selleks peab ta ise ja kogu tema perekond kahekordselt töötama. Aga võib lasta ka teisi teha. Selleks on raha vaja. Ja raha leidub, ega tema ilmast otsas ole. Ants teadis, kuidas võib raha saada, kui oled kohaomanik: odavaprotsendiline laen, mis on eriliselt määratud maa parandamiseks. Ka selle muretses Jürka Antsu näpunäidete järgi, sest sellest ajast saadik, kus see oma nõuandmisega vabastas ta politsei küüsist, uskus Jürka teda pimesi.

Aga kui Jürkal oli maaparanduslaen käes, ütles Ants talle:

«Tead, Jürka, mulle tuli hea mõte: kas sul maksabki seda raha sinna Põrgupõhja matta.»

«Aga kuhu siis?»

«Selle üle peaks hästi järele mõtlema, kas ehk pole mõnda kasulikumat paika, kuhu see summa pista. Ütleme, kui ehitaks temaga maja.»

«Põrgupõhja või?»

«Miks siis just Põrgupõhja.»

«Aga kuhu siis?»

«Seda tuleks kaaluda. Sest raha on antud ju maaparanduseks, seda peab meeles pidama.»

«Nii et maja ei tohi ehitada?»

«Ega hästi ei tohi. Ja kui sa siiski tahaks ehitada, siis peaks seda ehitama kellegi teise nimele, mõistad? Nii et näiteks sinu maja, aga minu nimel. Muidugi, sa peaks enne hästi järele mõtlema, kas sa minu nimele tahad ehitada. Sest mina olen sind küll mitmest hädast välja aidanud, aga ikkagi pole naljaasi oma maja teise mehe nimele ehitada. Pettus poleks see mitte, sest maja hakkaks ju sisse tooma ja selle, mis sisse

tuleb, võiks siis maaparandusse panna, nii et nõnda saaks maad veel paremini parandada kui muidu.»

«Aga kui tuleb välja, et . . .»

«Ära karda, midagi ei tule välja, kui maja on minu nimel, küll mina juba seisan sinu eest. Ainult üks on nõnda kindel: maja hakkab kasu tooma ja sina lähed päev-päevalt rikkamaks, nii et võid lõpuks Põrgupõhjale käega lüüa.»

«Ei, mulle meeldib Põrgupõhjal.»

«Noh, kui meeldib, siis jääd sinna, rikkana on ka seal hea elada.»

«Ainult eit kurdab, et lutikad teevad lastele liiga.»

«Ah, mis tühja!» lõi Ants käega. «Lutikas on koduloom ja konti pole ta veel kellegil rikkund.»

«Seda minagi,» lausus Jürka.

Nõnda arutades valmis Antsul ja Jürkal kaval plaan, kuidas ehitada maaparanduslaenu abil maja poeruumiga teelahkmele, kus on elav liikumine. Ja et keegi ei võiks Jürkat süüdistada laenu kurjasti tarvitamises, ehitati maja Antsu nimele. Asi oli seda usutavam ja tõenäolisem, et maja ehitati Antsu krundile ja et Ants oli jõukas ning nõukas mees. Kuna aga laenusummast nii suure maja ehitamiseks ei jätkunud, nagu Ants seda kavatses ja soovitas, siis pidi tema ise tahes-tahtmata raha juurde muretsema, sest ega siis ehitust võinud pooleli jätta.

«Ka mina laenan,» seletas Ants Jürkale, «nii et kogu sinu maja ehitame laenatud rahaga, ja mina saan sest ainult nii palju, et maja on minu nimel.»

Aga kui maja valmis sai ja majja asusid elanikud, nii et Jürka lootis üüriraha saada, siis selgus, et Ants pistis üürid esiotsa oma tasku.

«Kuis nii, maja on ju minu?» ütles Jürka üllatatult.

«See'p see ongi, et maja on sinu,» rääkis Ants. «Iseasi, kui maja oleks minu, aga ta ei ole ju. Sest maja on tõepoolest sinu, ainult et sul polnud nii palju raha, nagu maja ehitamine nõudis, nii et ülejäänud summa pidin mina muretsema — pidin laenama, sest maja oleks muidu pooleli jäänud ja sinu maaparanduslaen oleks kaotsi läinud. Noh, ja nüüd nõutakse minult seda raha tagasi, mis ma sinu maja ehitamiseks laenasin. Aga kust on mul see raha võtta või miks peaks mina ta kusagilt võtma, kui ta on pandud sinu maja sisse? Sinu maja sai selle raha ja tema peab ka tasuma niihästi kapitali kui protsendid. Selge, eks?»

Muidugi, Jürka sai väga hästi aru, et kui maja oli raha võtnud, siis pidi ta tema ka tagasi maksma.

«Aga kes maksab mulle mu maaparanduslaenu?» küsis ta.

«Ikka maja, kes muu,» seletas Ants, «ainult selle vahega, et esteks saan mina oma raha ja protsendid ja pärast alles sina, sest maja on ju sinu, sina oled omanik, nii et sina võid oodata. Omanikul on kerge oodata, sest temal on oma maja, minul pole aga midagi.»

Ja Jürka ootas kuid ning isegi aastaid, aga majast rahasaamine temani ei ulatunud, sest ikka oli veel Antsul saada, ja mis sellest üle jäi, see läks maja parandamiseks.

«Maja peab samuti parandama nagu maadki,» seletas Ants Jürkale, «ja täna jumalat, et mina su maja eest hoolitsen, muidu oleksid pidanud juba uut laenu tegema, et teda korras hoida. Üldse on maja pidamine väga keeruline ja kulukas töö, poleks midagi imestada, kui me temaga nii või teisiti uppi läheme.»

«Kuis nii, uppi? Sa ju ise ütlesid, et hakkab kasu tooma ja . . .»

«Ütlesin . . . Muidugi ütlesin, aga ma ei teadnud siis, mis ma ütlesin, sest ma polnud siis veel ühtegi maja pidand. Aga ära karda, pole viga, küll mina sul asjad jutti ajan.»

Jürka jäi lootma Antsule ja lootis seni, kui hakati maaparanduslaenu tagasi nõudma. Nüüd selgus, et Jürka oli saadud laenuga väga vähe oma maid parandanud. Kuhu ta raha oli pannud? Jürka ei mäletanud, sest Ants oli õpetanud teda nõnda vastama. Aga Jürkat pinniti edasi ja lõpuks, et ükskord rahu saada, seletas ta:

«Laenuga ehitasin maja.»

«Kuhu?»

«Antsu maa peale teelahkmele.»

Aga kui mindi järele kuulama, siis leiti, et see on Antsu, mitte Jürka maja.

«See on minu maja, ainult Antsu nimel,» kinnitas Jürka.

«Kuidas siis sinu maja, kui Antsu nimel?» päriti.

«Nii et minu maja, aga Antsu nimel.»

Kuulati Ants üle, aga see muigas.

«Leidsite paraja, kelle juttu uskuda,» ütles ta. «Ta ju räägib, et ta on Vanapagan ja et ta on tulnud maa peale õndsaks saama, Peetruse poolt tunnistus taskus. Kui tal eit suri ja laip kaduma läks, siis pidi see ju otseteed põrgu põgenema. Sulane

põles tal ühes küüni ja heintega ära, tema aga kinnitas, et põletaja olnud tema, sest sulane löönud tiivaripsu tema eidega. Miks te neid jutte tõsiselt ei võta? Igaüks saab aru, et siin pole midagi aru saada ja et Jürkaga on lugu pisut teisiti kui teiste inimestega. Mitte et mina oleks temalt midagi saanud, vaid ma olen temale aina andnud, ja seda mitte omakasu pärast, vaid et ka mina tahan õndsaks saada nagu Põrgupõhja Vanapagangi. Mina käin aastas kaks korda laual ja kirikus on mul oma istekoht.»

See oli kõik, mis Antsul öelda oli, ja igamees teadis, et siin polegi rohkem öelda. Aga kui Jürka ometi oma kinnitusest ei loobunud, et Antsu teelahkmel on tema maja, sest et see tema maaparanduslaenuga on ehitatud, siis pidas Ants seda enese laimamiseks ja kaebas Jürka kohtusse. See oli parajasti Antsul tööl, kui kohtukutse toodi.

«Mis tunnistus see on?» küsis Jürka käskjalalt.

«See on see tunnistus, et pead kohtusse minema,» seletas see.

«Heldene aeg, miks?»

«Oled Antsu laimand, sellepärast.»

«Ei või olla.»

«Miks ei või olla, kui paberil seisab.»

«See on võltsitud, kindlasti on, sest . . .»

«Kindlasti ei ole.»

«Aga minul oli võltsitud tunnistus.»

«See pole ju üldse tunnistus, vaid paljas kutse, milleks seda võltsida.»

«Aga mina ei ole Antsu laimand, Ants on minu sõber.»

«Seda küsitakse kohtus Antsult, kas oled laimand või ei.»

«Nii et Ants tuleb siis ka kohtusse?»

«Kuis siis muidu.»

«Noh, siis pole midagi karta, Ants mind hätta ei jäta.»

Küll katsus Jürka Antsuga enne kohtupäeva kokku saada, aga see polnud kunagi kodus või tal polnud põrmugi aega, sest ta kas askeldas oma asjadega või tal oli Jürka maja juures tegemist. Isegi kohtus ei näinud Jürka Antsu, sest selle eest esines asemik, usaldusmees. See tegi asja Jürka meelest juba kahtlaseks, aga parata polnud enam midagi, pidi leppima sellega, mis tuli. Pealegi mis siis ikka võis tulla, sest Jürka polnud oma teada kellelegi kurja või kõverust teinud. Asja arutaminegi algas hoopis lihtsalt ja viisakalt, ei ühtegi valju sõna

ega ähvardust, nagu oli olnud politseis. Kohtunik luges midagi vaikse häälega, ja kui ta oli lõpetanud, küsis:

«Kaebealune, kas tunnistate end süüdi?»

Jürka vaatas ringi, et kellega see nüüd räägitakse, aga siis selgus, et just tema enesega, sest tema oligi kaebealune ja Ants kaebaja. Ja kui kohtunik oli talle seletanud, milles teda süüdistatakse, ja lõpuks küsis, kas ta end selles süüdi tunnistab, süü omaks võtab, vastas ta lühidalt:

«Ei.»

«Nii et te kinnitate endiselt, et Antsu teelahkmele ehitatud maja on teie oma?»

«Minu oma.»

«Aga miks peate seda maja omaks, kui ta on Antsu maa peal ja Antsu nimel?»

«Ta on minu maaparanduslaenuga ehitatud.»

«Kes võib seda tunnistada?»

«Ants, sest tema sai raha.»

«Teisi teadjaid või tunnistajaid ei ole teil?»

«Ei ole.»

«Ants ütleb, et see, mis teie majast ja tema ehitamisest räägite, on laim, ja nõuab teie karistamist.»

«See on vale. Ants on minu sõber, miks ta siis mind tahab karistada, kui ta minu rahaga maja ehitab.»

«Kuidas see siis tuli, et tegite maaparanduslaenu ja ehitasite maja?»

«Ants andis nõu, ütles, et on kasulik, saan rikkaks.»

«Miks te siis Antsu maa peale läksite ehitama?»

«Aga kuhu siis? Põrgupõhja või?»

«Kas või Põrgupõhja.»

«Seal pole ju inimesi.»

«Oleks tulnud suvitajad.»

«Suvitaja kardab karu nagu minu eitki, ei julge marjule ega seenele minna.»

«Noh, aga nüüd Ants ütleb, et maja on tema ja tema rahaga ehitatud.»

«Maja on minu, aga Antsu nimel.»

«Miks Antsu nimel, kas te ei seletaks?»

«Sest et maaparanduslaen, Ants ütles.»

«Sellepärast, et maaparanduslaen, peab Antsule maja ehitama, mis?»

«Mitte Antsule, vaid Antsu nimele.»

«Aga see on ju üks ja seesama.»
«Kuis nii? Maja on ju minu, ainult Antsu nimel, mitte et Antsu nimel ja ka Antsu.»
«Kuidas te siis oma raha nõnda ilma millegita Antsu kätte usaldasite anda?»
«Aga kui Ants on mu sõber.»
«Mis ta kui sõber teie heaks on teinud?»
«Päästis mu politsei käest.»
«Kuidas?»
«Õpetas õieti valetama.»
«Õieti valetama?» imestas kohtunik.
«Nojah, käskis öelda, et tulin salaja Venemaalt.»
«Kas te siis ei tulnud?»
«Kuis siis Venemaalt, kui olen Vanapagan.»
Asi läks aina huvitavamaks ja kohtus selgus veel kord seesama, mida oli kuuldud juba politseis ja õpetaja juures: lugu Vanapaganast, kes on tulnud maailma, et inimesena õndsaks saada.
Antsu asemikul polnud laimu tõendamiseks vaja palju vaeva näha. Tunnistajate ülekuulamine oli asjatu, sest kaebealune ise võttis laimu kui tõsiasja õigeks, ainult et end süüdi ei tunnistanud. «See tuleb sellest,» rääkis Antsu esindaja, «et kaebealusel on raske teatud kriminaalset tõsiasja siduda süütundega. Üldse on kaebealusel puudulik taip inimese väärtusest ja aususest. Olles ristiinimene ja käies kirikus küll armulaual, küll muidu niisama, tahab ta ometi samal ajal olla Vanapagan. See on pisut vähem ja ka pisut rohkem, kui lubab endale harilik surelik. Midagi peab selles inimeses olema paigast nihkunud, vaimult ja hingelt muidugi. Kaebaja, kõigile tuntud ja lugupeetud jõukas kodanik, edumeelne ja riigitruu seltskonnategelane, kiriku vöörmünder, ammuaegne bridžiharrastaja ning esimese grammofoni omanik kihelkonnas, on kaebealuse sõber, nagu see seda ise kohtu ees kinnitab, aga ometi ei kõhkle ta oma sõbrale pori pildumast. See ajab peaaegu arvamusele, et kaebealune pole oma tegude eest üldse vastutav. Aga kuna teisest küljest on teada, et kaebealune on kohaomanik ja paljude laste isa ning et ta on oma naist ja lapsi kaitstes isegi karuga käsitsi kokku läinud, siis peab ometi otsusele tulema, et tal vastutustunne ometi on olemas, kuigi ehk piiratud määral. Nõnda oleks seaduse ja õiguse kohus talle kergendatud karistusega mõista anda, et kui oma lapsi kaitstakse karu vastu, siis

oma sõbra laste isa ausale nimele ei tohi samal ajal autut varju heita.»

Jürka kuulas, nii et suured higiojad tal mööda nägu alla jooksid, aga ometi ei saanud ta mõhkugi aru. Millest küll räägitakse, kui räägitakse nii pikalt ja ilusasti, mõtles ta endamisi. Oli täiesti võimatu, et see käis tema asja kohta. Sest mis oli sellest rääkida? Tema andis raha, Ants ehitas maja, see oli kõik. Miks ehitas? Sest et ta oli tema sõber. Kes seda ei usu, see ei saa sellest ka aru.

Kohtunik ilmus uuesti. Kästi püsti tõusta. Jürka tõusis ka, sest tema käsule vastu ei hakka, kuigi ta ei saa sagedasti aru, milleks need käsud on. Kohtunik luges midagi kiiresti ette. Jürka kõrvu hakkasid ainult lõpuks valjemalt, aeglasemalt ja selgemalt hääldatud sõnad:

«. . . kaheks päevaks aresti tingimisi aastase katseajaga.»

«Kes? Mis?» lausus Jürka arusaamatuses, aga kaugemale ta ei jõudnud, sest kusagilt ilmus Ants oma asemikuga ja mõlemad soovisid talle naeratades õnne.

«Sain su päästa,» ütles Ants. «Täna tegid hästi, kui ütlesid, et oled Vanapagan, kohtunikul tulid kohe teised silmad pähe.»

Ikka veel ei saanud Jürka millestki aru, aga kui Ants võttis tal käe alt kinni, viis ta välja oma vedruvankri juurde ja käskis sinna peale istuda, et üheskoos koju sõita, siis taipas ta, et kõik on hästi, ja kui on tõepoolest hästi, eks ole siis üsna ükskõik, kuidas ta on. Kui nad olid juba põldude vahele jõudnud, ütles Jürka:

«Lahke mees see kohtusaks, küsib ilusti ja . . .»

«Kohtusaks on lahke, aga seadus on tõre, see ei mõista nalja. Vähe puudus, et oleksid sisse kukkunud.»

«Kuis nii, sisse kukkunud?» imestas Jürka.

«Noh, kui oleks selgunud, et oled maaparanduslaenuga maja ehitanud.»

«See selgus ju, ma ju ütlesin kohtusaksale.»

«Ta ei uskunud, kui ütlesid.»

«Naljakas! Ise küsib, aga kui ütled, siis ei usu. Mis ta siis küsib?»

«Seadus nõuab. Kohtunik käib seaduse järgi.»

«Ah siis seadus nõuab, et kohtunik ei tohi uskuda?»

«Seadus nõuab.»

«Kes niisuguse seaduse on teind?»

«Inimesed ise. Seadus nõuab, et peab olema tunnistaja, kui midagi ütled.»

«Miks nad siis sinult ei küsind?»

«Arvad sa, et mina oleks neile öelnud? Et mina oleks neile sinu vastu tunnistanud, et sina panid maaparanduslaenu maja alla? Et mina oleks sinu teinud nii-öelda kroonuraha vargaks? Ei, sõber, sa ei tunne mind veel, kui seda arvad. Ja pea meeles, mis ma sulle ütlen: meiesugused könnid, nagu sina ja mina, meie ei tohi üldse kätt kroonuraha külge pista, seda võivad ainult need, kel vägi ja võimus: meie peame sellega leppima, et lööme iseendid vastastikku üle, kui saame mõne tohmani haneks püüda. Sellepärast võetagu mul või pea otsast, ikkagi ei tunnista, et sina näppasid maalaenu ja ehitasid maja.»

«Kuis nii näppasin?»

«Aga muidugi näppasid, kui anti maaparanduseks, aga sina ehitasid maja. Seaduse ees on see kuritegu ja toob karistuse.»

«Ei ju toonud.»

«Ei toonud sellepärast, et mina ei tunnistand. Ja tunnistamisest pääsin ainult nõnda, et ütlesin: sina laimad mind.»

«Aga ei laimand ju.»

«Muidugi ei laimand, sest milleks sõber sõpra peaks laimama. Aga ma ei saand ju kohtusaksale muidu sind rahanäppamisest puhtaks pesta, kui pidin ütlema, nagu oleksid laimand.»

«Nii et valetasid?»

«Aga mis sinna parata, kui meid muidu ei usta. Inimene on ju niisuke, et valeta talle kas või kõige hullem asi ette, kohe usub, aga katsu tõtt rääkida — kahtleb, pinnib, uurib, nõuab tunnistajaid. Nüüd, jumal tänatud, oled sa kahtluse alt ära ja üsna kerge vaevaga: ainult kaheks päevaks pulkade taha ja sedagi tingimisi.»

«Jumala eest, mitte ei saa aru, mis see on,» ütles Jürka pead raputades.

«See on päris lihtne. Pane tähele: mina ütlesin kohtusaksale, et sina laimad mind, ja et see oli vale, siis saks uskus, sest olid tunnistajad. Laimata aga ei tohi, selle eest on karistus. Aga et sa laimasid esimest korda, siis kohtusaks tegi karistuse kergeks — kaheks päevaks kinni, ja et meie oleme sõbrad, siis määras karistuse tingimisi — istuma lähed ainult siis, kui laimad mind aasta jooksul uuesti. Lihtne, eks?»

«Aga ma pole sind ju laimand.»

«Muidugi ei ole ja istuma ei lähe ka, nii et kõik on korras, võime rahuliku südamega koju sõita.»

«Aga miks me siis kohtusse läksime?»

«Et tõendada — sina pole maaparanduslaenu näpand.»

«Ja kohtusaks usub nüüd?»

«Nüüd ta usub.»

«Noh, kui usub, siis saab ka aru.»

X

Kuigi kohtuprotsess lõppes Jürkale nii soodsalt, ometi muutus tema seisukord päev-päevalt halvemaks: pingutas mis võis, aga laenu tasuda ei suutnud. Rääkis Antsule, küsis nõu, mis teha. Peaasi — kuhu viib ta oma naise ja lapsed, kui ta kaotab koha. Ants kuulas ja mõtles ning ütles lõpuks:

«Oled tubli töömees, ega ma lase sind lommi lüüa, küll me kuidagi välja pukerdame.»

Nõnda siis Jürka vireles edasi, kuni polnud enam mingit lootust, et temalt võidaks laen tagasi saada; siis läks Põrgupõhja, nagu mitmed teisedki, enampakkumisele, ja kuna pakkujaid juhtus vähe olema, omandas Ants koha saiaraha eest, nagu ta ise suurustas.

«Noh, näed, Jürka,» ütles ta siis sellele, «ütlesin, et aitan su hädast välja, ja aitasingi: nüüd võid kuni surmani Põrgupõhjal elada, pole enam karta, et keegi sind liigutab, kui aga ise mees oled.»

«Olen ikka mehe eest väljas olnud,» ütles Jürka.

«Loodame, et oled ka tulevikus.»

«Küllap vist.»

«Ainult üks asi tahab klaarimist,» jätkas Ants.

«Mis asi?» küsis Jürka, aimates nagu halba.

«Aga see maja, mis Põrgupõhja laenuga minu teelahkmele ehitasime. Sest vaata, Jürka, see on ju nii-öelda Põrgupõhja maja, sest et ta on tema maaparanduslaenuga ehitatud, ja seni, kui sina olid Põrgupõhja peremees ja omanik, olid sa ka selle maja omanik, sest tema käib ju Põrgupõhja külge, nagu oleks ta osa Põrgupõhjast. Aga nüüd ei ole sa enam Põrgupõhja omanik, vaid omanik olen mina, sina jääd ainult rentnikuks, nagu olid alguseski. Aga siis sul ei olnud maja, sest polnud ju maaparanduslaenu, see tuli alles siis, kui said omanikuks. Mis

sa nüüd ise sellest asjast arvad, aga mina riskeerin nõnda, et kui sa oled ainult rentnik, mitte omanik, nii et sul ei olegi enam Põrgupõhjat, kas sul saab siis olla majagi, mis kuulub Põrgupõhjale, sest et see on osa temast. See oleks samuti, kui et, ütleme, sul on kirves ühes varrega ja sa müüd selle kirve ära, kas sa võid siis öelda, et vars on veel sinu oma, kui juba kirves on müüdud ja teine ta välja maksnud?»

«Ei vist.»

«Nii et ka vars on selle oma, kes ostis kirve ühes varrega, arvad sa?»

«Küllap vist.»

«Noh, siis on meie vahel kõik selge. Põrgupõhja on see kirves ja maja minu teelahkmel tema vars, ning kuna mina ostsin Põrgupõhja, teiste sõnadega kirve, siis ostsin ühes sellega ka varre, mis on ära seletatud maja.»

«Jah, sest Põrgupõhja oli enne kui maja.»

«Just seda minagi,» nõustus Ants. «Oli Põrgupõhja, tuli maja, läks Põrgupõhja, läks ka maja, sest mis teha varrega, kui pole kirvest. Ja et asi oleks meie vahel täiesti selge, siis teeme täna nõnda, et kõik, mis tänini meie vahel olnud, olgu lõpetatud, minul pole enam sinult saada ega sinul pole enam minule maksta, nii et kriips kõigele peale. See, mis vanast ajast jäänud, selle ma kingin sulle, sest sul on niikuinii tänini raskusi olnud. Peale selle on sul suur pere toita, see pole mänguasi. Sa ära pane pahaks, Jürka, sest kõik sünnib sõprade vahel, aga ma olen üks ja teine kord sinu elule seal Põrgupõhjal silma löönud, olen näind, mis teed, kuis oled ja mis sööd. Ja usu, va vennas, minu sead ja koerad söövad paremat toitu kui sinu eit ja lapsed. Seda asja katsume muuta, sest nüüd pole enam endine aeg. Olid omanik ja elasid, kuis süda kutsus, aga nüüd ei ole enam omanik, sest omanik olen mina, ja nüüd vaatan mina pisut, kuis minu süda kutsub.»

«Ega kedagi, eks muidugi,» lausus Jürka, nii-öelda viisakuse pärast, sest asja enda kohta polnud tal arusaamatuse tõttu midagi öelda. Elu oli kiiremini liikunud kui tema aru, sündmused olid ratsutanud temast üle.

«Nii et tänasest peale hakkab meie vahel uus rehnut, teine sott,» jätkas Ants. «Sina hakkad jällegi Põrgupõhja rentnikuks ja nüüd vaatame, mis seal teha annab. Mina olen seda mõtet haudund, et kui õige nüüd hakkaks maaparandusega peale. Sest mis on õieti muutund? Ei midagi. Põrgupõhja on

endine, sina oled endine, mina olen endine ja maja, mis ehitasime, on endine.»

«Ainult, et nüüd oled sina omanik,» tahtis Jürka nagu vastu vaielda.

«Ainult see, ja see on kõik, muidu on kõik endine,» rääkis Ants ruttu vahele. «Aga see on pisitilluke täpp kogu asjas, see on paljas tilk ämbri uurdes. Sest mõtle hästi järele: sina olid omanik, enam ei ole. Minuga võib samuti olla: olen ja varsti ei ole. Aga mis sest. Põrgupõhja ja maja jäävad ning meie armastame neid mõlemaid ühetasa. Sa ju armastad Põrgupõhjat, eks?»

«Armastan,» vastas Jürka.

«Noh, see ongi peaasi. Täna oled omanik, homme ei ole, sest omanik on keegi teine, aga armastus jääb, see on igavene, see Põrgupõhja armastus.»

«Küllap vist.»

«Ja kui me kedagi nii väga armastame, siis katsume teda ka jõudumööda parandada — mina parandan maja, sina Põrgupõhjat. Sa ju tänini ka parandasid teda, sõid naise-lastega loomatoitu ja parandasid, sest et sa tahtsid õndsaks saada.»

«Aga kui loomatoitu ei söö, kas siis ka õndsaks saab?»

«Saab,» vastas Ants ja lisas: «aga tööd peab tegema, kõvasti tegema, sest muidu tulevad kurjad mõtted ja himud.»

«Kas sina ka tahad õndsaks saada?» küsis Jürka Antsult.

«Kuis siis muidu, ikka ka,» vastas Ants valmilt.

«Aga sina tööd ei tee.»

«See ongi minu häda, et ma tööd ei tee, sellepärast ongi mul nii raske õndsaks saada. Aga pole parata, igaüks peab oma risti kandma. Minu tervis on nimelt hädine, juba maastmadalast, see on see vanne, mis jumal mulle peale pand. Ainuke, mis ta mulle selle asemele on kinkinud — hea ja helde südame, nii et kui sina saad tööga õndsaks, siis saan mina heategemisega. Kunagi poleks ma Põrgupõhjaga jändama hakanud, kui ma sinule poleks taht head teha — sind lasta selles armsas paigas rahulikult edasi elada. Mõni teine oleks su kohe ühes naise-lastega sealt välja kupatanud ja ise sisse kolinud, aga minul pole seda vaja, sest mul on omal juba kenakene elamine ja olemine olemas, nagu sa ise tead.»

«Küllap vist.»

«Nõnda siis ostsin Põrgupõhja puhtpaljalt heategemiseks ja minu ainukene soov on, et su pere endiselt kosuks ja kasvaks.

Ainult ühest pole ma kunagi õieti aru saanud, nimelt: miks ripud nii väga oma õndsakssaamise küljes?»

«Aga kui olen Vanapagan,» vastas Jürka.

«Peab siis Vanapagan õndsaks saama?»

«Muidu ei tule inimesed põrgu.»

«Elavad siis inimesed põrgus?»

«Aga kus siis?»

«Maa peal.»

«Kuniks nüüd seda! Vaat kui tuled põrgu . . .»

«Mina lähen taeva.»

«Aga kui Peetrus sisse ei lase?»

«Miks mitte, kui usun lunastust.»

«Peetrus ütles, see ei loe änam.»

«Ütlesid sa ka õpetajale seda?»

«Ütlesin.»

«Ja tema?»

«Läks valgeks kui lubi.»

Nüüd oli Antsul tundmus, et ka tema läheb näost valgeks, nii et Jürka võib seda tähele panna ja hiljem sellest ükskõik kellele samuti endastmõistetavalt rääkida, nagu ta praegu teeb seda õpetaja suhtes. Kui ometi võiks teada, kas õpetaja tõepoolest läks «valgeks kui lubi» või paistis see ainult Jürkale nõnda! Kas õpetaja tõesti tundis sedasama ebamäärast ja seletamatut hirmu, mis läbistab mõnikord Antsu südame ja neerud, kui Jürka nii kindlasti ja lihtsalt ütleb, et tema on Vanapagan ja et ta on inimesena maa peale tulnud selleks, et kõiki teisi inimesi oma õndsusega põrgu viia. See kõik on muidugi täiesti ebausutav ja võimatu, et jumal, kes laskis oma poja ristipuus surra, annaks lunastatud inimsoo kuradi meelevalla alla, teeks inimese põrgusse- või taevasemineku olenevaks vanatäpilise õndsusest inimesena maa peal. Aga ometi, kes neid ilmaasju ja jumala mõtlemisi teab, kes julgeb siin päris kindel olla, mis on võimalik, mis võimatu. Mis siis, kui Jürka on ometi Vanapagan ja kui ta saab kõigest aru, mis tema ümbruses ja tema endaga sünnib, ainult mängib lolli, et näha, kusmaale Ants ja teised inimesed oma tegudega lähevad. Ja kui siis ükskord astud viimse kohtu ette ning püüad taeva saada, ilmub Jürka ja küsib: aga kuis oli selle maaparanduslaenuga? kuis oli majaga, mille ehitasime selle laenuga? kuis oli minu teoorjusega? kuis oli minu naise ja laste toiduga? Miks sõid sinu koerad ja sead paremat toitu kui minu naine ja lapsed? Hea

küll, et lapsed, sest neil olid sarved peas, nagu vaesel Vanapaganal kunagi, aga miks sõi minu Juula sedasama toitu? Olid temal ka sarved peas?

Antsul välgatasid ainult silmapilguks niisugused mõtted ja nad kadusid niisama ruttu, nagu nad olid tulnudki. Oli ainult korraks tundmus, nagu oleks ta lauakirikus ja põlvitaks altari ees, siis oli kõik läinud ja Ants endine, nii et ta võis muheldes küsida:

«Aga mis sa teed, kui õpetaja sulle põrgu kätte saadetakse?»

«Mis ikka. Sedasama mis teistega.»

«Aga kui mina tulen?»

«Ükskõik, sina või õpetaja.»

Jürka ütles seda nii lihtsalt ja endastmõistetavalt, et Ants tundis jälle kord, kuidas hirmukirvendus tal mööda selgroogu üles ja alla jooksis, puudutades nagu iga üksikut lüli eraldi. Ja imelik: tänini oli ta Jürkas näinud nagu koduolooma, kelle ta oli pannud iseend orjama ja kelle ta oli paljaks röövinud, kui see otse üleloomuliku jõu ja visadusega enesele pisut varandust oli soetanud. Aga nüüd äkki ei saanud ta enam aimdusest lahti, et sel koduloomal pole sest sooja ega külma, kas külvad ta kullaga üle või riisud paljaks, sest tõepoolest polegi ta see, kelleks teda on peetud, vaid jumal teab kes või mis. Ometi katsus ta edasi muhelda, kui ta küsis:

«Mis sa muga põrgus teed — pistad tulde?»

«Põrgus ei ole tuld,» vastas Jürka.

«Aga mis seal siis on?»

«Kui tuled, näed.»

Hirmujudinad puudutasid jälle Antsu selgroolülisid, ometi pidi ta tahes-tahtmata edasi küsitlema:

«Miks sa ei taha öelda, mis põrgus on, kui seal tuld ei ole?»

«Ei saa.»

«Miks?»

«Olen inimene, sellepärast.»

«Aga sa ju ütlesid, et oled Vanapagan.»

«Maa peale tulin inimeseks, et õndsaks saada.»

Kõik kordus, kõik käis ringi: Vanapagan, inimene, õndsus, põrgu; Vanapagan inimene, õndsus põrgu. Mõttetu oli jätkata, sest see ei allunud hästi inimese loogikale. Ometi polnud see päris mõttetu, sest võib siiski kujutella, et nagu põrgust ei saa aimu anda inimkeelel, samuti ei saa ka põrguline mõelda inim-

aruga. Kuidas see just kõik on, ei tea, aga küllap see juba kuidagi on. Ja et vististi tõepoolest midagi on, tõendab kõige paremini see, et Jürka vastab küsimustele nii lihtsalt, selgelt ja lühidalt, kuigi sagedasti arusaamatult ja ebatäpselt. Aga ta teeb seda nõnda ehk sellepärast, et tema tunneb peale siinse maailma veel midagi muud. On ehk midagi selletaolist, nagu on elektri ja inimesega: sellele on raudtraat kõva ese, elektrile aga auk õhus. Õhk omakorda on inimesele nii jumalik jook, et kui ta teda suuremal hulgal koos näeb, siis nimetab ta seda taevaks, kuna ta aga elektrile on kõva kui kalju, mida peab suure raginaga purustama, kui ta tahab temast läbi pääseda.

Ja milleks elekter õieti nii hirmsa raginaga õhku purustab, kas teab keegi? Kas sel pole ehk niisama selge ja arusaadav otstarve nagu kaljude purustamisel inimese poolt, ainult et inimene ei saa elektri purustustöö eesmärgist aru ja elekter ei mõista inimesest midagi, kui see näeb vaeva kaljude purustamisega? Nii nad elavad kahekesi kõrvuti — just elavad! Sest kes suudaks tõestada, et elekter pole samuti elav olevus nagu inimenegi? Me kasutame elektrit, aga elekter meid ei kasuta ... Kust me seda teame? Võib-olla on just elekter see, mis ajab meid kõike seda tegema, mis me tõeliselt teeme? Võib-olla ei taha ükski inimene sõda, aga elekter sunnib peale, sest talle meeldib mängida inimesega. Laseb teda, vaest looma, uurida iseend ja muid asju, laseb teda ehitada suuri maju ja sildu, laseb teha masinaid ja mööbleid, pilte ja kujusid, raamatuid ja helisid ning järgmisel silmapilgul laseb kõik purustada. Kogu meie tuhandeaastane töö ja vaev langeb nagu laste pappmajake kokku võib-olla ainult sellepärast, et me ei mõista elektrit, pidades teda jumal teab milleks, kuna aga tema on elav olend, kes heidab inimesega, selle enese meelest suure ja targaga, rumalat nalja, sest ta võib-olla peab meid samuti eluta looduseks, nagu meie tedagi. Ja see polekski nii väga pentsik. Sest kui heita pilk inimsoo ajaloole, vaadeldes rahvaste ja kultuuride tõusu ning mõõna, eks siis tärka meis enesteski tundmus, et inimene talitab samuti nagu tuul ja vesi, mis kuhjab mägesid ja uuristab orge, või nagu kuumus ja külm, mis paisutab ja purustab, ilma et oskaks öelda, miks või milleks. Aga mis oleks, kui inimese tegevust vaatleks selline võimas ja igavene olend nagu elekter, kes põhjavalgusel ratsutades ei tunne mitte ainult inimese saamist ja sündi, vaid ka kogu maakera

kihte ja koopaid, ilma et tal tarvitseks uurimisteks visata ainustki labidatäit mulda? Sellise olendi silmas oleks inimene arutum kui rohutirts või kui tuul, tuli ja vesi. Sest võib aru saada, kui purustatakse, aina purustatakse, või kui ehitatakse, aina ehitatakse, aga on võimata mõista olendit, kes täna ehitab ja homme purustab ning tunahomme jällegi uuesti sedasama ehitab. See, kes nõnda toimib, on arutu nagu looduski tema ümber, või kuigi tal oleks aru, siis peaks see olema midagi vahelduva elektrivoolu taolist.

XI

Nõnda arutledes leidis Ants, et asi on väärt sügavamaks juurdlemiseks. Sest kui inimene teab ja mõistab nii hirmus vähe sellest, mida ta nimetab surnud looduseks, kui palju võib ta siis teada elavast Vanapaganast. Et see on elav, selles Ants ei kahelnud. Ja et tuua asjasse selgitust ning leida uutele mõtetele algatust, hakkas Ants lugema suuri ja väikesi raamatuid. Kuna meie oma kirjandus oli viimasel ajal nii hoogsalt arenenud, siis tegi Ants oma uurimistes sellega hakatust. Aga siit ei leidnud ta midagi, mis oleks meenutanud Vanapaganat. Polnud kusagil mõistmatut jõhkrust ega ogarlikku totrust, vaid kõik oli nii ilus ja õilis, suur ja sangarlik, ideaalselt reaalne või reaalselt ideaalne, nagu keegi seda võtab, tunneb või näeb. Peaasi — näeb! Sest asjadega on ju nõnda, et kõik oleneb sellest, kust või kuidas neid näha. Laud on ju servalt vaadates kitsas triip, kepp otsast vaadates punkt ja kes võib alati kindlasti öelda, millal saab laiast lauast kitsas triip ja pikast kepist ümarik punkt või vastupidi.

Oli siiski kaks kirjanikku, kes köitsid Antsu tähelepanu. Üks tegi lüürikast eepikat, eepikast romantikat, romantikast dramaatikat või vastupidi. See tuletas nagu Jürkat meelde: Vanapagan, inimene, õndsus või — õndsus, inimene, Vanapagan. Mitte küll täiesti nõnda, aga pisut ometi, nii et nagu vahelduv elektrivool. Teine kirjanik rääkis otseteed Vanapaganast, aga siin ei leidunud ainustki märki, et Jürka oleks põrgust tulnud või sinna tagasi tahtnud, kui ta on maa peal õndsaks saanud. Nõnda siis mõtles Ants väliskirjanduse kallale asuda. Aga asjatundjad laitsid tal selle üksmeelselt ära: väliskirjandus seisvat viimasel ajal täiesti kodumaise mõju all, või olgu siis, et Ants hakkaks uurima igivanu raamatuid. Seda vii-

mast aga Ants ei tahtnud teha, sest ta armastas tänapäeva rohkem kui kõike muud: maailma-ajalool ei olnud suuremat ja õilsamat ülesannet ega eesmärki, kui et ükskord sünniks tema, Ants, kes kardab Vanapaganat.

Pealegi, kui Ants tõesti tahtis teada, kas vanus raamatuis leidub midagi huvitavat Vanapaganast, siis võis ta õpetaja poole pöörduda, sest see pidi ometi vanu kirju tundma. Seda Ants lõpuks tegigi, et küsida — muidugi tasa ja targu —, kas ehk Jürka kindla usu taga, tema olevat Vanapagan, ometi ehk midagi reaalset ei peitu.

«Mis sa mõtled reaalsusega, armas Ants? Või mis reaalsust sa mõtled, usu- või elureaalsust?» küsis õpetaja omakorda.

«Kas neid kahte ei saaks kuidagi ühendada?»

«See on üpris raske, armas Ants. Ainult üks on kindel — maailmas ei tehtagi muud, kui katsetatakse, kuidas need kaks ühendada. Aga esiotsa on see täbaram kui tuletegemine vees. Sa ehk oled kuulnud, et keegi vana kreeklane leiutanud millalgi ammu vesise tule, aga kas Kreekas avastati ka usu- ja elureaalsuse ühend, sellest pole ma midagi lugenud. Kui see ehk tõesti sündis, siis polnud see igatahes õige ühend, sest siis polnud veel õiget uskugi. Õige usk tekkiski sellest, et Kreeka hukkus ühes oma märja tulega. Ja kui sest saadik vaadelda usku ja elu, siis pole kahtlust, et mida õigemaks ja puhtamaks või õndsakstegevamaks usk muutub, seda enam eemaldub ta elust. Õndsusel, mis on usus ja usuga, pole eluga midagi tegemist, sest õndsus asub taevas, elu maa peal; aga meie usul pole mõtet, kui pole õndsust. Elu nõuab seda, mida võimalik on maitsta, tunda, mõõta, kaaluda, usk — mida ei taba ükski meel, nii et usuanded seisavad siin- või sealpool elu. Ja kui me nii-öelda eneste vahel kahekesi küsime: kas oleme päris kindlad, et usu lubatud õndsus on tõesti olemas? siis peame tahes-tahtmata vastama: et seda kindlasti uskuda, peaksime juba enne õndsad olema, et õndsus peaks juba meie juures maa peal olema. Kuid see käib usu vastu, mis õpetab, et õndsus on ainult taevas, mitte maa peal, ja et mitte elav, vaid ainult surnud inimene võib õndsaks saada.»

«Kallis hingekarjane,» ütles Ants siinkohal, «ma pean sind pisut segama, sest muidu unustan, mis mul on keelel. Nimelt: sa ütlesid, et õndsust uskuda on nii raske, et enne peaks õnnis olema, siis suudaks seda. Oli see nõnda või kuidas?»

«Pisut nõnda, kuid mitte päris, armas Ants.»

«Pisut siiski?»
«Pisut ehk.»
«Sellest aitab, rohkem pole vaja. Nii et — kui keegi peab uskuma, et ta on inimene, siis peab ta juba enne inimene olema, vähemalt pisutki?»
«Pisut peab olema.»
«Aga kas koer või hobune võiks uskuda, et ta on inimene?»
«Loomal ei ole usku, armas Ants.»
«Miks?»
«Usk on ainult seal, kus elav ja igavene hing.»
«Kas loomal ei ole igavest hinge?»
«Ei, armas Ants.»
«On see kindel?»
«Nii tõesti, kui usume lunastust ja õndsakssaamist.»
«Aga siis peab ju Põrgupõhja Jürka olema tõeline Vanapagan, kes on pugenud inimesenahka, et maa peal õndsaks saada.»
«Kuis nii?» küsis õpetaja üllatunult, sest ta ei mõistnud Antsu hüppavat loogikat.
«Aga muidugi, õpetaja!» hüüdis Ants. «Kui koer või hobune ei või uskuda, et ta on inimene, kuidas siis inimene võiks uskuda, et ta on Vanapagan! Ja Jürka usub seda kaljukindlalt, nii kindlalt, et see, kes nõnda usub, peab seda tõesti olema.»
«Ei, armas Ants. Siin sa eksid.»
«On siis hobusel raskem end uskuda inimesena kui inimesel end Vanapaganana?»
«Raskem tingimata.»
«Aga me elame ju hobusega nii kaua külg külje ääres, kuna aga . . .»
«Ei aita, armas Ants.»
« . . . kuna aga Vanapaganat on ainult mõned üksikud näinud.»
«See ongi peaasi: kui pole näinud, hakkad uskuma, näed, ei hakka. Pealegi, sa unustad, et meie hingeline sugulus Vanapaganaga on palju suurem kui loomaga: meil mõlemal on igavene hing, ainult et Vanapagana hing ei saa õndsaks.»
«Aga kui ta usub lunastust nagu inimenegi?»
«Ega ta ei usu ju. Jürkagi ütleb, et lunastus ei loe.»
«Nii et ka Jürka ei või õndsaks saada?»
«Ilma lunastuse usuta ei või keegi õndsaks saada.»

«Nii et kuigi ta oleks tõepoolest Vanapagan, kes tuli selleks maa peale, et õndsaks saada, siis ikkagi ei saaks?»

«Ikkagi ei saaks.»

See oligi õieti, milles Ants tahtis selgusele jõuda: et kui Jürka oleks tõepoolest Vanapagan ja tahaks õndsaks saada, kas ta siis saab või ei. Sest kui ta õndsaks ei saa, siis lähevad inimesed lunastuse tõttu taevasse ja nõnda võib Jürka olla kas või kümnekordne Vanapagan, Antsul pole sellest sooja ega külma. Praegu on ta tema rentnik Põrgupõhjal, sellest esiotsa aitab. Mis aga sellesse puutub, et peab lunastust uskuma, kuna ju muidu võib Jürka juurde põrgusse minna, siis see ei tee Antsule kuigi suurt muret. Tema pole küll kõva usumees, aga nii palju suudab ta ometi, et enne surma natuke aegagi lunastust tõsiselt võtta. Ja peaasi selles ongi, mis teed surres, kas usud või ei.

Nõnda siis läks Ants üsna rahuliku meelega koju ja tegi juba teel kavatsusi, kuidas Jürka suurt tööjõudu kõige paremini kasutada, kas rakendada teda tervena Põrgupõhjal, mis on nüüd tema, Antsu oma, või jõlgutada teda vahetevahel ka mujale, nagu tarvidused nõuavad. Suusoojaks rääkis ta sellest Jürka endagagi, kui ta teda vaatama läks, püüdes peale selle temalt teada saada, kui kauaks ta mõtleb Põrgupõhjale jääda.

«Kuni saan õndsaks,» vastas Jürka.

«Aga kui ei saagi?» muheles Ants nagu kiusujuttu ajades.

«Saan,» kinnitas Jürka kõhklemata.

«Ning peale seda lähed põrgusse tagasi, mis?»

«Muidugi.»

«Aga kui põrgus ometi selgub, et sa pole õndsaks saanud, mis siis?»

«Tulen maa peale tagasi.»

«Jälle Põrgupõhjale?»

«Ei, sest siin ei saa õndsaks.»

«Aga kuhu siis?»

«Kuhu Peetrus tunnistuse annab. Võib-olla Kaval-Antsule.»

«Seal olen ju mina.»

«Sina oled siis surnd.»

«Kust sina seda tead?»

«Inimene sureb enne kui Vanapagan.»

«Inimene on igavene, kuigi sureb.»

«Muidu ei tuleks ta põrgu, sellepärast.»

«Ega siis jumal inimest ometi põrgu pärast loonud.»

«Mispärast siis?»
«Ma ei tea, aga . . .»
«Usu, siis tead.»
«Et seda uskuda, peaks enne õnnis olema.»
«Usu, siis oled.»
«Olen õnnis ja lähen põrgu, mis?» küsis Ants juba teatud ärritusega.
«Õndsal ükskõik,» vastas Jürka üsna rahulikult.
«Kuidas võib inimesel ükskõik olla, kas ta läheb põrgu või taeva!»
«Küllap võib, kui aga usub.»
«Siis on ju inimesel mõttetu uskuda.»
«Ongi, sest tuleb ikkagi põrgu.»
«Miks siis just põrgusse?»
«Kui mina saan õndsaks?»
«Aga kui ei saa?»
«Saan.»
See oli otse hirmus, kuidas Jürka tallas oma õndsakssaamisel, aga Antsu meelest oli veel hirmsam, et tema ise kippus Jürkaga vestes tahes-tahtmata mõtlema ja tundma samuti. Et iseoma mõtlemisviisi muuta, katsus ta Jürkat tema usus kõigutada. Aga see ei õnnestunud tal kunagi, ammu enne sattus ta oma väidetega ummikusse. Kõige enam häiris teda lunastuse küsimus, sest ikka ja jälle tõusis tal kahtlus, kummal on õigus, kas õpetajal või Jürkal (s. t. Vanapaganal, kui ta ehk tõepoolest seda on): kas lunastus loeb või ei? Kumb neist tunneb paremini salajasi jumalariigi asju?
Aga samal ajal läks igapäevane elu oma rada: Ants aina juhatas ja õpetas, keelas ja käskis ning Jürka tegi, ängeldes päevad ja pooled ööd. Et tema tööindu turgutada, seletas Ants mitmesugustes teisendites:
«Tee nüüd, kuidas arvad, aga mina olen seda mõelnud ainult sinu kasuks. Sa kinnitad ju alati, et tahad õndsaks saada, aga õpetaja ütleb, et kõige paremini saab seda tööga. Alles hiljuti pidasime kahekesi aru, et kuidas küll sinu põlve pisut kergendada, aga õpetaja arvas, et muidu ju võiks, ainult et kuidas jääb siis õndsakssaamisega. Tahad sa tingimata seda, siis . . .»
«Mina tahan,» kinnitas Jürka Antsu sõnade vahele.
«Siis pole parata, arvab õpetaja, peab edasi rühmeldama, töö viib su turra keha kas või läbi nõelasilmagi taeva.»

«Mina lähen põrgu.»

«Õndsal on ju ükskõik, kuhu,» kordas Ants Jürka sõnu.

«Ükskõik,» lausus Jürka nõustuvalt ja küsis natukese aja pärast: «Nii et mida raskem töö, seda rutem õndsaks?»

«Mida raskem töö ja mida rohkem tööd, seda rutem,» vastas Ants. «Sest kui lunastus ei loe, siis tuleb selle asemele töö.»

Ja Jürka töötas. Ta kaevas kraavi, juuris puid, raius mättaid, lõhkus ja rükkis kive, tegi uut põldu, laastas heinamaad, nagu Ants seda talle kätte juhatas, suurendas karja laudas ja laste arvu toas. Mõned neist surid haigustesse, teised leidsid õnnetut otsa, nagu see väikene, kes istus Jürka juures mättal, kus uss teda hammustas. Teda oleks võidud ehk päästa, aga keegi ei pannud üldse midagi tähele. Nähti ainult, et laps muutus uniseks ja jäi mättal magama. Noh, seal ta siis Jürka enda juures magaski, kui see juuris puid ja mättaid, ning lõpuks ei ärganudki oma magusast uinakust. Keegi ei leinanud teda õieti, sest selleks polnud aega, või kel oli aega, sel polnud leinaks aru, nagu teistel väikestel õdedel-vendadel.

Rohkem meelehärma oli vanemate ja suurematega. Noore Jürka käsi käis alguses Antsu juures hästi, sest tal oli hakkamist ja taipu. Sellepärast pandi ta poodi, mis asus teelahkmele ehitatud majas. Aga siis läks noore Jürka elu viltu, nagu lasuks sellel majal mingi vanne. Häda oli selles, et siin nägi teda Antsu tütar Eleonoore, kel oli koolivaheajal poodi asja. Samuti sai Jürka siin vastamisi ka noore Antsuga, kes ei kannatanud, et tema õde vahetas mõnikord paar sõna Jürkaga.

«Minu õde jäta rahule, või muidu . . .» ütles noor Ants ja tõstis keppi.

«Ütle parem oma õele, et ta minu rahule jätaks,» vastas noor Jürka.

«Pea oma häbematu suu, sa Vanapagan!» karjus noor Ants ja läks.

Aga järgmisel päeval ilmus preili Eleonoore jällegi. Ta nõudis kaupa ainult noorelt Jürkalt.

«Sa oled eile minu vennale öelnud, et ma ei anna sulle rahu,» ütles Eleonoore.

«Preili vend ütles, et ma ei anna preilile rahu,» vastas noor Jürka.

«Ütles ta seda?»

«Ütles: minu õde jäta rahule, või muidu . . .»

«Mis muidu?»

«Ma ei tea. Noorhärral oli kepp käes.»
«Tahtis ta sind sellega lüüa?»
«Tehku ainult proovi!»
«Ähvardad sa minu venda või?»
«Ei, ma ainult ei karda teda.»
«Ta on väga tugev, usu. Tema vastu ei saa keegi.»
«Mina saan.»
«Sa pole ju veel katsunud.»
«Mul on sarved peas, sellepärast.»
Eleonoore pistis laginal naerma. See juhtus preiliga nii harva isegi omasuguste seas, rääkimata sellest, et isa palgaliste keskel.
«Miks preili naerab?» küsis noor Jürka.
«Sa oled nii naljakas!» Ja preili naeris veel kord.
«Ma pole üldse naljakas.»
«Ja sul on tõesti sarved peas?»
«Päris tõesti.»
Preili vahtis poisile natuke aega tõsiselt otsa ja tema muidu nii selged silmad kattusid nagu kerge uduvinaga, seda küll üürikeseks, kuid ometi, nii et noor Jürka pani seda tähele. Eleonoore nõudis veel midagi, ja kui poiss seda värisevate sõrmedega — Jürka tundis, et ta sõrmed kipuvad värisema — paberisse mässis ning sidus, ütles preili talle tasakesi sootu ükskõikse näoga: «Täna öösel rukki ääres vastu metsa.»
Ütles, viskas pea selga ja jättis teistele head päeva, mitte aga Jürkale, nagu poleks teda olemaski. Eleonoore viimased sõnad kumisesid poisil kõrvus, ilma et ta alguses oleks taibanud nende mõtet, siis aga arvas ta äkki, et ta mõistab kõik. Ja öösel läks ta rukki äärde. Aga Eleonoore asemel ilmus pika ootamise peale noor Ants, hea tümikas käes.
«Mis sa südaöösel siin vedeled, päeval siis silmad kinni. Mine minema!» karjus ta poisile.
«Ei lähe,» vastas see.
Noor Ants tõstis tümika, et lüüa, aga Jürka püüdis langeva käsivarre õigel ajal kinni ja väänas noorhärral tümika käest. Nüüd pani see rusikad mängu, sest ta oli linnas poksi õppinud, kuid varsti leidis ta enda selili rukkist. Ta tõusis jalule ja proovis uuesti, tagajärg — endine. Nüüd läks ta sajatades minema.
Möödus mõni päev, enne kui Eleonoore poes nägu näitas, siis ilmus ta tükki šokolaadi saama.

Noh, seal ta siis Jürka enda juures magaski, kui see juuris puid ja mättaid.

«Miks sa siis ei tulnud?» küsis ta noorelt Jürkalt.
«Ma olin seal.»
«Et minu vennaga kakelda? Häbi!»
«Tema kakles minuga.»
«Ja kaklemine oli tähtsam kui mina, mis?»
«Preilit ei olnud ju.»
«Või ei olnud! — Täna sealsamas.»

Noor Jürka pidas aru, kas minna või mitte, sest ta ei teadnud, kas Eleonoore räägib tõtt või veab ta teda ninapidi. Lõpuks ometi võttis minemisekirg võimust ja Jürka läks jällegi öösel rukki äärde.

Täna tuli noor Ants kahe kaaslasega, mõlemad parajad poisid. Jürkat nähes karjus Ants kohe:

«Jälle oled sa siin! Tee, et sa minema saad!»

Ja veel enne, kui Jürka jõudis midagi vastata või teha, kargasid nad kolmekesi talle kallale. Aga nüüd süttis noores Jürkas tuline viha, miks kolm tulid ühe vastu. Ja sellest hoolimata, et ta sai hulga siniseid muhke, peksis ta lõpuks kõik kolm läbi, nii et nad pidid üksteise järel sääred tegema.

Järgmisel päeval kutsuti noor Jürka vana Antsu ette.

«Miks sa, koer, noorhärrat peksid?» küsis see.

«Tema peksis mind.»

«See kulus sulle ära, sest mis sa tallad öösel seal rukki ääres. Aga noorhärra on vigastatud, selle eest tuleb sul vastust anda.»

«Nad tulid kolmekesi mulle kallale,» kaitses end noor Jürka.

«Sina läksid neile kallale, kõik kolm tunnistavad.»

«Siis nad valetavad.»

«Seda me näeme, kes valetab. Aga ütle ometi, mis sa otsid südaöösel sealt rukki äärest?»

«Preili kutsus.»

«Misuke preili?»

«Preili Eleonoore.»

«Sina häbemata jõmpsikas!» karjus Ants ja laskis oma ainukese tütre kutsuda, et teda noore Jürkaga silm silma vastu panna. Aga Eleonoore viskas pea selga ja ütles:

«Oled sina ka! Niisuguse asja pärast mind kutsuda. Nagu oleks ma aru kaotanud!»

«Kas kuulsid?» ütles Ants, kui Eleonoore oli läinud, ilma et ta Jürkale ainustki pilku oleks heitnud.

«Kuulsin,» vastas noor Jürka.

«Olekski metsik, kui minu tütar . . .»
«Preili tahtis näha, kas mul on sarved peas, sellepärast,» vastas noor Jürka.
«Ja selleks kutsus sind südaööl rukki äärde, mis?»
«Milleks siis.»
«Et sulle lasta su totruse ja häbematuse eest kere peale anda, selleks.»
«Noh, kui naa, siis on kõik korras. Teised said sama palju kui mina.»
«Aga sina lähed veel pulkade taha, seda pead teadma.»
«Kui ma lähen pulkade taha, siis löön ma ühe neist kolmest maha, kes mulle rukki ääres kallale tulid.»
«Ah sa ähvardad veel!»
«Ei ähvarda, ma ütlen ainult, mis sünnib.»
«Sa oled Vanapagan nagu su isagi.»
«Olengi, miks muidu sarved peas.»
Ants jättis poisi sinnapaika. Mõne päeva pärast ilmus Eleonoore jälle kauplusse. Ta oli kõrk ja uhke, aga viibis kauemaks, kui ehk vaja oli. Viimaks leidis ta paraja silmapilgu, et Jürkale öelda:
«Sa oled ka isale rääkinud, et sul sarved peas.»
«Ta ei uskunud muidu, et preili mind rukki äärde kutsus.»
«Kas siis uskus?»
«Siis uskus.»
«Mis ta ütles?»
«Et preili kutsunud mind rukki äärde keretäit saama.»
«Isal võib õigus olla, aga võib-olla ka mitte.»
«Isal pole mitte õigus.»
«Ära ole nii kindel.»
«Ma tean, mis ma tean.»
«Mis sa siis tead?»
«Et meeldin preilile natukene.»
«Või natukene. Ei tea miks?»
«Et mul sarved, sellepärast.»
«Oinal on ka sarved.»
«Need sarved on oina peas.»
«Sa oled vastik!»
See tuli nii südame põhjast, et kostis nagu ussi sisisemine, ja järgmisel silmapilgul oli Eleonoore läinud.

XII

Kui Jürka oli Põrgupõhjal hulga uut põldu ja heinamaad juurde teinud, nagu talle oli kätte näidatud, hakkasid selguma need plaanid, millest Ants oli targu rääkinud juba aastate eest. Ka nüüd ei tulnud ta oma kavatsustega ilma pikemata välja, vaid ajas asju ääri-veeri. Ta hakkas sellest, et seletas, Põrgupõhjale tuleks uued eluhooned ehitada, sest nüüd pole enam endine aeg. Aga ta arutas pikalt ja laialt, kuhu küll need uued hooned paigutada, sest vanade hoonete koht polnud Antsu arvates sünnis. Põhjendused? Oo, Antsul oli hulk põhjendusi!

Esiteks: hooned peavad olema suurima töö- ja tegevusala keskpaigas. Vanad olid seda omal ajal, aga nüüd on see keskkoht uute põldude ja heinamaade tõttu kaugemale metsa poole nihkunud. Sinna peaksid ka minema uued hooned, liiatigi et Antsul on plaan metsast ja rägust veelgi uusi maid juurde teha.

Teiseks: kahju oleks hoonete alla raisata paremaid põllu- ja aiamaid, mis asuvad vanade hoonete all ja ümbruses. Kõiki asju peab võtma ja vaatama tulu seisukohalt, ja kui seda teha õigel ajal õieti, siis võib sagedasti ühe hoobiga lüüa kaks kärbest: võib saada uued eluhooned ja võib saada hulga head põllumaad vabaks.

Kolmandaks: Jürka on ikka armastanud metsa lähedust ja rahu, lindude laulu ja loomade häälitsust, mida tõestab seegi, et ta on hakanud vanade hoonete ümbrusesse puid istutama. Aga milleks puid istutada, kui neid kasvab veel vabas jumala looduses niikuinii. Selle asemel, et katsuda metsa tuua majale lähemale, võib lähendada maja metsale, see on palju lihtsam. Iseasi, kui metsa enam ei oleks, siis oleks muidugi hoopis iseasi. Ja et see aeg varsti tuleb, selles Ants ei kahtle, sest inimene armastab sae- ja paberipakke, palke, latte, roikaid, teibaid, liipreid, aiavitsu ja jõulupuid rohkem kui metsa. See

tuleb peaasjalikult sellest, et elava metsaga on raskem äri ajada kui surnud puuga. Muidugi, ka elavat metsa võib hinnata kui varjuandjat kuuma päikesega ja kui tuulevarju külmaga, aga noh, mis on see surnud puu väärtuse kõrval.

Inimesega on otse vastupidi: temaga on elavalt palju kergem tulu saada kui surnult, kuigi ka surnutega võib pisut äri ajada, tasandades neile teed taevasse, müües neile puusärke, hauaplatse, pärgi ja lilli, ehitades neile au- või mälestussambaid, lahates neid või kirjutades nekrolooge. Aga see kõik pole ometi elava inimese kõrval midagi. Et sellest õieti aru saada, mõelgem kas või tänapäeva suurimale ettevõttele — sõjale! Kuidas tahaksite surnud rakendada sõjavankri ette? See oleks niisama võimatu kui kaevikute ehitamine elava metsaga. Nõnda siis — surnud puu ja elav inimene, need on kooskõlas. Kui aga ometi leidub mõni, nagu on seda Jürka, see Põrgupõhja Vanapagan, kes elava inimesena armastab elavat metsa, siis see kasutagu juhust, kuni on veel aeg, ja ehitagu oma eluase võimalikult metsa lähedusse.

Neljandaks — jah, Ants rääkis Jürkale ka neljandaks ja viiendaks, isegi mõne sõna kuuendakski, aga pole mingit erilist põhjust seda kõike meenutada, sest asja mõte jäi ometi samaks: uued hooned pidi ehitatama metsa äärde. Ja sinna nad ehitatigi ning Jürka pidi vanad ära koristama, nende asukohagi puhastama ja siledaks tegema, et seal oleks hea künda ja äestada. Aga Jürka ise sai seda ainult paar aastat teha, siis leidis Ants, et Põrgupõhja oma suurusega hakkab Jürkale üle jõu käima ja et sellepärast peab asja kuidagi teisiti korraldama. Jürka katsus küll sellele vastu vaielda, öeldes, et tal pere kasvab ja tööjõud suureneb aastast aastasse, aga Antsu ei suutnud see veenda. Sellepärast otsustas ta lõpuks osa Põrgupõhja maid, muu seas ka vanade hoonete aseme ja ümbruse enda kätte võtta. See oli seda loomulikum ja arusaadavam, et vaheajal oli Ants uusi maid juurde muretsenud, nii et tema päristalu liitus nüüd juba otseselt Põrgupõhjaga. Oma uut sammu põhjendas Ants Jürka kasuga, seletades:

«Põrgupõhja pole ju enam see, mis ta oli siis, kui sa siia asusid. Pealegi said sa ka uued hooned. Nüüd peaksin su rendi ja muud kohustused mitmekordseks tõstma. Aga see läheks sul ju raskeks kanda.»

«Sa oled renti niikuinii mitu korda tõstnud,» katsus Jürka vastu vaielda.

«Aga see on ju loomulik, sest kõik tõuseb, nii siis ka rent. Täna jumalat, et sul on minuga tegemist, muidu oleks asi kümme korda hullem. Nii et sinu põlve kergendamiseks võtan osa Põrgupõhja maid oma kätte ja . . .»

«Aga kas jätad rendist ja teost ka alla pisut?»

«Jätaksin heameelega, aga mitte kuidagi ei või, sest sa mõtle ometi, mis kulud olid uute hoonetega. Aga ära muretse, Jürka, sest metsast ja rägastikust võid sa uut maad nii palju juurde teha, kui süda kutsub. Ning sealt saad sa ka head maad, seda pea meeles.»

Ja saigi, sai nii head, et Ants leidis mõne aasta pärast võimalikuks Jürkal jällegi renti tõsta. Aga kui see kippus nurisema, ütles Ants nagu arusaamatuses ja jahmunult:

«Küll oled sina ka imelik! Kogu maailm rõõmustab, et elu käib tõusuteed, aga sina aina kurdad ja nurised. Pea meeles, mis ma sulle ütlen: kui kogu ilm tõuseb, siis tõuseb ka meie rahvas ning ühes temaga Põrgupõhja, sest sina üksi ei suuda tõusuteel takistuseks olla. Või arvad sa, et meie üksi oleme nii viletsad, et ei suuda ajaga kaasa minna? Kuhu jääb siis su rahvuslik uhkus ja hingeõnnistus?»

«Kas siis uhked saavad õndsaks?» küsis Jürka, kes oli juba veendunud, et küllap Antsul on muidugi tõusutee asjus õigus.

«Mitte uhked ei saa õndsaks,» seletas Ants, «vaid need alandlikud ja ohvrimeelsed, kes võitlevad oma rahva suuruse ja uhkuse eest.»

Jürka oleks tahtnud ka siin midagi vastata, aga ta ei leidnud sõnu. Kui ta hiljem Juulale rendi tõstmisest rääkis, jäi see vanamehele tõsiselt otsa vahtima ja ütles viimaks:

«Ants tõstab ja tõstab seda renti, nagu kihutaks taevas teda takka.»

«Ants ütleb, et meie rahvas ei ole muidu suur ja uhke,» seletas Jürka.

«Ah muidu ei ole, kui Põrgupõhjal peab olema hästi kõrge rent?»

«Küllap vist.»

«See on muidugi jälle mõni sakste tarkus. Nagu saaks keegi seda suurt ja uhket rahvast patta või selga panna. Üks on muidugi: mida kõrgem rent Põrgupõhjal, seda suuremaks ja uhkemaks läheb Ants oma pesakonnaga. Vaata, et Ants ise ongi see suur ja uhke rahvas, kelle pärast Põrgupõhja rent aina tõuseb ja tõuseb.»

«Ää latra, vanamoor.»

«Mis nüüd mina, aga sina ise ju tuled ja räägid, et rent muudkui tõuseb aga.»

«Muidugi tõuseb, sest kõik tõuseb, ega siis meiegi halvemad ole, ütleb Ants.»

«Sul ikka see Ants ees ja taga, nagu saaksid tema läbi õndsaks.»

«Aga kelle läbi siis?»

«Oma töö ja vaeva läbi.»

«Aga kes annab töö ja vaeva?»

«Noh, selle annab muidugi Ants. Nii et kui nõnda võtta, siis saame muidugi Antsu läbi õndsaks.»

«Seda minagi. Sellepärast ära laida Antsu, tema on kuldaväärt mees.»

Ja seda Ants tõepoolest oligi. Tema soetas endale aina uusi ettevõtteid ja masinaid, nii et kuigi Juula oleks iga aasta kas või kaksikuid ja kolmikuid ilmale kandnud, ikka oleksid nad Antsu juures tööd leidnud. Aga noore Jürka saatis ta poest minema, sest ta oli pidanud noore Antsu peksmise pärast kinni istuma ja nõnda polnud ta enam sünnis rahva teenimiseks (Ants pani nimelt väga suurt rõhku sündsusele ja kõlblusele). Õieti oleks pidanud ta teenistusest hoopis vallandama, aga vana Jürka pärast ei teinud ta seda.

«Ma ei taha su ausat nime määrida,» seletas Ants Põrgupõhja Vanapaganale. «See võiks ka takistada sind õndsaks saamast. Aga tänapäeva noorsugu on tõesti käest ära, mõtlen mõnikord päris murega, mis sellest maailmast ja meie rahvast nõnda küll saab! Praegu avame iga päev mõne mälestus- või ausamba, aga kellele ehitame neid tulevikus, kui noorsugu muutub riivatuks? Mis saab meie rahvast ja tema kunstist, kui pole enam kedagi, kes vääriks ausammast? Kuidas kasvatada uut noorsugu ja keda seada talle eeskujuks?»

«Eeskujuks oleme ise,» arvas Jürka.

«Eeskujuks kõlbavad ainult surnud, sest elavate eeskujudega on ikka kurb lugu. Noorsoole tuleb õpetada tööarmastust, karskust, kasinust, lihtsust, ausust, aga elav inimene tahab lillutada, üle aisa lüüa, pisut varastada, valetada ja petta, sest muidu ta ei tunne, et ta on inimene, peab ennast ehk loomaks, taimeks või kiviks.»

«Küllap vist,» lausus Jürka, nagu mõistaks ta Antsu, ja

lisas natukese aja pärast: «Küll on see ilmaelu siis õige hull, kui ta nii hull on.»

«Aga mis sa siis arvad,» rääkis Ants veendunult. «Põrgupõhjal on sellega võrreldes elu ja olemine alles kuldne, sest siin pole ausambaid ega kedagi. Inimene elab iseoma mina järgi. Sellepärast on üsna asjatu mõelda, nagu võiks siin veel kergem ja lahedam olla. Kust saab ta siis olla, kui mujal ilmas on veel hullem.»

«Seda minagi eidele, aga Juula arvab, et sina tahad saada õndsaks, sellepärast kergitad renti iga paari aasta tagant.»

«Ei, Jürka,» vaidles Ants vastu, «nii see küll ei ole. Rendi tõstmisega üksipäinis taevasse ei saa. See võib ennem põrgu viia.»

«Kuis nii põrgu?»

«Aga kui ma liiga tõstan, siis on see ju patt ja patt viib põrgusse. Sellepärast pean ma iga kord, kui tuleb rendi tõstmine, hästi järele mõtlema, kas see on õiglane või on see patutegu, nii et viib mu põrgusse. Ja kui on vähegi kahtlust, et tõstmine pole õiglane, siis jätan ma ennem tõstmata, sest nii tobe ma ometi ei ole, et hakkaksin Põrgupõhja rendi pärast põrgu minema. Nõnda siis võid sa rahuliku südamega kindel olla, et iga renditõstmine on hoolega järele kaalutud, nii et selle vastu ei peaks sinul endal ega kellelgi teisel midagi ütlemist olema.»

«Sosoo, või nii,» arutas Jürka endamisi kuuldavalt, «nii et kui liiga kõrge, siis patt ja põrgu.»

«Siis patt ja põrgusse,» kinnitas Ants. «Aga ära sa seda kurjasti katsu tarvitada.»

«Kuidas kurjasti?» küsis Jürka arusaamatuses.

«Väga lihtsalt: sa hakkad mulle kõrgemat renti maksma, kui mina nõuan või kui on õiglane, ja kui mina selle rumalast peast vastu võtan, siis teen ma pattu ja lähen põrgu.»

«Tuled minu juurde.»

«Tulen sinu juurde, kui sa juba seal oled, aga kui ei ole, siis pean ootama, kuni tuled.»

Need Antsu seletused rendist, patust ja põrgust andsid Jürkale palju peamurdmist. Kui naljakad ja keerulised on ilmaasjad! Ei saa vabalt rentigi tõsta, kohe on patt ja põrgu. Muidugi mõista, rendiga Ants end põrgusse meelitada ei lase, selleks on ta liiga kaval, seda usub Jürka. Aga ega temagi pole tänapäevane, ta on nii mõndagi näinud ja kogenud. Kui ei saa

Antsu sisse vedada rendiga, siis ehk mõne muu asjaga. Tuligi paras juhus. Nagu juba tähendatud, tahtis Ants osa Põrgupõhja põldu ja heinamaid enda kätte võtta. Aga paariaastase katsetamise järel otsustas ta asja teisiti: ta pakkus neid maid Jürka kätte nuumale — kahasse, kolmeks või kaheks ja kolmeks, nagu põllulapp ja heinatükk oma headuselt juhtus olema. Siin oligi paras silmapilk, kus Jürka arvas Antsu tüssata võivat: kui ta mõõtis tema osa vilja välja, valis ta ikka kõige jämedamad terad, kuna enesele jättis kesisemad ja kergemad, ja kui ta tegi Antsule määratud heinasaadusid, siis pani ta sinna paremad heinad ning suuremad käputäied. Juula, nähes vanamehe toimingut, ütles:

«Sa annaksid aina kõik Antsule.»

«Sillutan talle põrguteed,» vastas Jürka muheldes.

«Sa ei saagi muud, kui vaevad oma südant taeva ja põrguga.»

«Aga mis ma siia maa peale siis tulin?»

«Muretse iseoma põrgu eest, Ants muretseb oma eest niikuinii.»

Aga ei, et oleks kindlam, siis muretses Jürka ka Antsu põrgu eest, kus aga vähegi oli võimalik: tegi tööd rohkem, kui oodati; tegi suuremad haokood, kui nõuti; raius ja teritas rohkem teibaid, kui oli kokku lepitud; haris rägastikust rohkem maad üles, kui loodeti. Nõnda kadusid Põrgupõhjal päevad ja aastad nagu lained merel. Aga siis sündis midagi, mis segas rahulikku arengut: noor Jürka läks tehases kättpidi masina vahele ja kaotas parema labakäe ühes sõrmedega, järele jäi ainult käsivarrenui. Kui arst oli ta käenuia kinni sidunud ja noor Jürka lamas asemel, tuli Eleonoore teda vaatama. Kedagi ei lastud haige juurde, sest ta oli rahutu, kippus ajuti märatsema, kuigi palavik polnud sedavõrd kõrge, aga preili lasti ometi, sest temast loodeti rahustavat mõju haigele.

«Te aina kipute kaklema,» ütles Eleonoore noorele Jürkale.

«Mitte mina, vaid teised minuga,» vaidles Jürka vastu.

«Aga miks te tahate siis üles tõusta?»

«Mis ma siis tühja laman.»

«Te olete ju haige.»

«Ma ei ole haige, mul on ainult parem käsi otsast ära.»

«Kas sellest ei aita veel?»

«Ei, sellest ei aita, võtku ka teine käsi, võtku ka pea! Ja kui teised ei võta, siis võtan ise.»

«Ega siis teised su kätt võtnud, masin tegi seda.»

«Noh, siis las võtab masin ka teise käe ja pea.»
«Ühe käega on ju parem kui käteta.»
«Peata on kõige parem.»
«Sul pidid ju ikka sarved peas olema, kuidas sa siis raatsid sellist pead kaotada?»
Viimastele sõnadele jäi noor Jürka vastuse võlgu, nagu peaks ta neid kurjaks pilkeks, millest ühe käega mees möödub vaikimisega. Üldse muutus ta äkki sõnakehvaks. Preili ja kõik mõistsid seda kui rahunemist. Ja et see oleks täielik, lubas Eleonoore homme jällegi Jürkat vaatama tulla. Aga öösel, kui kõik magasid ja temagi teeskles rahulikku und, poos ta enda toas konksu otsa, mis oli seina sees, pealegi veel nõnda, et kui ta hommikul leiti, seisis poomisnöör üsna lontis, nagu kõik suust suhu saladuslikult kinnitasid. Kuidas võib küll inimesel nõnda hing seest välja minna? imestati. See ei või õige asi olla. Nõnda oli kõigile selge, et poomise juures pidi vanakuri või pidid tema sellid mängus olema. Kindlasti! Ja varsti olid sellekohased tõendusedki käepärast. Sest ravitseja, kes hommikul Jürka leidis, minestas esimesel silmapilgul ja toibudes kuulnud selgesti, kuidas rippuva noormehe kohal löönud nagu laulmahakkav kukk selja peal tiibu kokku — eks see olnudki Vanapagan. Sest tema ilmub poonu hinge järele ikka kukena, kes plaksutab rõõmu pärast tiibu, enne kui algab oma lendu põrgu poole.
«Tule jumal appi!» hüüdis Juula, kui ta seda kõike kuulis. «Mis see siis nüüd ometi kõik on! Kuis siis Vanapagan, kui meie magasime öö otsa ühe teki all! Ja ega siis ometi ükski isa ise oma lapse hingekest lähe püüdma.»
Aga et kahtlus näris ta südant, rääkis ta asjast ääri-veeri ka vanale Jürkale endale, et kuidas see siis nüüd on nende kuketiibadega poodud noore Jürka pea kohal, kes neid seal plaksutas, kas tema, vana Jürka, see Vanapagan, või keegi muu? Jürka kuulas asja hästi järele ja ütles siis:
«Ega ma siis praegu Vanapagan ole, kuis ma siis kuke tiibu lehvitan.»
«Aga kes siis tegi seda?» küsis Juula.
«Kust mina seda tean.»
«Kes siis peab teadma?»
«Ma ei tea, kes peab.»
«Sa oled ju Vanapagan.»
«Olen.»

«Noh, siis ikkagi sina, teist ju pole kedagi.»

«Aga praegu olen ju inimene, kuis siis kuke tiivad.»

«Ei mina tea.»

«Ma ka ei tea.»

Aga poisist oli mõlemal kahju, nii Juulal kui ka Jürkal. Oli teine terase loomuga, mitte niisuke nagu see, kes on kodus, et nosib ja nohiseb omaette; temast oleks võinud midagi saada. Halb oli ka see, et Ants pahandas. Ta ütles Jürkale:

«Rikud oma poisiga minu head nime. Sa kuula, mis nüüd öeldakse: Vanapagan käib minu juures oma kuketiibu lehvitamas! Kõik süüdistavad masinat. Aga mina ütlen: inimene on süüdi, sest temal on aru, mitte masinal.»

«Küllap vist,» lausus Jürka nagu nõustudes.

«Ei pea masinale nii ligi minema, ei pea oma sõrmi vahele toppima, ei pea . . .»

«Ei pea,» kordas Jürka.

«Õieti peaksid sa mulle kahjutasu maksma, et su poeg oma hooletusega nõnda mu masina ära retsis, aga sinult pole ju midagi võtta. Sest mõtle ometi: nüüd ei taha enam keegi selle masina ligi minna, öeldakse — võtab käed ja jalad otsast. Mõni arvab isegi, et kui saab pea pihku, siis võtab ka selle. Ma ütlen küll, et kuis siis ka jalg ja pea, kui seni ainult käsi, ja seegi sellepärast, et inimene ise on nii hooletu, ei hoia end, ei vaata ette. Aga nemad ikkagi oma edasi — võtab ka jala ja pea, anna aga kätte. Noh, mis ma nüüd pean tegema, kui tõrgutakse masina juurde minemast? Ise ma ei saa ju masinapoisiks hakata, sest mul on muud tegemist. Oma poega sinna panna on võimata, sest teda on linnas hädasti vaja. Minister ise öelnud, et kui noor Ants, s. t. minu poeg läheb ära maale, siis jääb linnas kõik seisma, sest pole kedagi, kes täidaks tema aset. Nii et, tähendab, asendamatu tööjõud, öelnud minister, nagu jutustanud ministriproua kohvikus, sest ministril endal pole aega seda jutustama minna. Sellepärast mõtlesin, et kuna kõik see jant sündis sinu poisi hooletuse läbi, kas sa ei annaks siis oma teist poissi mulle masina juurde, ainult sina kui isa peaksid ise talle südame peale panema, et ta jumalapärast niisama hooletu ei oleks nagu see Jürka. Mis sa arvad, kuidas oleks su teise poisiga?»

«See ju tossike, retsib su masina teist korda ära.»

«Ega ma seda kaksikvenda mõtle, vaid nooremat, Kustat või mis ta sul on.»

«Sel ju alles varsahambad suus.»

«Ei sest ole ühti! Mida nooremalt algab, seda kiiremalt õpib. Sest ega masin rammu vaja. Nüüd pole enam endine aeg, et inimene teeb ja näeb vaeva, kõik teeb masin ju üsna ilma vaevata, ainult et peab hoolas olema, hästi hoolas. Ja nooremad on hoolsamad kui vanemad. Üks on ka kindel, et kui Jürka oleks mõni aasta noorem olnd, siis poleks ta selle tühja ühe käe pärast hakand enesele salaja nööri kaela panema, nagu varas öösel . . .»

Antsu pika jutu tagajärjeks oli see, et Jürka laskis oma Kusta talle masinapoisiks minna. Polnud teine küll veel päriselt täisealine ja oleks kulunud endalegi kodus ära, aga mis teha, Ants oli kitsikuses ja teda pidi hädast välja aitama, nagu tema oli sagedasti Jürkat aidanud. Enne Kusta minekut panid Jürka ja Juula üheskoos talle südame peale, et ta oleks hästi ettevaatlik, sest muidu tulevad neil jällegi Antsuga sekeldused ja pahandused. Aga mis peaasi: mitte kohe nööri kaela panna, nagu seda tegi Jürka, sest ka ühe käe või jalaga võib elada, kui ära harjub. Sõjast tuleb niisukesigi, kel mõlemad käed või jalad vajaka, aga sest pole ühti, elavad ilusasti edasi. Ja ega sõda sellepärast või pidamata jätta, kui tarvis on pidada. Pealegi Jürka oli kange südamega, sest tema oli esimene poeg, aga Kusta pole esimene ega kedagi, nii et tema ärgu tehku Jürkale järele.

«Mis te tühja nii palju oma suud kulutate,» vastas Kusta lõpuks hoolitsevaile vanemaile, «ega mina ole esimene, kes Antsule masinapoisiks läheb. Ja ega masin inimese kallale tule, kui ise eemale hoiad.»

«Seda Antski,» lausus Jürka.

Nõnda siis läks Kusta kodust hukkunud venna asemele, ja nagu kõigile näis — läks hea meelega, rõõm ja ärevus südames. Teistesse lastesse ei mõjunud see peletavalt, vaid nakatavalt: ka nemad oleksid tahtnud minna. Eriti kibeles vanem tütar Maia.

«Tütred peavad koju jääma,» seletas Juula. «Nemad lähevad siis, kui tuleb mees järele.»

«Aga kui mees ei tule?» küsis Maia emalt.

«Küll tuleb, kui oled viks laps.»

«Ma pole ju enam laps, leer juba seljataga.»

«Mis sest leerist, kui pole veel kahekümnenegi.»

XIII

Aga ei aidanud ema seletused, Maia kippus kodust minema, rääkides sellest vahetpidamata kuni tüütuseni.

«Mõni oleks su nagu suu või silmaga ära teind,» ütles Juula kord.

«Ega tea, ehk ongi,» vastas Maia.

«Kuule tüdruk, kellega sa oled rääkind, keda näind?» küsis ema nüüd nagu hädaohtu aimates.

«Ei kedagi,» vastas tütar. «Aga Juuli on juba leeriealine, mind pole niikuinii enam kodus vaja.»

«Ää aja lapsejuttu. On sind vaja, on Juulit vaja, on teisi kõiki vaja.»

«Aga noor Ants ütles, et . . .»

«Armas aeg, kus sa teda nägid?» küsis ema hirmunult.

«Ega mina näind, vaid tema nägi mind.»

«Kus siis?»

«Kartulimaal.»

«Mis tema seal otsis?»

«Ütles, jänes jooksnud kartulivagudesse.»

«Oli ta siis jahil või?»

«Aga muidugi! Püss oli teisel seljas ja . . .»

«Ja mis sina kartulimaal tegid?»

«Võtsin supikartuleid, sa ju ise ütlesid, et võiks võtta sealt metsa poolt, nii et . . .»

«Nii et tema tuli sinu juurde?»

«Tuli, jäi seisma ja hakkas rääkima. Oli nii lahke ja naeris teine, polnud õhkagi uhke, et noor Ants.»

«Noh, nüüd ma mõistan, tüdruk, kust sul see tuli taga Antsu juurde minemiseks. Aga usu, laps, küll oled sa rumal: poisi nalja ja naeratuse pärast tahad kodust ära joosta!»

«Ega ma siis sellepärast, ema, vaid . . .»
«Vaid ta kutsus sind, eks?»
«Ei. Ütles ainult, et nende tüdrukutel on hoopis teistsugused riided, jalas kõrge kontsaga kingad, astuvad kips-kõps, kips-kõps. Mul olid jalad paljad, mullased, mustad nagu kämbad.»
Maia sõnad hakkasid ema südamesse kinni, sest talle meenus iseenda noorus Antsu juures. Ka tema jalad olid seal olnud nagu kämbad, kui ta käis aida ja karjalauda vahet, ja ta oli imetlenud ja kadestanud neid, kes olid liikunud ainult tubades, valged põlled ees, kenad kingad jalas. Küll oli ka tema tahtnud sinna, aga ei saanud, sest ta oli liiga tuim, tätsakas ja kohmakas, kõlbas ainult mustale ja raskele tööle. Aga Maia oli teistsugune, nagu poleks ta isasse ega emasse. Kuidas oleks, kui tema saaks Antsu tubadesse ja kõnniks seal, nagu kõndisid millalgi ammu need teised, keda Juula imetles ja kadestas? Eks teostaks ta siis Juula enda kunagisi salajasi unistusi?
Niisugused mõtted tegid Juula kuulmed oma vanema tütre sõnadele palju vastuvõtlikumaks. Mis mõte oli lapsele nii väga seda keelata, mida ema ise ükskord kõigest hingest oli ihaldanud! Ennem pidi kaasa aitama, et tütar ema unistused teostaks. Nõnda ujus Maia varsti õnnes, sest kui ema oli tema mineku poolt, ega siis isagi kauemat aega vastu seisnud. Pidi ainult varuma parajat juhust, mis õnneks ei lasknud end kuigi kaua oodata. Sügisel nimelt, kui välised tööd hakkasid juba korda saama, tuli Ants kord Põrgupõhjale ja rääkis, et tema vajavat inimest tubastele töödele, milleks Maia olevat nagu loodud.
«Ainult viks ja kärmas peab olema ja vastu ei tohi haukuda,» seletas Ants.
«Kus nüüd seda, armas aeg,» ütles Juula.
«Noh, ja siis on veel üks asi, miks ma nii mõnegi olen pidanud ära ajama,» rääkis Ants nagu targu edasi. «Korralikud elukombed, see on peaasi. Noortel tüdrukutel on ju tänapäev see hull mood, et nii kui saavad sakste majja, siis lähvad varsti ninakaks ja edevaks: tahavad olla nagu saksad. Aga sellest ei tule midagi muud välja, kui et viisakas tütarlaps muutub lodevaks ja mina pean ta ära ajama, sest minu naine ütleb alati — ja see on ka minu arvamine —, et mina ja minu maja tahame Jehoovat teenida. Kes minu majas tahab tööga omale leiba saada, sel peavad viisakad ja kasinad elukombed

olema. Kustaga ollakse väga rahul ja sellepärast mõtlesin ma, et kui vend on niisuke, küllap siis ka õest asja saab. Pealegi oleme meie, Jürka ja mina, veel vana tõugu inimesed, kes oma lapsi sõnakuulmises ja vagas kristlikus vaimus kasvatavad. Ja mis peaasi — meie õpetame oma lapsi tööd tegema, tööd armastama, see on peaasi. Aga — see jalg on ikka õigel teel, kes adra taga käib. Nii et kuis siis oleks Maiaga?»

«Ei noh, mis siis ikka, kui tarvis, eks pea üksteist toimetama,» arvas Jürka Antsu targa jutu peale.

«Ja tööinimese käed on tüdrukul, seda pole karta,» seletas Juula. «Püüab ise, sundimist ega takkalöömist pole vaja, loomus juba niisuke.»

«Küllap vist,» kinnitas Jürka omalt poolt.

«Seda minagi olen märkinud,» rääkis Ants, «ja sellepärast tulin kõigepealt siia, sest töökatel on eesõigus, töökatel ja vooruslikel, kes tahavad õndsaks saada.»

Need sõnad olid nagu Jürka ja Juula suust räägitud: õndsaks saada, see oli peaasi, sest seda arvasid ka köster ja kirikuõpetaja.

«Jah, vooruslik on meie tütar küll,» kiitis Juula, «ainuke viga meie tarvis, et kipub end pisut liiga pesema ja klanima, kulutab palju seepi. Aga sinu juures on ehk see paras, sest ega seal pole see mis Põrgupõhjal. Seal kõik teine elamine ja olemine.»

«Ikka nagu pisut oleks,» nõustus Ants meeleldi muheldes.

«Oh, mis nüüd seda rääkida!» hüüdis Juula. «Sul loomadki puhtamad kui mul lapsed.»

«Tõug niisuke, sellepärast,» seletas Ants. «Hollandi ja soome vahmiili.»

«Jah, ammuvadki teisiti,» arvas Juula.

«Küllap vist,» kinnitas Jürka, et ka jutust osa võtta.

Nõnda siis oli kokkulepe saavutatud: Maia läks Antsu juurde tubastele töödele. Mis ta just seal tegema hakkab, polnud esiotsa kindel, aga küllap Antsul juba tööd leidub, kui ta tüdrukut kutsub. Juula hakkas unistama sellest, et mis küll oleks, kui Maia saaks seal mehele — mõnele antvärgiohtu mehele või mõnele muule niisukesele. Sest Antsu kandis liiguvad ja töötavad igasugused inimesed.

Aga enne, kui Maia teele asus, rääkis Juula talle nõnda:

«Vaata sa, tüdruk, ette, et sul seal midagi niisukest ei juhtu, et . . .»

«Ema, sa oled ikka naljakas,» rääkis Maia vahele. «Mis asja minuga saab juhtuda. Ega ma ometi tänapäine ole.»
«Ma mõtlen nimelt seda, et kodus kippusid ikka poissa magatama, nii et . . .»
«Noh, ja kas juhtus midagi? Ei ju juhtund. Mis siis seal targemat on.»
«Ehk on, tütreke. Kui vana Ants ise oli alles noorem, ei andnud ta karjatüdrukutelegi hõlpu, mis siis veel neist rääkida, kes toas olid.»
«Aga Ants on nüüd ju vana.»
«Aga eks poeg-Ants ole noor. See kuulukse käima isa jälgedes, raiskab noori tüdrukuid ja raiskab ka sinu, kui sa oma nahka ei hoia.»
«See ju nagu piibuork!» hüüdis Maia ja hakkas ise südamest naerma. «Mõni mees ka! Ma tuuseldan selle ühe käega läbi.»
«Muidugi, kui tahad.»
«Miks ma siis ei taha!»
«Noh, siis on hea küll. Ma ju räägin ainult selleks, et sa teaksid, kuidas on. Sest mina kasvasin seal ja nägin oma silmaga, ning ega seal nüüdki targem ole, ikka üks ja seesama: puugivad end rammusat toitu täis ja siis ei tea, mis tahavad või teevad. Nõnda on seal. Härg hakkab ka möirgama ja täkk hirnuma, kui on hea ninaesine ja midagi ei tee.»
«Sa räägid, ema, nagu oleksime loomad.»
«Ei mina tea, mis me oleme, ma räägin ainult sellest, mis ma oma silmaga näind ja kõrvaga kuulnd.»
«Nüüd pole enam endised ajad,» ütles Maia ja arvas sellega kõik ema sõnad tühistada.
«Ajad on teised, inimesed endised,» vastas ema tütrele.
Nõnda lahkus Maia kodust.
«Millal lubas vaatama tulla?» küsis Jürka Juulalt, kui tütar oli läinud.
«Kes talt seda küsis,» vastas Juula. «Või mis sest küsida. On halb, tuleb kutsumata, on hea, ei tule kutsudeski, nõnda on inimesega. Ainult loom tuleb ka siis koju, kui võõrsil on hea.»
Aga Maia tuli ometi varsti ja mitte sellepärast, et tal oli halb, vaid et ta tahtis rääkida, kui hea tal Antsu juures on: kui kerget ja puhast tööd teeb, misukest toitu sööb, misukesel asemel magab, misukestes ruumides kõnnib, misukest peent

juttu ajab. Et Maia sõnade ja rõõmu taga tõesti midagi peitus, paistis sellestki, et tal olid juba mõned uued hilbud ümber, palju peenemad ja kergemad kui kodust olid kaasa võetud.

«Hellitavad su ää, nii et sust ei saa head nahkagi,» ütles Juula tütart kuulates ja vaadates.

«Teevad tüdrukust saksa,» arvas Jürka omalt poolt.

Mõne aja pärast, kui Maia teist korda tuli koju käima, oli endine roosiline meeleolu nagu pisut lahtunud ja kodus polnud ta enam millegagi rahul, nagu oleks ta sellele kuri. Kui ema võttis vana lõhkise kausi ja tahtis sinna sisse kartuleid panna, kahmas Maia tal selle käest ja viskas kolinal nurka, kus ta purunes hoopis.

«Nõnda tehakse meil lõhkiste riistadega,» ütles Maia.

«Armas aeg!» hüüdis ema tütrele vastu, nutuvõru ümber suu, kui korjas kausitükke nurgast. «Mis sinu arusse on läind, et viskad kausi puruks.»

«See oligi puru.»

«Kus ta siis oli, kui võis putru ja kartuleid sisse panna, ainult suppi ja piima ei pidand teine änam.»

«Te elate siin, nagu oleksite Noa-aegsed. Läksin ära, kauss oli lõhki, tulen tagasi, kauss on ikka veel lõhki. Ma ei kannata enam seda vana lõhkist kaussi.»

«Eks sa siis öelnd, et sa ei kannata, siis ma oleks võtt terve, mul ju on terve. Aga kass ajas selle juba uuest peast kohe, kui olin ta nadikaupmehelt saand, pingilt maha, nii et lõi teisel prao sisse, ja sest ajast saadik ongi ta oma praoga käind ja oleks veelgi käind, kui sina poleks teda sootuks puruks visand. Siunasin siis kassi, et kui rumal loom võib olla, ajab tühja kausi maha, aga nüüd tuleb välja, et oma laps veel rumalam — see lõhub käte vahelt. Kassil olid siis pojad, kui tegi tuliuuele kausile prao sisse, aga mis on sinul, Maia, et hakkad sihukesi tempa tegema?»

«Mis mul siis sinu arvates peab olema?»

«Ei mina tea, mis peab, aga kui sa nii peeneks oled läind, et kukud kodus asju lõhkuma, siis parem ära tulegi koju.»

«Ma tahan tulla.»

«Aga mis sa siis lõhud, kui tahad.»

«Mis ma siis pean tegema, kui ma ei kannata seda lõhkist kaussi?»

«Ära tule siia, sest siin on ka muid mõraseid asju.»

Ja Maia ei tulnud enam, kui oli seekord läinud, ei tulnud enam eluilmaski, nii et Jürka pidi ise talle järele minema. Sest Juula tahtis, et tema esimene tütar algaks oma igavest teekonda kodust, läbi kodu-uste, läbi koduvärava, kus ta oli kõndinud ja kilganud lapsena. Nõnda siis tuli Maial sõita esiteks kirikust kaugemale ja alles pärast uuesti surnuaia poole tagasi. Tulid nad kahekesi Jürkaga, Maia vankrivahel siruli, Jürka samm-sammult vankri kõrval, mõeldes ja lausudes endamisi:

«Seal ta nüüd on see inimese elu: olid mul vankrid puutelgedega, nüüd raudassidega, aga annaks raudassid kohe tagasi ja võtaks puuteljed, kui saaks tütre vankrivahele istuma.»

See oli õieti ainuke selge mõte Jürka peas, kui ta kõndis vankri kõrval ja pühkis vahetevahel silmi. Samal ajal kodus ootas Juula ja tahtis lähemalt teada, mis tema Maiaga, tema esimese tütrega õieti oli juhtunud. Aga niipalju kui Jürka sõnadest võis mõista, polnud midagi juhtunud, tüdruk oli ainult verest kuivaks jooksnud. Oli pugenud kõlgusesse põhkudele ja sealt polnud enam tõusnud.

«Mis hull veri see siis oli, et ta enam pidama ei jäänud, kui hakkas kord jooksma?»

«Näh, tüdruku asjad olnd ju sedasi, sellepärast.»

«Ui aeg!» hüüdis Juula. «Kellega siis?»

«Eks küsi, ta ei vasta ju änam.»

«Kas siis teised ei tea?»

«Arvad, et ütlevad, kui teavad.»

«Nojah, Antsu juures on ikka nõnda, et ei tea keegi õhkagi, kõik on nagu suu peale löödud. Aga kui nõnda, siis on ikka kas vana Ants ise või noor Ants, ei teiste pärast inimestel suud lukku lähe.»

«Kui teada saan, kumb, käänan kaela kahekorra nagu hanel,» ütles Jürka.

«Vanamees, ära sa seda hullu tee, mis meist siis saab,» ütles Juula hirmunult.

«Keeran silmad kukla taha,» kisendas Jürka oma mõtet.

«Kuidas see siis nõnda tuli? Kas tüdruk tahtis oma koormast lahti saada või?»

«Küllap vist.»

«Ega ta siis ometi ise?»

«Ütlevad, et vist ise.»

«Mis nad latravad! Küllap oli va Kupu-Kai.»

«Kui Kai, siis tegi seda viimast korda.»

«Tüdruk oli ka rumal, toonud laps koju, ma oleks üles kasvatand, kas või lehmapiimaga.»

«Küllap vist.»

«Aga see'p see on, et pole änam endised ajad.»

«Ei vist.»

Juula käis omakorda Antsu juures kuulamas, et mis või kuidas, aga ta tuli niisama targalt, kui läkski. Isegi Kusta oli nagu suu peale löödud: Maia olnud salalik ja iseendas, nii et kellelgi pole aimu, kus ta käis või mis ta tegi. Isegi õe matusele ei saanud Kusta, nii hirmus kibe töö oli teisel.

Matusega polnud naljaasi, sest Maiat ei tahetud esiotsa õnnistatud maale lasta.

«Miks?» küsis ehmunud Jürka.

«Sellepärast, armas hing,» seletas õpetaja, «et ta pistis ehk ise käe enese külge.»

«Kindlasti ei pist.»

«Kust me seda teame. Ametlik uurimine pole igatahes abilist selgitanud. Mõni ehk õpetas teda salaja, aga et keegi oleks aidanud, seda pole teada.»

«Ta ju ei poond ennast, et . . .»

«Käe võib oma elu külge mitmel viisil pista, aga jumalale on ükskõik, kuidas, peaasi, et . . .»

«Aga ta ei teind seda ju iseenda pärast.»

«Seda halvem: ta läks oma ihus seda tapma, kellega jumal teda oli õnnistanud. See on hirmus kuritegu inimeste ja jumala ees.»

«Nii et . . .»

«Nii et see on üks väga raske asi, armas Põrgupõhja.»

Jürka istus toolile ja vahtis põrandale. Õpetaja istus teisel pool lauda tema vastas ja silmitses teda. Talle tuli selgelt meelde, kuidas ta millalgi seda meest oli kartnud, kui see kinnitas, et tema on Vanapagan ja on tulnud maa peale õndsaks saama. Õnnis hullumeelsus! mõtles õpetaja. Nüüd on see mees jällegi tema juures, aga juba murest murtuna. Huvitav oleks kuulda, kas ta ikka veel end Vanapaganaks peab. Aga silmapilk oli liiga tõsine, kui et õpetaja oleks söandanud Jürkalt seda küsida. Ta ütles ainult:

«Miks sa ei taha, et su tütar surnuaia taha maetakse, seal saab ta ju venna kõrvale?»

«Ei taha.»

«Aga miks siis, armas hing?»

«Sealt tuleb ta põrgu.»
«Kuis nii tuleb? Oled siis sina ise seal?»
«Aga kus siis?»
«Miks nõnda?»
«Olen ju Vanapagan.»
«Armas hing, sa usud ikka veel seda!»
«Ikka.»
«Aga siis oleks ju nii kena, kui lapsed tulevad su enda juurde.»
«Ei, õpetaja, ma tahan, et Maia saaks taeva.»
«Kuis siis taevasse, armas hing, kui Maia on sinu tütar ja sina oled Vanapagan?»
«Maa peal olen inimene, Maia on inimese laps, inimene läheb taeva, kui saab õndsaks. Õpetaja, kulla-pai, aita Maia taeva, ta on inimene!»
Jürka tõstis oma silmad põrandalt ja vaatas õpetajale otsa — neis olid pisarad, mis veeresid üle palgete pulstunud habemesse.
Õpetaja oli oma eluajal nii hirmus palju pisaraid näinud, et need jätsid ta üsna ükskõikseks. Ta oli aastatega otsusele jõudnud, et elu vajab niisutust nagu põldki, kui ta peab vilja kandma. Õpetaja leidis meeleliigutust mitte pisaraist, vaid õnnelikest naeratusist, mis särasid mõnikord altari ees, olgu mõne noore ema või mõrsja huulil. Neile naeratusile vastas vana õpetaja sagedasti pisaratega, aga ükski ei mõistnud, mis tal oli arus. Õpetajal on salajane lein, öeldi, sellepärast ei või ta teiste rõõmu ja õnne näha. Ometi polnud õpetajal mingit leina, ta teadis ainult, kui ruttu muutub iga rõõm leinaks, iga õnn õnnetuseks — sellest tema kohatu meeleliigutus.
Täna sündis õpetajaga siiski imelik asi: niipea kui ta nägi pisaraid Jürka silmis, läksid kohe temalgi silmad märjaks. Sest õpetajal välgatas peas, et tema ees ei istu ju inimene, vaid Vanapagan, nagu Jürka seda usub juba kümned aastad. Aga mis siis, kui tal on nii kindel usk, et see võib kõikumatult kesta tuhanded ja miljonid aastad; et see ei vaibu igavikugi vältel, kui aga jätkuks elu — mis siis? Kas nii kindel usk võib imet teha? Kas ta võib harilikust Põrgupõhja Jürkast teha tõelise Vanapagana? Ja kui ta seda võiks ja kui see tõeline Vanapagan istuks tema, õpetaja ees, nagu istub Jürka oma sarjas pea ja pulstunud habemega, ning paluks teda, hingekarjast, et ta aitaks tema, Vanapagana tütre taevasse, mis ta

peaks siis tegema, kui ta usub ja õpetab hingeõndsust ja igavest elu?

«Usud sa tõesti, et mina võin su tütre taevasse aidata?» küsis õpetaja lõpuks.

«Usun,» vastas Jürka veendunult.

«Usud sa seda kindlasti, armas hing?» päris õpetaja nagu vannutades, sest tema ise kippus oma võimus kahtlema. Ta oli oma eluajal küll lugemata hulk kordi inimestele nende patud andeks andnud ja taevaukse nende ees avanud, aga ta oli seda teinud kui ametnik, kes oli saanud oma võimu ülemuselt. Täna esimest korda tundis ta, et ta talitab nagu iseseisev inimene, kel on oma südametunnistus ja otsustusvõime, ja nüüd vajas ta vääramatut usku. Selleks otsis ta abi mehelt, kes pidas end Vanapaganaks.

«Mina usun kindlasti,» ütles Jürka sellise lihtsusega, et õpetajal kadusid kõik kahtlused.

«Noh, siis võid oma tütre surnuaiale matta ja jumal olgu talle armuline.»

«Küllap vist,» kinnitas Jürka õpetaja sõnu.

XIV

Mõne aja pärast, kui Maia surmale ja matusele juba unustusesammal oli kasvamas, sai Kusta mahti koju käima tulla, ja nüüd jutustas ta emale, et see, mis oli Maiaga, olnud noore Antsu töö. Kui Maia leidnud, et tema asjad on sedasi, öelnud Ants kohe, et last ei tohi tulla, või Maia katsugu, et minema saab. Aga kuhu Maia nõnda pidi minema? Mingu sinna, kust ta tuli. «Aga sa lubasid ju mu ää võtta,» öelnud Maia, mille peale Ants vastu: «Nõnda ei võta, nõnda mitte, iseasi, kui pole last, siis oleks hoopis iseasi.» Nõnda siis Maia lõpuks nõustunudki.

«Ega siis Maia ometi ise?» küsis Juula.

«Kus nüüd seda! Eks Ants muretsenud abi, ainult pärast, kui kõik läks untsu, lasti jutt välja, et Maia ise. Nõnda oli ju kõige lihtsam: tüdruk ise öösel salaja, kus või kuidas, kes seda temalt sai küsida, sest ta oli ju hommikuks külm. Noor Ants ise pistis linna, nii et asi temasse ei puutuks, aga enne oli kõik valmis mehkeldatud. «Mind näed sa alles siis, kui sul asjad korras, pea seda meeles, tüdruk,» öelnud Ants Maiale.»

«Enne kodunt minekut Maia nimetas Antsu piibuorgiks, nii et piibuorgi eest jättis oma elu,» ütles ema.

«Minu vastu Maia ütles, et Antsul on kulduur ja kõlisevad prelokid keti küljes, sellepärast,» seletas Kusta.

«Ta tegi muidugi nalja,» arvas ema vabandavalt.

«Võib olla, et nalja, aga nii ta ütles.»

«Jumal hoidku, et isa sellest kõigest midagi ei kuule, tema lubas Antsul silmad kukla taha käänata, kui see on tema süü.»

«Ei ta kääna kedagi,» arvas Kusta. «Võid julgesti rääkida, et ta teaks, sest Ants on otsaga juba välismaal. Lidund teine üle piiri, kui kuulnud, mis Maiaga. Tahab ära oodata, kas asi jääb seks või hakkab haisema.»

«Ju ta siis ükskord ometi koju tagasi tuleb.»

«Kui tulebki, siis seks ajaks on kõik ununend.»

«Eks ta olekski parem, või Maiale änam hinge sisse saab.»

«Aga tead, ema, mina seda ei unusta, pea meeles. Läheb aega niipalju kui läheb, küll mina sel noorel Antsul kord tutist kinni saan. Parem ongi, kui ta mõneks aastaks ära jääb, mul on aega kasvada ja jõudu juurde võtta. Tead, ema, seda ütlen ma ainult sinule, nii et sa teaks, et ma armastasin Maiat. Ja nõnda ma tema surma ei jäta, seda pole eluilmaski. Nii et kui sa ükskord kuuled, et noore Antsuga on midagi juhtund, siis sa tead, et see olin mina. Nemad on targad ja kavalad, teevad, nii et ükski midagi ei tea, aga küllap minagi oskan asju õieti ajada. Ja kui sina, ema, peaksid enne surema, siis võid sa surres teada: mina teen, mis ma olen tõotand.»

«Armas laps, kuidas jääb siis sinu hingeõnnistusega, kui sa nii hirmsaid asju mõtled teha?»

«Jätan jumala otsustada, kas ta laseb mu taeva või saadab põrgu. Kui teistel pole hingeõnnistusest kedagi, miks siis minulgi peaks olema.»

«Teistel . . . Mis sul teistest. Teistel suured eestkostjad igal pool, aga sinul ju pole. Antsul igaühega sahkermahker, ega sellepärast sinul.»

«Ära muretse, ema. Kui lähme Antsuga üheskoos põrgu — ja sinna ta läheb, nii et päkad välguvad —, siis saan mina tingimata katlakütjaks, sest Antsu-sugust vedelvorsti ei pane keegi selle ameti peale. Ants istub katlas ja mina ajan tuld alla.»

«Pojuke, mis sinuga küll on sündind!» haletses Juula. «Kes su nõnda on ära rikkund, need masinad või?»

«Ma pole üldse rikutud. Antsu juures on kõik niisugused. Ei me karda seal jumalat ega kuradit, vaatame ainult, et kättpidi masina vahele ei lähe, see on me jumal ja kurat.»

«Viimnepäev on vist ligi jõund,» ohkas Juula. «Et minu oma laps kord nõnda räägib, kes seda võis uskuda.»

Juula tundis äkki, et tema on vana ja väsinud — lapsed tegid vanaks ja väsitasid. Oleks aeg kaks kätt rinnale panna ja puhkama heita, aga viimane laps, see pesamuna-tütreke, on alles väike, sellepärast peab edasi orjama — kandma oma aastate koormat. Ka tema kasvas ja töötas kord Antsu juures, aga tema ei kaotanud usku, nagu sünnib lastega. Võib-olla oli see sellepärast, et ta tegutses rohkem loomadega kui ini-

meste ja masinatega, jah, võib-olla sellepärast. Juulal oli ikka nõnda olnud, et kui süda hakkas millegipärast kibelema, nii et ei leidnud rahu, nagu oleks löönud usk kõikuma, siis läks ta loomade juurde ja vaatas, missuguses meelekindluses ja nagu kõikumata usus ning lootuses nemad elasid — sõid, jõid ja magasid ning toimetasid oma muid tegemisi — sigitasid ja sigisid või lõid üksteisele sarved makku. See mõjus Juulasse nõnda, et kui ta oleks mõistnud, siis oleks ta veel praegu võinud öelda, et usku ja lootust peab otsima loomadelt, mitte inimestelt. Aga noored, need tänapäeva inimesed, ei lähe enam usku ja lootust otsima loomade juurest, vaid nemad on isekeskis karjakaupa koos või jändavad oma masinatega.

Kinnitust oma arusaamisele oleks Juula võinud leida Antsugi sõnadest, mis see oli rääkinud Jürkale linnast koju tulnult, sest temagi oli ühes oma pojaga kodumailt ära, kui Maiaga sündis selline õnnetus, et pidi ta üsna noorelt maha matma.

«Oleks mina hingest aimand, et kodus niisukesed asjad tulemas, siis ma oleks ehk kuidagi teisiti seadnud, aga nüüd polnud parata, pidin minema. Sest linnas oli ju koerte näitus, et mis tõugu ja kelle vahmiili keegi on. Noh, poiss tahtis ka oma hagijad ja linnukoerad välja panna, et las maailm ja inimesed ometi vaatavad, kuidas meie elame ja oleme. Inimesega on ju nõnda, et temast endast on raske aru saada, mis ta on, vaid kõigepealt peab teadma, mis tal on. Sellepärast ongi targad ja koolitud inimesed hakand tegema näitusi, nii et lähed ja vaatad, mis näidatakse, ja siis saad sellestki aru, kes näitab. Sest iga arukas inimene tahab ometi, et temast aru saadaks, sina tahad seda ja mina tahan. Noh, nõnda siis läksingi oma koertega, et võita maailma arusaamist. Ja usu või ära usu, kallis Jürka, aga sa ei või kuidagi ära mõelda, misuke põrgukisa ja -kära oli seal näitusel. Elame vanaks ja ometi ei tea, mis teevad sajad koerad, kui nad viiakse ühte ruumi. Jumala eest, nüüd olen ma palju targem kui enne. Ja kui veel kord tuleb niisuke õpetlik näitus, siis viin ka sinu sinna, nii et sa näeksid ja kuuleksid . . .»

«Milleks?» kohmas Jürka.

«Noh, et õpid koerte vahmiile tundma.»

«Ma'p tunne inimestegi vahmiile.»

«Seda pole tarviski. Tunned koeri, tunned ka inimesi.»

«Mis seal tunda: ühel neli, teisel kaks jalga.»

«Aga võta näpust, pole hoopiski nõnda, vaid mõlemal kaks.»

«Kuis nii?»

«Pead näitusele minema, seal saad teada. Istus kusagil peenike-peenike proua, kaks või kolm hõberebast seljas, ja tema kõrval must koer tokerja karvaga kahel tagumisel jalal püsti, puripuht nagu inimene kohe. Nägu ka nagu inimesel, ainult polnud värvitud ega valeripsmeid, muidu võta või jäta, pole muud, kui riputa hõberebased või midagi niisukest ümber.»

«Kust niisuke koolitud siis välja võetud, et . . .?»

«Proua ise õpetand, ma kuulsin, kui seletas teise prouale. Ja niisuke sinder teine, et kui proua võtab hõberebased ümbert ära, koer on neljajalgne, paneb aga rebased ümber, koer kohe kahejalgne. Mina mõtlesin ja mõtlesin, et mis kunst see küll on, ja ütlesin viimaks prouale, et andke andeks, emandake, aga kui koolitud koer tõuseb kolme rebase ees kahe jala peale, kas ta siis ehk nelja või viie ees ei hakka seisma ühel? Aga see küsimus ei meeldinud prouale, sest mina tahta teda pilgata. Tule jumal appi, ütlesin mina, kuis ma siis pilkan, kui tahan õppida koolitud koera kuntsi.»

«Kas sel proual siis lapsi ei olnd, et kuntsitab hõberebastega koera?»

«Ei, Jürka! Kus nüüd seda! Üldse öeldi mulle, et tänapäev on peenem koeri koolitada kui inimeselapsi, sest meie oleme niikuinii esimene rahvas ilmas ja meile pole enam midagi vaja, ei kooli ega keda kuraditki. Ja see peenike-peenike proua, seletati mulle, et peenelt väljaõppind ämmaemand, kes enne aidand inimesi, kui kellegil juhtus vaja olema nii või teisiti, nüüd aga hakand koertega jändama, sest inimesed enam ei sigi, või kuigi sigivad, siis ei sünni, nii et ämmaemandal pole enam midagi teha, kõik on tohtrihärrade käes, kui üldse midagi on. Või on nõnda, nagu oli sinu Maiaga, et keegi ei tea õieti, kes, kus, kuidas või millal.»

«Küllap vist,» lausus Jürka.

«Aga sa näed, mis niisukesest asjast tuleb — surm, muud midagi. Mina arvan, et seda asja oleks võind hoopis teisiti teha, kui oleks pidand tegema, sest tüdrukul oli ju kenakene elamine ja olemine, ei tahtnud teenistust käest ära anda. Ma olen tagantjärele mitu korda kahetsend, et ma nii väga kasinust ja puhtust nõudsin. Aga ma ei saa sinna midagi parata. Sest mõtle ometi isegi, mis oleks, kui minu suures majas, kus hulk inimesi sisse ja välja käib, noored tüdrukud hakkaks lii-

„Ja nõnda ma tema surma ei jäta, seda pole eluilmaski."

derlikult elama. Juba oma hingeõnnistuse pärast ei või ma seda. Õpetaja on ka mulle mitu korda südame peale pannud, et ma oma maja porduelust puhta hoiaks. Nii et ma ju pidin tüdrukule ütlema, et hoidku ta end, või muidu... Ja tema võttis seda nähtavasti nii hirmus südamesse, et... noh, sa tead ju ise paremini kui mina, sest olid sel ajal siin, mina linnas, et vaadata seda kahe jalaga koera.»

«Seda küll, ma olin siin.»

«Nojah, nii et... Aga muidugi, või siis noored meist vanadest hoolivad. Ja mis neil sest, kui surm, siis surm, ega üle selle kannatust ole. Kannatus on neil, kes edasi elavad — meil vanadel on kannatus, ei surnud tea sest õhkagi. Olen mõelnd, et peaks valvama, peaks ööd ja päevad valvama, sest meie ju vastutame selle eest, mis noored teevad. Aga mine sa jõua! Et see koerte näitus just ka nüüd pidi tulema! Mul küll süda valutas imelikult ja oli rahutu, mõtlesin, et mis see küll peaks olema, aga näe, mis oli. Siiski, kui sa ise oma silmaga oleks näind, misuke hulk koeri seal oli, siis oleks sinagi end sellega trööstind, et mis on ühe vaese inimese surm nii paljude elusate koerte kõrval, kel suured ja kuulsad vahmiilid. Üldse, tead, Jürka, kui vaadata meie ja meie laste elu, siis on vahel tundmus, et peaks hakkama neljakäpakil käima, oleks ehk kergem kui kahe jala peal, võiks paremini ära elada. Sest mis oleks, kui sinu lapsed oleks sündind mitte inimeseks, vaid, ütleme, koeraks ja nende eest oleks muretsend mõni proua, kel kolm hõberebast seljas? Mis sa arvad, kas neil oleks olnd kergem kui nüüd?»

«Koerad ei saa õndsaks,» ütles Jürka.

«Usud sa seda nii kindlasti?»

«Usun.»

«Aga oleks sa seda tokerja karvaga näind, kes seisis kolme rebase ees kahel jalal. Sa mõtle ikka — tükid ajad kahel jalal, kui tahaksid neljal.»

«Ei aita, ikkagi ei saa,» oli Jürka kõikumatu otsus.

«Aga inimene saab, kui laseb koera kombel neljakäpuli, nii et lömitab, mis?»

«Vahel saab, vahel ei saa.»

«Noh, siis võiks koer ka vahel saada, kui seisab nagu inimene aupaklikult rebaste ees.»

«Ei või.»

«Kust sina seda nii kindlasti tead?»

«Mis seal teada! Põrgus pole ühtki koera.»

Tahes-tahtmata pidi Ants võpatama, sest Jürka sõnad meenutasid talle tema hirmu, mis ta oli tundnud aastate eest, kui ta kahtles, et kas Jürka ongi tõeline Jürka, vaid ehk hoopis Vanapagan. Nüüdki mõtles ta, et ehk oleks tol korral ometi parem olnud, kui õpetaja poleks teda sel määral rahustanud, et ta võis kõik need pikad aastad Jürkat ei mikski panna. Ilma õpetajata oleks ta vististi teisiti elanud ja talitanud, sest ta oleks Jürkat ehk pisutki kartnud — silmakirjaks ja teesklemisekski mõnikord, nagu see sünnib jumalaga ja tema nimega, millega ta õpetajat ennastki on ninapidi vedanud, olles veendunud, et õpetaja teeb temaga sedasama. Ants on arvanud, et jumalariigi asjadega on nagu maa pealgi: ikka ühte mõtelda ja teist rääkida, ikka ühte lubada ja teist teha, sest lolle leidub alati, kes ei mõista su mõtteid ja sellepärast usuvad su lubadusi. Õpetajagi oli Antsu meelest selline loll, aga ometi oli ta tema juures iga aasta kord või kaks, vahel isegi kolm korda laual käinud, et õndsaks saada — kaks või kolm korda siis, kui ta tegi niisuguseid sigadusi, nagu oli Jürkalt maja röövimine, tema pankrotti-ajamine või tütre tapmine.

See viimane oli tal alles lauakirikuga lunastamata, ja pärast tänast kõnelust Jürkaga, kes oli jälle kord mõista andnud, et tema on Vanapagan, ei leidnud Ants muidu rahu, kui pidi õpetaja juurde minema, et saada temalt jumalaarmu ja enne seda pihtida kõik. Aga ühe asja jättis ta siiski ütlemata: et ta õpetajat jumala nime suhuvõtmisega kogu eluaeg on ninapidi vedanud, sest ta on pidanud teda lolliks, kes usub sõnu ja ei taipa mõtteid, loodab lubadustele ja ei näe tegusid. Aga Maia loo seletas ta ilusasti ära, jutustades sedagi, kuidas ta inimesi on ähvardanud, et nad oma suu peaksid, ja kus ja kui palju ta on pistnud, et ametnikud oleksid kurdid ja pimedad tõejälgede otsimisel.

«Miks ei räägi sa seda Jürkale?» küsis õpetaja. «Mine jutusta temale ja palu andeks, sest kui tema halastab, siis halastab ka jumal.»

«Ma kardan,» vastas Ants.

«Või nii. Teist inimest sa kardad, aga jumalat mitte.»

«Ma kardan, et Jürka ei ole inimene.»

«Mis siis?»

«Vanapagan. Õpetajahärra mäletab ometi, et meil oli ükskord sellest juttu.»

«Ja kõik need aastad oled sa uskunud tühja tuult, mitte jumalasõna?»

«Jürka usub nii kindlasti, et . . .»

«Jah, Ants, selles on sul küll õigus, et Jürka usub nii kindlasti.»

«Noh, ja kui Jürka nii kindlasti usub, siis hakkan ka mina, kas tahan või ei taha.»

«Aga Ants, kui sa usud Jürkat rohkem kui mind, oma hingekarjast, miks ei pihi sa siis Jürkale? Miks tuled sa minu juurde?»

«Ma kardan, et Jürka lööb mu maha, kui ta kõik teada saab.»

«Aga see ehk olekski hea, kui sinusugune maha löödaks. Mis sa ise arvad?»

«Mina arvan, et sest poleks mingit kasu.»

«Miks mitte?»

«Minu asemele tuleks mõni teine ja see oleks veel hullem kui mina.»

«Täna sa meeldid mulle, Ants,» ütles õpetaja nüüd. «Sa mõistad enda üle õiget kohut, sest sa ütled: sinu peaks maha lööma, ainult sest poleks kasu, sest hullem võib-olla tuleb asemele. Aga mis siis sinu arvates peaks tegema, kui mahalöömine ei aita?»

«Ma tulin, õpetaja, et saada patud andeks.»

«Kuidas on see võimalik, kui sa ei usu?»

«Täna ma usun.»

«Ei, Ants, nüüd sa valetad, nagu oled ikka valetanud. Sa otsid minult troosti, aga ise usud Põrgupõhja Jürkat. Sa tuled jumalalt abi saama, aga samal ajal kardad kuradit, nagu oleks su hingeõnnistus tema käes.»

«Ei, õpetaja, just nõnda see ei ole.»

«Aga kuidas siis?»

«Et mul pole õndsakssaamisega kindlat eesmärki.»

«Mis eesmärki sa veel vajad, õndsakssaamine ise ongi su eesmärk.»

«Aga Jürkal on teisiti, sellepärast ehk ongi tema usk nii kindel. Kui ma temalt küsin, miks ta tahab õndsaks saada, vastab ta jalamaid: et põrgut edasi pidada. Nii et temal on oma kindel siht ja eesmärk. Aga minul ei ole ja sellepärast unustan ma oma hingeõnnistuse hoopis, niipea kui kirikuuksest välja lähen. Ja et unustus oleks veelgi kergem, seisab

kiriku-ukse ees kõrts. Nõnda on minuga, õpetajahärra. Kui mul oleks hingeõnnistusega ka mõni niisuke tulutoov ettevõte ühendatud nagu Jürkal põrgupidamine, siis . . .»

«Armas Ants, kust sa selle võtad, et põrgupidamine on tulutoov?»

«Aga miks siis Jürka nii kindlasti usub?» küsis Ants vastu.

«Sa oled ühes Põrgupõhja Vanapaganaga hulluks läinud,» ütles õpetaja nüüd ja kargas toolilt, et kärsitult mööda tuba edasi-tagasi käia. Aga ta meeled vaibusid peagi, sest talle meenus, kuidas Jürka silmist veeresid pisarad, kui ta palus oma lapse hingeõnnistuse pärast. Teda oli õpetajal kerge aidata, sest Jürkal oli kindel usk, et kui tütar maetakse õnnistatud maasse, siis pääseb ta taevasse. Aga mis teha Antsuga, selle oma arust kavala võllaroaga? Kas oleks üldse loota, et tema oma vanul päevil muutuks, kui õpetaja ükskõik mis teeks? Ei, kogemuste järgi otsustades oli Ants selles mõttes lootusetu. Üks hea mõte tuli õpetajal siiski ja ta ütles:

«Vaata, armas Ants, sa kardad, et Jürka on ehk tõeline Vanapagan, kelle jumal inimesena maa peale on saatnud. Kas sa ei tahaks siis nõnda seada, et sul midagi karta ei oleks, kuigi Jürka oleks Vanapagan?»

«Mis ma peaks tegema?» küsis Ants uudishimulikult.

«Katsu Jürkale tehtud kurja vähehaaval heaks pöörata. Aga seda peaks väga ettevaatlikult toimetama, nii et ta ise ei märkakski.»

«Ei, õpetaja, sellest ei tule midagi välja,» lausus Ants lootusetult.

«Miks mitte. Heategemisest tuleb ikka midagi välja.»

«Ei tule, seda olen juba ammugi läbi mõelnud. Sest kui Jürka on tõeline Vanapagan, siis on tal juba ammugi selge, mis või kuidas kõik on, ja seda katsuda ainult oma naha päästmiseks muuta, ajaks Vanapaganale ainult naeru peale. On aga Jürka ainult Jürka, noh, siis pole niikuinii midagi karta.»

«Ainult, et ta võib su maha lüüa,» lausus õpetaja.

«Ainult, et võib mu maha lüüa,» kordas Ants.

«Ja seda kardad sa vähem kui Vanapaganat?»

«Kardan vähem, sest surema peab ikka.»

«Siis ei või sind ükski päästa,» otsustas õpetaja.

«Jürka ütleb sedasama.»

«Oled sa siis temaga ka neist asjust rääkinud?»

«Olen. Ja tema ütleb: tehku inimene, mis teeb, põrgu tuleb

„See'p see häda ongi, et sa ei usu, ainult räägid. Ja ometi pean mina sind uskmatut usuga lohutama."

ta ikka. Ma küsisin: kas mina ka? Sina ka, vastas Jürka. Aga õpetaja? küsisin edasi. Õpetaja ka, kinnitas tema ja lisas: kõik, kui mina saan õndsaks, s. t. tema, Vanapagan.»

Õpetaja vaikis. Ta oli uuesti toolile istunud. Tema südant puudutas imelik soe hoog, nagu oleks jõudnud temani mingi vaikne veevirvendus. Seal ta nüüd on see inimene, kes usub, et ta on Vanapagan, lausus õpetaja endamisi: tema saadab minu põrgusse, aga ise tuleb paluma, et ma aitaksin ta lapse taevasse. Noh, mis teen mina, tema hingekarjane, niisugusega ja mis peab temaga tegema armas jumal? Ei muud, kui peab halastama. Ja mis teha selle kavala Antsuga, kes on nii põhipatune, et ta ei karda isegi mahalöömist? Peab ta uksest välja ajama, kuni ta meelt parandab? Aga ega ta ei paranda ju. Või peab ta võimude kätte toimetama, et talle mõistetaks seadust mööda? Ah, õpetaja on juba liiga vana, kui et uskuda võimude seaduslikkust või seaduse õiglust, Ants ise on maksvad seadused teinud ja Ants ise kasutab neid. Pealegi tema, õpetaja, pole ei võimude sulane ega seadusejünger, vaid armu ja halastuse kuulutaja.

«Nii see on, armas Ants,» rääkis õpetaja viimaks. «Sest poleks midagi, kui nõnda mõtleks ainult Põrgupõhja Vanapagan, aga nõnda mõtlevad kõik, ka sina.»

«Mina mitte.»

«Siiski, Ants. Sina ja kõik teised tulete oma pattudega minu juurde, et lohutust leida, nagu oleksin mina mõni kurjategijate sõber ja kambamees. Miks ei lähe te nende juurde, kes mõistavad õigust seaduse järgi? Ei, te tulete siia, tulete sellepärast, et usute — mina lepin iga kuriteoga, ükskõik kui suur ja hirmus ta ka oleks. Kristus talitas nõnda ja ta poodi risti ning rahvas karjus, et see on õige, et ta on seda ära teeninud. Noh, mina olen seda siis ammugi ära teeninud, et mind saadetaks põrgusse, kui ma katsuksin lohutada sinusuguseid. Aga usu, armas hing, küll on see raske ja lootusetu!»

«Ma usun,» ütles Ants.

«See'p see häda ongi, et sa ei usu, ainult räägid. Ja ometi pean mina sind uskmatut usuga lohutama.»

«Meie kõik peame oma kohust täitma,» ohkas Ants, nagu tunneks ta õpetajale kaasa.

«Jah, kohust täitma, kohust täitma, armas hing,» kordas õpetaja.

Ja järgmisel pühapäeval istus Ants kirikus otse kantsli all ja püüdis õpetaja suust kinni iga vähemagi sõna. Kaasa laulis ta oma vana häälega kõigest jõust, nagu loodaks ta, et nõnda kuuleb teda rahvas kirikus, õpetaja altari ees ja jumal taevas. Pärast oli ta armulaual ja vähemalt ise arvas, et ta seekord oli söönud ja joonud kindlas usus pattude andeksandmist. Sellepärast oli ta süda koduteel üsna kerge ning meel rõõmus. Isegi küsimus, kas Jürka on ainult Jürka või on ta peale selle veel Vanapagan, ei häirinud teda, sest mis on tal Vanapaganast, kui patud on andeks antud.

Aga õpetaja, kui ta pärast lõunat oma pika varrega piibu suitsema pani, mis oli jumala andide seas veel ainuke tõsine himutekitaja ning rõõmuvalmistaja, mõtles: üks usub kaljukindlalt, et ta on Vanapagan, aga elab kui inimene, teine usub, et ta on inimene, aga elab nagu Vanapagan. Nõnda on inimesega siin maa peal: ta kas usub vööriti või elab vööriti. Kuidas teha nõnda, et inimene usuks õieti ja ka elaks õieti? Kas see oleks jumala endagi käes võimalik? Ja kui see oleks võimalik, miks ta siis pole seda juba ammugi nõnda seadnud?

Aga enne, kui õpetaja jõudis selle küsimuse lahendada, algas lõunauinak, mis muutus aastatega aina magusamaks.

XV

Kuna Antsu süda oli nüüd vanust eksimusist vaba ja puhas, siis tuli talle kohe uus tööhimu. Põrgupõhja rahvas märkas seda sellest, et Ants hakkas vanadele Põrgupõhja põldudele ehitusmaterjali vedama, mitte just sinna, kus hooned olid varemalt seisnud, vaid pisut välimaa poole.

«Antsul on vist jälle uued tuurid,» arvas Juula.

«Küllap vist,» ütles Jürka. «Tahab meid vanale kohale tagasi küütida.»

«Kas meid!»

«Keda siis?»

«Küllap näis.»

«Küllap jah.»

Kui Jürka katsus otsa peale saada, mis Põrgupõhjal hakkab sündima, muigas Ants habemesse ja lausus:

«Eks aeg anna arutust.»

«Küllap vist,» ütles Jürka.

Ja andiski. Sügisel rajati hoonete vundamendid ja kevadel varakult, juba lumepõlves, tulid mehed ja viisid lühikese ajaga seinad katuse alla.

«Nagu silmapete,» arvas Jürka.

«Jah, nagu elus viirastus,» tähendas Juula.

Kulus veel mõni nädal ja uude hoonesse kolisid uued inimesed sisse — võhivõõrad, nagu Põrgupõhja rahvas märkas. Olid jõudnud parajaks ajaks, sest varsti võis alata künni ja külviga. Inimesed näisid olevat nõukad ja jõukad, sest nad tulid ühes loomade ja igasuguste tarbeasjadega.

«Tõin sulle naabrid, et oleks seltsis segasem,» muigas Ants Jürkale, «muidu võõrdud teistest inimestest hoopis tükkis.»

«Ei hooligi neist,» lausus Jürka.

«Või nad sind segama tulevad,» rahustas Ants; «teen selged vahed ja panen kindlad märgid, elate kui karud igaüks oma koopas, tahate, puutute kokku, ei taha, ei puutu. Ainult, muidugi, põllu- ja heinamaanuumadest pead lahti ütlema, teine tahab ju ka paar maalappi saada. Pealegi on sinul niikuinii liig suured plärakad käes ja metsast teed iga aasta uut voodu juurde, nii et . . .»

Ants lõpetas, ilma et oleks öelnud, mis ta õieti mõtles. Aga see selgus varsti ilma ütlematagi, sest ta hakkas maadele piire ja vaiu panema ning kutsus ka Jürka kaasa, et see oma silmaga näeks, mis ja kuidas. Nõnda läksid kõik paremad põllulapid ja heinamaaniidud uuele mehele ja Jürkale jäi ainult üks lohutus: ta võib metsast uut maad juurde teha.

«Ja pane sa tähele,» seletas Ants Jürkale, «just see maa, mis sul nüüd rookimisele tuleb, on see kõikse parem tervel Põrgupõhjal. Puhas must muld nagu pigi ja sitke, nii et määri sahk rasvaga sisse, enne kui kündma lähed, muidu ummistab kui kitiga.»

«Aga vesi teeb liiga,» katsus Jürka vastu vaielda.

«Armas inimene, see pole ju kuigi suur häda. Kraavid sisse, muud midagi. Ja võid kindel olla, et kui see uus maa, või nagu öeldakse, neitsilik maa, mõistad — neitsilik . . .»

«Küllap vist,» lausus Jürka.

«Nii et kui see neitsilik maa on mõni aasta kuivand, mädand ja muhenend, siis on see niisuke maa, et tema sarnast pole teisel mehel juppigi,» lõpetas Ants oma kiidulaulu maa neitsilikkusele.

«Aga esteks peaks pisut odavama rendiga,» tähendas Jürka.

«Eks me seda näe,» rääkis Ants vastutulelikult, «kas odavamaga või osalt võlgu, ega see siis nii tähtis ole, sõprade asi, eks. Pole meil esimest korda teineteisega tegemist, oleme tänini leppind, lepime ka edaspidi. Hoopis teine asi on võõrastega, keda näed esimest korda, nendega on hoopis teine asi. Aga mis teha, oma inimestest tuleb nappus kätte, noh, siis peab ka võõrastega.»

Nõnda siis algas Jürka elus uus ajajärk Põrgupõhjal — ta polnud enam üksi, vaid ühes üleaedsega. Aga suuremat ta sellest ei tundnud, sest tema ei läinud teise juurde ega teine tulnud tema juurde. Ometi oleks ta parema meelega hoidunud majast metsa kui üleaedse poole ja oleks meeleldi näinud, et keegi oleks maja nihutanud metsale lähemale. Lõpuks harjus

ta uue olukorraga ja elu läks nagu muistegi, ehk küll Ants sellepärast renti vähemaks ei jätnud, et Jürkalt paremad maalapid ära võttis.

«Las ta jääda nimeliselt endiseks,» seletas ta, «muidu pole selget aru, läheb viimaks veel segamini, kui palju õieti midagi oli. Eks me pärast näe, kuidas aastad ja saagid, kustutada jõuame alati, mis üleliigne.»

«Küllap vist,» arvas Jürka ja rügas igapäevase töö kõrval kraavi kaevata ning uut maad juurde teha, nagu Ants oli talle seda südame peale pannud, muidugi Jürka enda kasu pärast siin ajalikus ja seal igaveses elus.

Aga tegi Jürka mis ta tegi, nägi vaeva mis nägi, ometi kippus kõik teisiti minema kui tänini. Jumala ilmad ja õnnistuski olid teiseks saanud.

«Ei tea, mis see küll peaks olema,» kaebas ta sellest Juulale.

«Mis muud kui vanadus,» arvas see. «Näed isegi, meil pole änam lapsigi mitu-setu aastat, mis siis veel muust rääkida.»

«Jah, ega lapsi küll ei ole änam,» nõustus Jürka eidega.

«Nii see on,» arutas Juula edasi, «kui ei ole änam ihuõnnistust, siis kaob ka õnnistus mujal. Ja mis tast mujalgi, kui pole änam ihus.»

«Küllap vist.»

«Tuleb hakata surma peale mõtlema, mis muud.»

«Et õndsaks saada.»

«Jah, et pääseda siit hädaorust taeva.»

«Mina lähen põrgu.»

«Siis tulen mina ka.»

«Ei, sina lähed lastega taeva.»

«Ma ei taha taeva, kui sina lähed põrgu.»

«Ma pean, sa tead ju.»

«Tean, vanamees, aga ikkagi . . .»

«Põrgut peab ju edasi pidama.»

«Kas peab?»

«Küllap vist.»

«Las peab mõni teine, miks siis just sina?»

«Ma olen ju Vanapagan.»

«Seda küll, aga . . .»

«Ja ma tahaks Antsu silmi näha, kui ta tuleb.»

«Tuleb ta siis?»

«Mis sa siis arvad?»

«Ja õpetaja?»
«Ei vist.»
«Nii et tema läheb taeva?»
«Küllap vist.»
«Aga siin hoiab ta ju Antsu poole.»
«Taeva läheb Maiaga.»
«Saab siis Maia taeva?»
«Saab.»
«Ja läheb ühes õpetajaga?»
«Lähevad kahekesi käsikäes.»
«Kui see ometi nõnda oleks!»
«Usu, siis on.»
«Ma ju usun, vanamees, aga . . .»
«Peab kindlasti uskuma, ütleb õpetaja.»
«Usud siis sina kindlasti?»
«Küllap vist.»
«Siis usun mina ka.»

Nõnda siis uskusid nad mõlemad, et Maia läheb õpetajaga käsikäes taevasse, ja nende meel oli rõõmus ning südamed täis tänu jumala helduse pärast. Kuigi aastad vaevasid juba nende ihuliikmeid, tegid nad ometi nurisemata oma rasket tööd kindlas lootuses, et ka neid ootab ükskord õndsus.

Aga siis sündis äkki see, mida ei Juula ega Jürka polnud osanud oletada: tuli mingi kuri haigus, mis rabas nende vanima poja, kaksikvenna Joosu, suure kuumusega jalust, ning paari päeva pärast oli ta külm ja kange. See oli isale-emale nagu nuiaga pähe. Alles tagantjärele toibusid nad sedavõrd, et arutasid isekeskis — nende poeg oleks vististi kauem elanud, kui tema keel poleks nii hullusti üles paistetanud, et see täitis kogu suukoopa ja mattis hinge.

«Loomgi sureb, kui pole hingeauku, miks siis mitte inimene,» arvas Juula.

«Küllap vist,» lausus Jürka nõustuvalt.

Ka teisi suri tol korral, aga ükski ei surnud nõnda nagu Põrgupõhja Joosu. Sellepärast ei osanud ei Jürka ega Juula, samuti ka mitte ükski teine mõista, miks peab inimene just nõnda surema. Inimene surgu nagu teisedki, või ta elagu edasi, nõnda arvati. Pealegi oli Joosu Põrgupõhja metsakuru tarvis nagu eriliselt loodud: rahulik ja vaikne, tagasihoidlik ja pelglik ning armastas tööd üle kõige. Miks küll jumal sellise noormehe nii vara Põrgupõhjalt taevasse kutsus? Et Joosu tae-

vasse läks, selles ei kahelnud ei Juula ega Jürka, sest kui nii vaikne ja rahulik inimene taevasse ei saa, kes sinna siis veel saab! Võttis kaua aega, enne kui Põrgupõhja rahvas oma poja surmale õige seletuse leidis.

«Eks see olnd jumala armunõu, mis muud,» arvas Juula.

«Eks jah, mis muud,» lausus ka Jürka.

Polnud parata, jumala armunõule pidi alistuma. Aga see oli seda raskem, et ükski teistest lastest ei olnud Joosusse. Nemad kõik himustasid midagi või ihkasid kuhugi, Joosu üksi rahuldus sellega, mis oli Põrgupõhjal. Sellepärast oli vanima poja surm otse saatuselöögiks, millest Jürka ja Juula poleks toibunud ei mil ega mil ajal, kui poleks tulnud ärevaid sündmusi, mis kallutasid nende tähelepanu teisale ja aitasid nõnda nende muret muljuda.

Antsul tuli nimelt poeg välismailt tagasi, kus ta oli õppinud kõike maailma tarkust, nagu Ants ise jutustas. Ta tuli paari koolivennaga ja puhkuseks pidasid nad jahti, püüdsid kala ja vähki. Eriti suurepärane oli viimane toiming, vist sellepärast, et see sündis öösiti pimedas, kus istuti lõkke ääres, et vestelda, naljatada, naerda ja laulda ning aina võõras keeles, mis andis asjale erilise võlu. Karjumisest, huikamisest ja revolvrite paugutamisest võis järeldada, et tule ümber ei istutud kuiva suuga.

Aga selline pillerkaaritamine ei kestnud kuigi kaua. Varsti olid metsast kadunud jahilised oma püssipaugutamisega ja vähipüüdjad jõe äärest oma kisa ja käraga. Ning siis ulatus teade Põrgupõhjale: noor Ants on vähipüügil jõkke ära uppunud, noor Ants ja ühes temaga keegi noor proua.

«Mis nad latravad,» ütles Jürka. «Jões vett, nii et konnal paras ujuda ja . . .»

«Ää ütle kedagi,» arvas Juula. «Seal sügavaid kohti küll, kus ennegi inimesi otsa saand.»

«Purjus päi ehk pimedas.»

«Seda minagi.»

«Kus need teised siis olid, et . . .?»

«Aga kui purjus . . .»

«Nojah, kui just purjus.»

Hiljem selgus, et asi sündinud just sel ööl, kui Kusta käis kodus, et kaua aja tagant vaadata, kuidas ka Põrgupõhjal ollakse ja elatakse. Tema'p see pikalt ja laialt sellestki jutustas, millal ja kuidas noor Ants oli koju tulnud, kelle kaasa toonud ja mis nüüd tehakse. Juula ei saanud kuidagi muidu, kui

pidi neid asju kõrvutades hiljem Jürkale südame kergenduseks ütlema:
«Mis jumala õnn, et Kusta siin oli, kui noore Antsuga see sündis.»
«Mis jumala õnn?» küsis Jürka arusaamatuses.
«Muidu kes teab ehk tema . . .»
«Mis tema?» lausus Jürka veel suuremas arusaamatuses.
«Noh, nii et oleks võind arvata, et . . .»
«Mis asja arvata?»
«Noh, et Kusta pani noore Antsu tuksu.»
«Ää latra, vanamoor.»
«Mis ma ikka latran. Sa ju isegi ütlesid, kui see asi Maiaga juhtus, et kui teaks, kes, keeraks kaela kahekorra, miks siis Kusta ei või sedasama.»
«Rääkis ise või?»
«Või ma siis muidu tühja.»
«Nii et Maial oli noore Antsuga . . .?»
«Nii et noorega, sest sel olnud kulduur ja prelokk keti küljes. Lubanud teine tüdruku ää võtta, kui see teeb, et pole änam sedasi.»
«Ma'p teand õhkagi.»
«Sulle ei võind ju rääkida, kartsin, et kui ei saa noort kätte, käänad vanal endal kaela.»
«Olekski käänand.»
«No näed, tegin õieti, et suud ei paotand. Nüüd on noor, tänu jumalale, oma osa saand ja mul süda kerge, pole änam Kustal ega sinul selle asjaga pistmist.»
«Ei vist.»
Nõnda jutlesid Juula ja Jürka rahuldunult, kui nad kuulsid noore Antsu uppumisest. Et ühes Antsuga uppus ka keegi naine, see jättis neid üsna külmaks, oli ta ju neile võhivõõras, kellest nad kuulsid surma tõttu esimest ja võib-olla ka viimast korda. Aga kas ilmas upub või saab muul viisil otsa vähe võõraid inimesi, kes neid kõiki jõuab tähele panna või neist huvitatud olla!
Ometi leidus ka neid, keda erutas noore Antsu surma kõrval ka noore naise surm. Kaks surma korraga tähendas mõnedele nagu mingit viimsepäeva märki. See oli hoiatuseks meestele ja naistele, et midagi suurt ja seletamatut on tulemas, millest pole pääsu. Ole mees või naine, noor või vana, rikas või vaene, ikka võib jumal su uputada nagu kassipoja kas või solgi-

ämbrisse. Sest paik, kus noor Ants oma kaaslasega otsa sai, oli inimesele tõepoolest mitte rohkem kui kassipojale solgiämber.

Vagad otsisid erilist mõtet sellest, et uppunud naine olnud noor ja ilus. Milleks pidi ta just noor ja ilus olema? Aga selleks, et jumal tahtis näidata, kui vähe loeb tema ees noorus ja ilu. Veel rohkem: jumalale ei meeldi ilu, sest ta toob himu. Sellepärast hoiatati noori ilu eest, muidu võib uppuda, nagu uppus seegi oma iluga. Ja nii mõnigi vana ja vaga, kes uskus, et maailma võib parandada ja noorsugu patust pöörata, kuigi kasvatajad ja isad-emad upuvad pattudesse, pani käed kokku ja tänas jumalat, et ta ometi jälle kord oli selgesti mõista andnud, kuhu viib inimese elukõrkus, mis seltsib noorusega, ja kuhu ilu, kui puudub vagadus. Oli isegi neid, kes lootsid, et nüüd ei taha enam keegi ilus olla ja et nii mõnigi iluravija pöördub nüüd jumala poole, sest tema äriasjad hakkavad halvasti minema.

Pime-Mari, kes käis vallakorda, kui ta oli kuulnud uppumisest, ütles nägevat, et naine, kes hoidis jõepõhjas noore Antsu kaelast kinni, polnudki naine, vaid vesineitsi, kes ei tahtnud, et vähke püütakse. Nõnda juhtuvat siinilmas sagedasti: mõtled, et hoiad süles sõbra naist, aga võta näpust — kaelas ripub sul mõni vesineitsi, kes viib su jõepõhja laiade vesiroosilehtede alla, kus ta hoiab sind oma kaenlas, et sa enam ei pääseks.

Ametivõimud olid huvitatud, kas noorel Antsul oli vihamehi, aga kõik kinnitasid, ta olnud nii kuldne inimene, et kellelgi polnud tema vastu midagi. See oli seda tõenäolisem, et laipadel puudusid vägivalla märgid. Oli uppunutel lähem vahekord? Sellest ei võinud juttugi olla, sest naine oli noore Antsu parima sõbra abikaasa. Nii siis, ainuke loomulik seletus ja oletus: õnnetu juhus. Vististi pidi naine pimedas jõkke kukkuma, ja kui Ants läks teda päästma, haaras ta temal kaelast kinni ja vedas põhja, kust nad nõnda leitigi. Kas need, kes istusid tule ääres, ei kuulnud midagi? Mitte midagi, sest oldi lõbusas tujus, hõisati ja lauldi. Kuis siis just nemad kahekesi läksid kahvu vaatama? Käidi enamasti kordamööda ja paarikaupa, et oleks lõbusam. Mis kellaajal nad läksid? Siin oli peaaegu niisama palju arvamusi kui inimesi ja arvamuste erinevuse piir ulatus tunni poolteiseni. Kui kauaks jäid nad vajaka, enne kui see äratas kahtlust? Siin oli arvamuste lahku-

minek veel suurem. Ainult üks oli kindel: kui tundus juba koitu, avaldasid mõned arvamist, et asi pole õige, ja siis mindigi otsima. Kuidas tuldi mõttele, et nad just sinna uppusid, kust nad leiti? Seal ujus kahv vee peal, kuna teised kahvad olid jõekaldas püsti.

Nõnda siis oli kõik lihtne ja arusaadav ning ametivõimudel polnud mingit põhjust juurdluse jätkamiseks: maetagu nad maha, kas üksikult või kaelastikku, nagu nad jõepõhjast leiti, see ei puutunud enam neisse, vaid omastesse. Aga nagu pärast selgus, puutus see ka õpetajasse. Sest kui Ants läks temale asjast rääkima ja temalt oma südamele lohutust ja kinnitust otsima, oli neil pikk kõnelus. Mis mõtteid just need kaks vana sõpra isekeskis vahetasid, jäi alatiseks saladuskatte alla, aga nii palju tilkus kuidagi läbi, et peamiseks arutusaineks olnud küsimus, kuidas uppunud matta, kas ühes puusärgis ja kaelastikku, nagu nad jõest leiti, või igaüks eraldi omaette. Õpetaja olnud kaelastikku matmise vastu, sest kadunukesed polnud ei abielulised ega ka vallalised, vaid mees oli vallaline ja naine kristlikus abielus. Sellises olukorras mehe ja naise matmine ühises puusärgis ja süleluses õnnistatud maamulda võiks tekitada valearvamuse, nagu pooldaks kirik abielurikkumist, mida ta aga kogunistigi ei tee, kuigi ristiinimesed nii sagedasti abielu rikuvad. Iseasi, kui need kaks maetaks surnuaia taha, siis muidugi poleks õpetajal nende matmisviisi vastu midagi ütlemist.

Ants pole tahtnud surnuaia taha matmisest kuuldagi, sest tema poeg pole olnud ometi enesetapja, vaid oma suuremeelsuse või halvemal korral õnnetuse ohver, nagu seda on kinnitanud ametlik juurdluski. Tõenäoliselt langes naine pimedas jõkke ja noor Ants tõttas teda päästma, misjuures uppuja tal nii õnnetult kaelast kinni haaras, et nad hukkusid mõlemad üheskoos. Selline surm olevat seda kurvem, et ta juhtus mehega, kes oli pool maailma läbi kolanud, tormide ja tuultega üle merede ja ookeanide sõitnud, kuna ta oma kodus uppus niiöelda sigade püherdusaugus, sest et ta püüdis truualamlikult päästa oma parima sõbra naist. Oma vastuväited lõpetanud Ants sõnadega:

«Või kuigi minu poeg oli selle naisega patustanud, ega siis surnud enam pattu tee.»

«Surnud patustavad elavate läbi,» vastanud õpetaja. «Sest kui kadunukesed matta kaelastikku õnnistatud maale, siis tõu-

seb elavates himu samuti patustades surra, sest ei ole suuremat kiusatust kui ilus patt.»

Nii et õpetaja jäänud oma otsuses kindlaks. Aga ka Ants pole järele andnud. Sellepärast valmistas ta oma kodu lähedale mäekünkale puude alla matmispaiga, laskis seda pühitseda jumalasõnaga, kaevas haua, pani oma poja võõra naisega kaelastikku puusärki ja mattis ta nõnda kõigi inimeste silma all maha. Pärast pani ta hauale kivist mälestusmärgi ja piiras selle tugeva raudaiaga, nagu tahaks ta teha igaveseks oma poja ja selle ilusa naise, kes rippus ta kaelas. Aga mida enam Ants oma poja hauda ehtis, seda kindlamini hakati uskuma Pime-Mari nägemust, et noore Antsu kaelas rippuv naine polnud tõepoolest keegi muu kui vesineitsi, kes oli ära teinud esiteks poja ja selle surma läbi ka isa, et ka teda hukutada. Kuidas? küsiti. Küllap seda saame näha, vastati ennustavalt. Ja need, kes mõistsid maailma saladuslikke märke, sosistasid targu isekeskis, sest nad olid veendunud, et kui saaks vaadata mulla alla kinnisesse kirstu, siis võiks igaüks iseoma silmaga näha, et seal pole peale noore Antsu kedagi. Vaeseke uskus, et teda kaelustab armastav naine, aga patust hingekest püüdis külm kalasabaline ja lestajalgne. Ning päev-päevalt kasvas nende hulk, kes arvasid, et noore Antsu hauast peab hirmuga eemale hoiduma, eriti pimedas või piimasel kuuvalgel, kui lööb kesköötund.

XVI

Kuigi noore Antsu surm oli toonud Põrgupõhja vanadele teatud rahulduse ja kinnituse, et jumal peab ka rikaste tegusid maa peal silmas, ometi kippus siin kõik nagu mingile lõpule kalduma. Kõige halvem oli see, et Juula tervis ja jõud ütlesid üles. Olid selle põhjuseks aastad või mõni muu viga, kes seda teab. Küll jõi ta lüpsisooja piima, küll keetis ta endale igasuguseid ravimeid metsarohtudest, mis olid head iga häda vastu, kui neid sisse võtta või peale määrida, küll katsus ta raskemaist töödest tagasi tõmbuda, et endale hõlpu anda, nagu ta ütles, aga miski ei aidanud — jõud kadus silmanähtavalt ühes söögiisuga ja hingata oli kord-korralt ikka raskem. Lõpuks pani Jürka oma eide puutelgedega vankrisse ja viis ta arsti juurde — puutelgedega vankrisse sellepärast, et selles pidi olema haigel parem sõita, sest auklikul teel andsid puuteljed ratastel kiiga-kääga igapidi kaanduda ja väänduda, ilma et oleks sündinud järske põrutusi või vapustusi.

«Sa tapad mu nõnda enneaegu,» ajas Juula vanamehele vastu.

«Ära karda,» lohutas teda Jürka, «kui surm pole jumalast, siis ei tule ta, tee mis tahes, ja kui ta on jumalast, siis tuleb ikka õigel ajal. Puuteljed on sama pehmed kui terasvedrud ja ega sa siis ometi vedrudel sõites sure.»

«Ega vedrudel küll,» nõustus Juula.

«Seda minagi.»

«Kui oleks ehk tohtri asemel õpetaja juurde,» arvas Juula.

«Lähme ka sinna, kui arvad.»

Nõnda siis logisesid puuteljed esiteks tohtri juurde ja alles sealt hingekarjase poole, nii et esiteks inimeste abi, pärast

jumala arm. Aga tohtri juures ei läinud kaua aega, sest see arvas, et jumalahäda vastu pole veel rohtu leitud.

«Nii et jumalahäda?» küsis Juula oma kõrvadele kinnituseks.

«Nii et jumala,» lausus tohter vastu.

«Eks ma öelnd sulle, vanamees, küll, et mis sa must änam loksutad, tundsin ju, et jumalahäda, sest muidu oleks mu omadki rohud aidand,» ütles Juula Jürkale etteheitvalt.

«Ma kirjutan siiski mõned pulbrid,» rääkis arst rahustavalt, «aga neid tuleb ainult siis võtta, kui tulevad ehk valud.»

«Kui jumalavalud, siis tulgu nad,» ütles Juula.

«Jumal saadab hädad ja surma, aga valud on kurjast,» seletas arst.

«Kui kurjast, siis võtame pulbrid,» arvas Jürka.

«Ja muidugi, siis võtame, kui kurjast,» nõustus nüüd ka Juula.

Õpetaja juures läks pisut rohkem aega, sest igavese hinge ravimine oli keerulisem toiming kui ajaliku keha aitamine. Et vaimulikul poleks vaja välja vankri juurde tulla, pidi Juula sisse minema, aga tema vähene jõud oli pika sõiduga nii napiks jäänud, et jalad ei võtnud enam hästi vedu. Peeti aru, kuidas olla ja mis teha. Aga siis tuli Jürkale hea mõte.

«Mina ise viin su sisse,» ütles ta Juulale.

«Kui aga jäksad,» lausus see vastu.

«Küllap jäksan,» vastas Jürka ja õpetas eite: «Aga sa pead mul kaelast kinni võtma.»

«Või kaelast kohe . . . Enne surma peab veel selle hullu tüki ära tegema, et . . .»

«Küllap vist.»

Ja nõnda võttiski Jürka eide vankrist sülle ning see pani talle oma kondised käsivarred ümber punase ja karvase kaela. Et niisugune asi sündis nende vahel esimest korda, siis tundis Juula, et nii hea, nagu täna, pole vanamees veel kunagi olnud, ainult kahju, et nüüd peab vist varsti surema, et vanamehe headus tähendabki surma. See liigutas nii väga ta meelt, et silmad läksid märjaks ja märgade silmadega jõudis ta vanamehe süles õpetajagi ette. Suur meeleliigutus mõjus sellekski kaasa, et ta oma pattudest sai õpetajale palju rohkem pihtida, kui ta seda muidu oleks teinud. Lõpuks jutustas ta noore Antsu ja Maia loogi ning lisas sellele Kusta tõotuse, et ta tapab noore Antsu, kui ta tema kätte saab. Kuna aga nüüd see oli juba surnud,

siis tahtis Juula teada, kas see on patt, kui ta rõõmustab noore Antsu surma pärast.

«Miks sa siis rõõmustad, armas hing?» küsis õpetaja.

«Et Kustal põlnd vaja pattu oma hingele võtta, sellepärast,» vastas Juula.

«Aga ehk oligi see Kusta patt, et noor Ants nõnda uppus?»

«Ei, õpetajahärra, Kusta oli sel ööl kodus Põrgupõhjal, kui Ants uppus, sellepärast oligi mul Antsu surmast nii hea meel, et minu poeg pääses patust.»

«See on õige rõõm, armas hing.»

«Aga kas noor Ants saab ka taeva?»

«Jumala arm on ka tema päralt.»

«Siis võivad Ants ja Maia taevas kokku saada?»

«Kui see on jumala tahtmine.»

«Aga õpetajahärra, on see patt, kui ma ei taha, et noor Ants saaks Maia juurde taeva?»

«See on patt, armas hing, sest me ei pea oma ligimese üle kohut mõistma.»

«Aga kui ma ise ei taha Antsu pärast taeva minna, on ka see patt?»

«Miks sa siis ei taha, armas hing?»

«Maa peal ei käind ma kelmidega läbi, miks siis taevas.»

«Oli siis Ants kelm?»

«Aga kui tal oli kulduur, lubas Maia ää võtta ja ei võtt.»

«Taevas unustatakse ja antakse andeks.»

«Mina ei saa ei unustada ega andeks anda.»

«Usu jumala armu ja hingeõnnistust, siis unustad ja andestad. Pealegi, kuhu tahad sa siis minna, armas hing, kui mitte taevasse?»

«Kas või vanamehe juurde põrgu.»

«Läheb siis tema põrgusse?»

«Aga kuhu siis? Ta on ju Vanapagan, nii et . . .»

«Õige, õige, armas hing,» rääkis õpetaja, kellele meenus, mis Jürka ise enesest oli rääkinud ja mis oli seletanud Ants. «Aga sa peaksid ühte mõtlema: vanamehel on ju põrgus teine eit, see, kes läks otseteed sinna, kui sinul sündisid kaksikud. Teie vahekord polnud ju maa peal sugugi hea, kuidas sa siis nüüd tahad tema juurde põrgu minna. Arvad sa, et ta on juba maapealsed asjad unustanud — sinu kaksikud ja kõik . . .?»

Õpetaja pidi kaua rääkima, enne kui Juula nõustus ühes noore Antsuga taevasse minema, nii et võis talle jumalaarmu anda. Ja kui Jürka oli oma eide vankrile viinud, võttis õpetaja oma pika varrega piibu ja istus kiiktoolile jumalariigi asjade üle järele mõtlema. Mida kauem ta elas, seda rohkem imestas ta nende üle.

Üks röövib kas seadusega või seaduseta oma ligimest kogu eluea, teine on elukutseline petis, varas ja valetaja, kolmas vägistaja, neljas mõrvar; aga kui läheneb surmatunnike, siis tulevad kõik tema juurde lootuses, et ta aitaks taevasse röövija ja röövitu, petise ja petetu, valetaja ja valeuskuja, mõrvari ja mõrvatu, vägistaja ja vägistatu. Ja mida peab tema kui jumalasulane tegema? Eks ei pea ta taevalikku seadust täitma ja inimest siin hädaorus lohutama, käigu see tema südametunnistusega kokku või mitte. Selles ongi tema ameti pühadus, et tema ei tohi arvestada oma isiklikku südametunnistust. Tema ei mõista õigust mööda, vaid pakub kõigile jumala armu, mis teeb õndsaks õiglase ja ülekohtuse.

Ainult kahju, et mitte alati ei mõisteta jumala armu suurust. Sellest siis sellised hädad, nagu on Põrgupõhja Juulaga: ta ei taha paradiisi minna, kui sinna läheb ka tema esimese tütre vägistaja ning mõrtsukas. Aga mis võib tema, õpetaja ning patuste ori, sinna parata, kui see on jumala armunõu? Inimesed peaksid ometi lõpuks tema raskest seisukorrast aru saama ja mitte vastu punnima, kui ta avab neile taevaväravad. Sest kui oleksid jumala seletamatud seadmised nõnda, et Ants hoopiski ei uppunud ise, vaid et tema uputajaks oli ehk Kusta või Jürka, siis needki saadaks ta taevasse, kui nad oma viimases hingehädas pöörduvad tema kui jumalasulase poole. Ja kas noorel Antsul oleks oma uputajaga kergem silm silma vastu seista kui Juulal oma esimese tütre vägistaja ning mõrtsukaga?

Nõnda arutas õpetaja jumala seadmisi ja oma kohustusi, kui puutelgedega vanker logises Põrgupõhja poole. Saadud jumalaarmust ja pattude andeksandmisest hoolimata tõusid Juulal uuesti kahtlused, kui ta pidi nii kaua lamama vankrivahel heintel. Lõpuks ei võinud ta muidu, kui pidi asjast Jürkalegi rääkima, küsides temalt, et kuhu noor Ants läheb, taevasse või põrgusse.

«Tuleb põrgu,» ütles Jürka ilma pikemata.

«Usud sa seda kindlasti?»

«Usun.»
«Nii et Õnnistegija teda ei lunasta?»
«Lunastus ei loe.»
«Ah, vanamees, mul langeb nagu kivi südamelt, kui sa nõnda räägid. Sina oleks pidand õpetaja olema, siis oleks inimesed õiget troosti leind.»
«Usu, siis leiad.»
«Kuis ma siis usun, kui õpetaja tahab mu ühes noore Antsuga taeva panna.»
«Ära karda, ei see sinna tule.»
«Siis võin ma rahus surra.»
«Noore Antsu poolest küll.»
Aga ometi ei tulnud surm nii rahulikult, nagu Juula oli lootnud ja soovinud. Rahutuse peapõhjuseks oli poeg Kusta, kes tuli ema surisängil vaatama, varudes silmapilgu, kus Jürka oli kodust eemal.
«Kuulsin, et oled käind tohtri ja õpetaja juures, sellepärast tulin,» ütles Kusta oma tuleku seletuseks.
«Jah, Kusta, käisime isaga, sest tema tahtis. Oligi hea, et läksime, nüüd on mu süda rahul. Pihtisin õpetajale sinugi asja, et oleks süda täiesti puhas.»
«Mis minu asja?»
«Noh, selle noore Antsuga, mis muud.»
«Kust sa siis seda asja teadsid?»
«Sa ju ise rääkisid.»
«Ma pole rääkind.»
«Rääkisid ju, ega ma siis jampsi ometi. Ütlesid, et noor Ants pani Maia tuksu ja et kui sina ta kätte saad, siis . . .»
«Noh, nüüd sain ta kätte ja seda ma pole ometi rääkind.»
«Kusta, heldene taevas!» hüüdis Juula. «Siis sina?!»
«Aga kes siis?»
«Kõik ju arvasid, et nad ise, et purjus peaga . . .»
«Mina,» lausus Kusta nii lihtsalt, et ema pidi uskuma ja kauaks ajaks tummaks jääma . . . «Ma ju tõotasin sulle, et maksan Maia eest kätte, ja nüüd tulin ütlema, et see on tehtud, nii et võid rahus surra.»
«Siis pihtisin ma õpetajale valesti.»
«Ega sa siis teand, et valetad.»
«Seda nüüd küll mitte, aga . . .»
«Ema, ära muretse selle tühja vale pärast, vaid rõõmusta, et Ants läks Maia teed.»

«Õpetaja ütles, et Ants saab taeva.»
«Nüüd ta võib saada, minul pole selle vastu midagi, olen temaga tasa.»
«Mina ei tahtnud, et ta taeva saab.»
«Muidugi, ema, sest sa ei teadnud, kuidas ta suri, aga nüüd ei võiks sinulgi enam midagi selle vastu olla, kui leiad noore Antsu taevast eest.»
«Jah, Kusta, sul on õigus, nüüd ma tunnen, et saagu ta pealegi taeva.»
«Sellepärast ma tulingi, ema, et sa temaga lepiksid, nagu olen leppinud mina.»
«Aga see teine, mu poju? . . .»
«Kes teine?»
«See naine, kes Antsuga.»
«Polnud parata, ema, selle pidin juba oma hingele võtma.»
«Aga miks siis, mu poju?»
«Nad hoidsid sel silmapilgul teineteise ümbert kinni, naine rippus Antsu kaelas. See oli jõekaldal pajupõõsa varjus. Aga mina kükitasin sealsamas põõsa taga alasti, sest riided jätsin eemale puu otsa, ainult kuub oli lahtiselt õlgadel. Juba eelmistel öödel olin luurand ja valmis vaadand, kus nad vähki püüavad ning mis nad teevad. Sel ööl otsustasin ma mõtte täide viia, sest koht oli selleks nagu loodud. Tule äärest ei võind keegi pimedasse paarikümne sammulegi midagi näha; mis oli mul siis karta mõnesaja sammu taga, kuhu ulatas kahvade rida. Mõtlesin, et ta tuleb üksinda, aga tuli selle naisega, sest see rippus tema küljes kui takjas. Esteks lõin kõhklema, aga siis tuli Maia meelde, et temagi ehk rippus Antsu kaelas samuti, ja nüüd oli mu otsus kindel: niipea kui nad võtsid pajupõõsa varjus teineteise ümbert kinni, viskasin kuue õlgadelt, kargasin juurde, kahmasin Antsul selja tagant kinni ja tagurpidi vette — mina ise ees, nemad järele. Ise mõtlesin: kui upun ühes nendega, las upun, Ants igatahes ei pääse. Aga ei pääsend ka see teine, sest selle asemel, et Antsust lahti lasta, hoidis ta temast veel kõvemini kinni. Ants rabeles küll kõigest jõust, aga ta ei pääsend, sest mina olin tugevam. Pealegi olid nemad ju riides, mina alasti, nemad ahmisid ehmatusest kohe suud vett täis, mina aga hoidsin hinge kinni. Nõnda oli varsti kõik möödas ja mina tulin kaldale, võtsin põõsa äärest oma kuue, läksin riiete juurde, ajasin need kärmesti selga ja jooksin läbi metsa otseteed siia . . .»

«Et sa ise seda võid veel nõnda rääkida!»

«Ma räägin ju ainult selleks, et sa teaksid, kuidas ma oma sõna olen pidanud, nii et võid üsna rahulikult surra. Sest pea meeles, ema: jumal oli sel ööl meie poolt. Ta andis pilvealuse ilma, et oleks hästi pime ja et ei langeks kaste; nõnda polnud midagi näha ei rohul ega mujal. Pealegi hakkas vastu hommikut peent vihma tibama ja kustutas nõnda viimasedki jäljed. Seegi oli jumala tahtmine, et teised samal ajal, kui meie olime jões, nii valjusti laulsid ja karjusid ning et lõpuks keegi õieti ei teadnud, millal see just sündis.»

Juula ja Kusta vaikisid tüki aega, nagu oleks mõlemal iseoma mõtetega tegemist. Siis lausus viimane nagu areldi:

«Ema . . .»

«Mis on, poeg?»

«Hakkad sa tõesti surema?»

«Minu päevi pole kunikski.»

«Usud sa, et lähed taeva?»

«Usun, poeg.»

«Kas isa usub ka?»

«Usub.»

«Aga õpetaja?»

«Usub.»

«Mina usun ka, ema, ja sellepärast, tead, ema . . .»

Kustal jäid sõnad suhu kinni, mitte kartuse pärast, vaid muidu niisama, isegi ei teadnud, miks.

«Mis siis on sellepärast?» küsis Juula.

«Sellepärast, ema, kui saad taeva, siis . . .»

Jällegi peatusid Kusta sõnad.

«Miks sa ei räägi, mu poeg?»

«Vaata, ema, kui ma neid põhja vedasin, siis tundsin selle teise käsi ja see ei lähe mul enam meelest, tundsin, kuidas nad hoidsid Antsu kaelast kinni ja aitasid talle lõppu teha, nagu oleksid nad minu poolt. Sellepärast mõtlen ma, et kui saad taeva, siis võiksid jumalaga rääkida — selle teise pärast, sest tema polnud ju süüdi, hoidis ainult Antsu kaelast kinni nagu Maiagi.»

«Ma räägin ka Õnnistegijaga, kui saan taeva.»

«Räägi ka Õnnistegijaga, ema.»

«Ning neitsi Mariaga, mu poeg.»

«Ning neitsi Mariaga, kui jutu peale saad, ema.»

Jälle valitses toas vaikus tükk aega, enne kui Kusta küsis: «Ema, on su süda nüüd rahul?»

«Nüüd on rahul, mu poeg.»

«Aga see jääb ainult meie vahele, ema.»

«Ainult meie vahele.»

«Isale räägin ma ise, kui on õige aeg, et ka tema võiks rahus surra.»

«Jah, räägi ka isale, kui on õige aeg.»

XVII

Põrgupõhja Juula oli ammugi suremiseks valmis, aga surm ei tulnud ega tulnud. Mõnikord oli Juulal endal tundmus, et nüüd just on saabumas lahkumistunnike, teinekord jälle arvasid teised, et nüüd ta enam ei jää, kuid ometi vireles haige päevast päeva edasi. Sellepärast oli Jürkal rikkalikult aega mõtlemiseks ja ettevalmistuseks, kuidas kord üksi olla ja elada. Jätkus aega surmaga harjumiseks surijalegi.

«Vanamees, sa löö õige mu puusärk kokku, et ma näeks, misuke ta saab,» ütles Juula kord Jürkale.

«Lauad on juba valmis vaadatud,» vastas see.

«Noh, mis siis änam.»

«Mõtlen, et kes teab, mis mõtled, kui . . .»

«Mis seal veel mõelda, see juba ammugi mõeldud.»

«Mõtled viimaks, et ootan su surma.»

«Peabki ootama, nagu ma isegi.»

«Ei saa, vanamoor.»

«Pead saama, sest . . .»

«Küllap vist.»

Nõnda siis tõi Jürka lauad tuppa ja hakkas saagima ning hööveldama, mõõtma ning kopsima. See võttis hulga aega. Juula tüdines kuulates, sest nagu ta nüüd leidis, meeldis talle juba rahu ja vaikus rohkem kui müra ja askeldus.

«Mis sa seal nii palju hööveldad?» küsis ta viimaks.

«Teen lauad siledaks,» vastas Jürka.

«Tee ainult väljastpoolt, et teistel oleks ilusam vaadata.»

«Teen ka seestpoolt, et sul oleks parem magada.»

«Kui paned mu sinna, siis uni niigi hea.»

Jürka askeldas laudadega edasi. Natukese aja pärast hüüdis Juula:

«Vanamees!»

«Mis on?»
«Tule lähemale.»
Jürka jättis töö ja läks haige voodi ette.
«Istu,» näitas Juula voodiservale.
Jürka istus.
«Vanamees,» algas Juula uuesti.
«Mh!»
«Kas sa mäletad seda karu, kel olid kaksikud?»
«Meil olid ka.»
«Sa tapsid pussiga vana ema.»
«Sina ju torkasid lõpuks, nii et . . .»
«Ja karu ise lõi pussipeale käpaga otsa . . .»
«Mis siis sest?» küsis Jürka, kui Juula enam ei rääkinud.
«Misuke maa seal oli?» küsis Juula vastu.
«Samblane.»
«Eks olnd! Ilus roheline sammal!»
«Küllap vist.»
Tükike vaikust.
«Mäletad sa veel, kui me kahekesi öösel metsas kokku saime?» küsis Juula siis.
«Vahel nagu mäletan.»
«Misuke maa seal oli?»
«Samblane.»
«Veel pehmem ja ilusam kui seal, kus see karu, kel kaksikud, eks?»
«Küllap vist.»
«Niisukest sammalt tahaks ma, kui viid mu siit.»
«Eks võiks ju . . .»
«Jah, vanamees, seda võiks sa, siis pole laudade hööveldamisest seestpoolt lugugi.»
«Ei, eit, hööveldan lauad ja toon ka sambla, nii et oleks . . .»
«Too sammal, vanamees, palju pehmet rohelist sammalt, nagu tapaksime karu või sigitaksime salaja kaksikuid.»
«Eit, nüüd hakkad tõesti surema.»
«Miks nii, vanamees?»
«Muidu sa ei räägiks nõnda.»
«Ei, vanamees, vaid kui kuulsin oma puusärgilaudade hööveldamist, tuli meelde, kui õnnelikult me kahekesi oleme eland.»
«Ja kui õndsalt!»
«Õndsalt ja õnnelikult! Ainult meie lapsed . . .»
«Jah, ainult meie lapsed.»

Siin jõudis Juula end vaevalt pidada, et Jürkale mitte Kusta ega noore Antsu lugu jutustada. Lõpuks ometi jättis ta selle Kusta enda asjaks, et las tema teeb seda õigel ajal, nagu ta lubas. Aga tungiv soov Kustast rääkimisega ette jõuda jäi ometi Juula rinda edasi põlema ja võib-olla poleks ta mõni teine kord oma tahtmisest enam võitu saanud, kui mitte Jürka ennustus poleks täide läinud — Juula hakkas nüüd tõepoolest surema. Isegi valud ja vaevad ilmusid, nagu arst oli oletanud, ja nõnda läks nii mõnigi tema antud pulber täie ette. Aga kõiki ei saadud ometi ära tarvitada, enne uinus Juula igaveseks. Ja et kalli raha eest ostetud ülejäänud pulbrid raisku ei läheks, tarvitas Jürka ise nad ära, sest ta arvas, et mis surijale hea, ei või ka tervele kahjulik olla.

Tõepoolest ei märganudki Jürka tarvitatud ravimeist miskit halba, ainult et magas õhtul sissevõetud pulbri tagajärjel nagu surnu. Isegi harilikku norskamist polnud kuulda. Seda pani pesamuna Riiagi tähele ja ütles:

«Isa, sa kardad surnud ema.»

«Mh? . . .»

«Sa ei julge enam norsatagi, kui magad.»

Nüüd oleks tahtnud Jürka Riialegi ema pulbrit anda, et ta oma isast niisugust asja ei saaks tähele panna magusa une pärast, aga kahjuks oli veel ainult üks pulber järel ja sellegi oli otsustanud Jürka ise ära võtta. Muidugi oleks võinud viimase pulbri poolitada, aga sellele mõttele Jürka ei tulnud, sest tänini oli ta ikka Juulale ja ka iseendale terved andnud, kuidas sa siis nüüd korraga peaksid poolitama. Nõnda ei saanudki Riia teada, kas ka temale tooks ema pulber magusa une, aga seda pani ta küll tähele, et kui ema oli maha viidud, hakkas isa uuesti norskama.

«Soo,» mõtles Riia, «niipea kui emale sai muld peale, isa änam ei karda.»

Aga sellest oma mõttest ei lausunud ta isale endale enam sõnagi, imestas ainult, kuidas küll maailmas asjad on seatud: on elus, ei karda; on surnud, kardab; saab mulla alla, jälle ei karda, nagu tuleksid surnud emad kallale, kui nad pole veel mulla all. Aga Riia sellevastu kartis mõnikord ainult elavat ema, surnud mitte põrmugi, oli ta mulla peal või mulla all. Isa kartusega seletas Riia lõpuks sedagi, et surnud ema sai nii ilusa kirstu, sest eluajal polnud tal ühtegi niisugust asja. Ja samblane ase kirstus, kuhu ema heitis — just: kuhu ema heitis,

mõtles Riia endamisi —, meeldis nii väga, et Riia oleks meeleldi kas või ema kõrvale pugenud ning ühes temaga mulla alla läinud. Sest kui ema läheb taevasse ja Riia peab temale sinna pärast järele minema, miks siis mitte kohe minna, nagu ta tänini ikka emaga oli kaasa jooksnud. Ja kui see ometi polnud võimalik, siis katsus Riia end sellega lohutada, et ta jooksis põllu äärde metsa, otsis seal paiga, kus oli kõige paksem ja rohelisem sammal, heitis sinna pikali ja püüdis lamada, nagu oli kirstus lamanud ema. Aga see oli hirmus raske ja nõnda jõudis Riia otsusele, et on ometi hea, et teda ei lastud heita ema kõrvale, sest mis ta küll oleks peale hakanud, kui ta oleks pidanud ühes emaga liikumatult lamama ööd ja päevad, palju öid ja päevi. Mitte enam joosta, mitte enam end liigutada, see oli Riia meelest kõige hirmsam ja raskem. Sellega oleks võinud ehk toime tulla ainult kollaste silmadega must kass, Riia ainuke truu seltsiline, seegi ainult siis, kui paistaks palav päike. Aga kuidas saab päike paista, kui kirstul on kaas kõvasti peal ning kaanel muld, hulk mulda, nii et kohe hunnikus. Ei, nõnda päike ei paista ja siis pole ka loota, et nurrninagi tahaks paigal lamada. Nurrninagi otsib sooja, aga ema oli külm, Riia katsus, et oli — külmem kui kunagi varem, külmem kui isegi sügisese vihma käest tulles, kui hambad lõgisesid suus. Ja ometi lamas ta rohelisel samblal nagu Riiagi siin sooja päikese paistel.

Ema surma tõttu tegi Riia veel ühe huvitava leiduse. Tänini oli isa talle olnud peaaegu võõras ja tal oli temaga ainult hirmuvahekord. Kõige enam tekkis see sellest, et emagi näis isa peaasjalikult kartvat, kõik teised tundmused nagu kadusid selle varju. Seni kui ema elas, ei küsinud isa kunagi, kas Riia on süüa saanud või mitte. Ta katsus ainult iseendale midagi hamba alla leida, et siis kas üürikeseks puhkama heita või kohe jälle oma töö ja tegemise juurde minna. Riiale tundus sagedasti, et isa oleks nagu võhivõõras, kes elab ei tea miks nende juures. Sellepärast hüüdis ta teda parema meelega Jürkaks, nagu teisedki, mitte aga isaks, nagu käskis ema. Harva julges Riia tema juurde minna ja veel harvemini kuulis ta tema suust mõne lahke sõna. Emagi manitses alati Riiat, et ta isa tüütama ei läheks, sest see olevat tööst väsinud.

Peale ema surma sai isast nagu teine inimene. Äkki oli tal silma Riia tarvis. Mitu korda päevas küsis ta temalt, kas ta süüa on saanud või on tal kõht tühi, ja kui Riia natukenegi

sinnapoole viipas, et ta midagi sööks, otsis isa ükskõik mis talle hamba alla. Riia pani varsti sedagi tähele, et isa oli valmis kõige hädalisemagi toimetuse sinnapaika jätma, kui tema midagi vajas. Ja isegi juttu tegi ta Riiaga. Küll ei rääkinud ta nõnda nagu ema, aga hea seegi, et ta üldse rääkis. Pealegi unus Riial päev-päevalt ikka rohkem ema kõneviis, ainult tema häälekõla helises endiselt kõrvus. Nimed, mis Jürka andis oma pesamunale, olid niisugused, et see alguses kuidagi ei taibanud, kas isa näägutab teda kurjuses või tahab ta nõnda teda meelitada.

«Noh, mu ilalõug, tule siia,» ütles Jürka mõnikord tütrele, ja kui see jäi aru pidama, kas minna või ära joosta, lisas isa: «Tule, tule, mu tattnina!» Ning kui seegi ei suutnud last julgustada, ütles Jürka kolmandaks: «Miks sa ei tule, mu sasipea?» Pikkamisi harjus laps nende ja veel hullemate nimedega, sest ta nägi, et isa ei kutsunud teda kunagi asjata, vaid iga kord otsis temale taskust midagi, oli see siis mõni marjatera, vile, putk, puust lõigatud hobune, poolnärtsinud lill, mõni leht jänesekapsast, mõni hapuoblikas või midagi muud selletaolist. Ükskord olid tal isegi maamesilase kärjed kasetohutorbikus, ja siis võttis ta Riia oma põlvele ning katsus teda õpetada kärgedest mett imema.

See oli esimene kord, kus Riia tuli mõttele, et ta ehk on isalegi armas, nagu oli olnud emale, ainult et isa sellest kunagi ei räägi, selle asemel teda nimetades purulõuaks, kirbukongiks, täitossiks või poripätakaks. Pärast seda ei oodanud ta enam isa kutsumist, vaid jooksis talle ise vastu, eriti kui isa tuli hobusega, sest siis sai ikka sõita, olgu vankril, reel või ratsa. Viimane sõit oli kõige erutavam, nii erutav, et kui see sündis esimest korda, siis nägi Riia sellest kaks ööd järjestikku unes ja ikka nõnda, et hobusel oli isa nägu ja silmad, mis vahtisid tagasi tema poole.

«Miks on hobune sinu nägu?» küsis Riia hommikul.

«Kus?» küsis Jürka arusaamatuses vastu.

«Unes,» vastas laps.

«Kuula ligundit, või minu nägu.»

«Vahtis tagasi, kui sõitsin.»

«Sa meeldisid hobusele, sellepärast.»

«Ei tea miks?»

«Oled hästi kerge, ei tunnegi, et istud seljas.»

«Kas siis hobune tahab, et oleks kerge?»

See oli esimene kord, kus Riia tuli mõttele, et ta ehk on isalegi armas.

«Küllap vist.»

Selline oli Jürka unenäoseletus ja Riiale aitas sellest, liiatigi, et varsti ei tekitanud enam mingi ratsutamine unenägusid, oleks ainult tahtnud ikka rohkem ja rohkem. Ja kui ei saanud hobuse selga, siis ratsutas kaksiti vahetevahel isa kaelal, pruunid sääred selle peos. Aga hobuse seljas oli huvitavam, sest seal võis turjatutist või lakast kinni hoida, isa juukseid ei tohtinud aga kiskuda, sest siis hüüdis ta varsti:

«Sina, satikas, lase salgud olla!»

Halb oli Riia meelest ka see, et isa püsis nii vähe kodus — nõnda oli mõnikord hirmus igav. Oli kordi, kus laps mangus, et isa jääks veel veidikesekski tema juurde, aga see ei võtnud seda nagu kuuldavakski, tõusis ja läks. Ka ei tahtnud ta peaaegu kunagi Riiat enesega kaasa, kuna ta emal sellevastu sörkis alati sabas: selline oli isa ja ema vahe. Üks oli ikka saadaval, ikka käepärast, ikka silma ja kõrva kaugusel, teine ilmus vahetevahel nagu maailmaotsast ja teda pidi aina ootama, aina igatsema. See ootus ja igatsus oligi nagu kogu elu siin pärast ema surma.

«Riia ei taha üksi jääda,» kurtis laps vahel.

«Sa oled ju perenaine,» seletas isa.

«Kas siis perenaine on üksi?»

«Küllap vist.»

«Ma ei taha perenaine olla.»

«Aga teist perenaist pole ju meil kuskilt võtta.»

«Ikka ei taha.»

«Ole veel mõnedki päevad, siis . . .»

«Mis siis?»

«Eks me näe siis, mis siis.»

Aga päev läks päeva järele ja viimaks harjus laps sellega, et polnud kodus ei isa ega ema, vaid võhivõõras, kes pidi neid asendama. Ja siis ei kaevanud Riia enam igavust ega kippunud isaga kaasa, vaid küsis vahel:

«Kui kaugele sa täna lähed?»

«Kaugele,» vastas Jürka.

«Kas metsast läbi?»

«Läbi.»

«Üle suure põllu?»

«Üle.»

«Teise metsa.»

«Teise.»

«Ja sellest ka läbi?»
«Läbi.»
«Mis siis tuleb?»
«Siis ei tule änam midagi.»
«Mis siis on, kui ei ole midagi?»
«Siis jõuan koju tagasi.»
«Mis sa tood mulle, kui tuled kaugelt?»
«Mis kätte saan.»
«Too hästi palju, kui tood.»
«Toon, nii et aitab kohe.»
«Too, nii et kõht saab kohe täis ja jääb ülegi.»
«Küllap vist.»
Aga varsti sündis Riia peas väike pööre ja ta ütles:
«Kui on hästi palju, kas jätan emale ka?»
«Jäta emale ka.»
«Millal ta tagasi tuleb?»
«Me läheme talle järele.»
«Kas kahekesi?»
«Küllap me vaatame, kas üksi või kaksi.»
«Millal me minema hakkame?»
«Tuleb veel pisut kannatada.»
«Riia tahab kohe.»
«Toon enne selle, mis kaasa võtame.»
«Siis Riia ootab, kuni tood palju-palju.»
«Palju-palju.»

Oli silmapilke, kus Jürka jäi üksinda endamisi istuma, nagu mõtleks ta millegi üle järele või nagu igatseks ta midagi, aga keegi ei saanud kunagi teada, oli Jürkal mõtteid ja igatsusi või mitte. Ainult ühte võis tähele panna — Jürka istus endamisi ikka silmad kiriku poole, nagu oleks ta valmis sinnapoole minema või nagu ootaks ta sealt kellegi tulekut. Ja see kiriku poole vahtimine jäi talle kuni tema elu lõpuni. Isegi siis, kui ta vahetas Riiaga üksikuid sõnu, pööras ta silmad loomusunniliselt kiriku poole.

XVIII

Aga kõigest hoolimata ärkas Jürka mõne aja pärast nagu uuele elule: meel muutus rõõmsamaks ja töötuju kasvas. Ikka sagedamini kuuldus tema naljatamist lapsega, et sellest saab kord Põrgupõhja perenaine. Tundus, nagu võluksid Jürka naljasõnad teda ennast — nagu hakkaks ta ise oma sõnu ühes lapsega uskuma. Jürkal nagu ei tulnud enam pähegi, et Põrgupõhja pole ammugi enam tema oma, vaid kuulub Antsule. Uue hooga hakkas ta tööle, nagu askeldaks ta oma päriseks ostetud maalapil: kaevas uut kraavi, puhastas vana, laastas ja silus heinamaad, rammutas põldu, nagu peaks ta igaveseks siia jääma. Naabriperemees, kes nagu Jürkagi oli Antsu rentnik, tuli kord Jürka askeldust vaatama ja ütles viimaks:

«Sa kütad aina meile põrgut.»

«Ei veel,» vastas Jürka. «Aga küllap tuleb seegi aeg.»

«Mis ta veel tuleb, käes ongi.»

«Enne peab õndsaks saama,» seletas Jürka.

Naaber ei taibanud hästi, kuidas Jürka sõnu mõista, ja ütles:

«Saab siis inimene sellega õndsaks, et orjab teist?»

«Mina orjan iseennast,» oli Jürka arvamine.

«Kuidas siis iseennast, kui kaevad Antsule kraavi?»

«Mina kaevan iseendale.»

«Põrgupõhja on ju Antsu, mitte sinu ega minu.»

«Aga meie elame siin.»

«Ants võib ju meid üles öelda. Minuga teeb ta ainult kahe aasta lepingu.»

«Mina olen juba mõnikümmend aastat siin elanud.»

«Aga leping?»

«Mis leping?»

«Mitme aasta peale on leping kirjutatud?»

«Polegi kirjutatud.»

«Seda hullem! Ants võib su igal jüripäeval minema küütida.»

«Ants on minu sõber.»

«Või sõber,» ütles naaber pilkavalt, lisades tõsiselt: «Kui oled talle kasulik, siis sõber, kui ei, siis vaenlane.»

«Vaenlase peab maha lööma.»

Üleaiamees naeris, sest Jürka ajas tema arvates naljajuttu. Lõpuks lisas ta:

«Kergem on omakasu silmas pidada, kui Antsu maha lüüa.»

«Omakasuga ei saa õndsaks.»

«Kas mahalöömisega saab?»

«Vahel saab.»

Jumala eest, naljamees, mõtles naaber, enne kui rääkis edasi:

«Mina ei saa ikkagi aru, milleks sina teise maa peal nii hirmsasti rähkled.»

«Tahan õndsaks saada,» vastas Jürka.

«Teeb siis töö õndsaks?»

«Aga mis siis?»

Naaber ei leidnud parajat vastust. Alles natukese aja pärast ütles ta:

«Noh, võib-olla sina saad oma tööga õndsaks, aga teistele kütad sa igatahes põrgut.»

«M-mh!» tegi Jürka arusaamatuses.

«Aga muidugi! Sa mõtle ometi isegi: tänavu kevadel, kui Ants uuendas mu lepingut, tõstis ta renti. Mina katsusin seletada, et see pole õige, sest hinnad on kõik endised ja koht pole suuremaks ega paremaks läind. Ja kas sa tead, mis ta mulle vastas? Ta vastas sõnasõnalt: tee tööd nagu Jürka, küll siis koht läheb suuremaks ja paremaks.»

«Näed nüüd isegi, et Ants on mu sõber,» ütles Jürka võidurõõmsalt.

«Kuis nii?!» hüüdis naaber jahmatanult, sest tema taip ei mõistnud Jürka järeldust.

«Miks mitte?»

«Milleks siis meie peame tema maad parandama?»

«Me ju elame siin.»

«Ja temal pole muud, kui kergitab renti?»

«Nagu näed.»

«Aga siis on ju mõttetu maad parandada.»

«Paranda või ära paranda, rent tõuseb ikka.»

Need sõnad olid kui langev puu naabri pähe. Jumala eest, tee või ole, kuis tahad, Ants kruvib ikka rendi kõrgemale, vahe on ainult selles, et üks parandab kohta, nii et võib renti tõsta, teisel tõstab renti, nii et pead kohta parandama, sest muidu ei suuda kõrgendatud renti maksta ja tuleb välja kolida. Aga kuhu sa, va vennike, kolid, kui Antsu «semlakid» on igal pool ja kui tema käsi ulatub igasse maailmaotsa. Isegi kui tahaksid maa maha jätta ja mujal mingi tööga endale ülespidamist teenida, siis sealgi tunneksid sa varsti Antsu kätt. Tee, mis tahad, paranda, mis tahad, lõpuks lähevad kasud ometi Antsu tasku; sinule, kes sa kõik teed, jääb ainult näljakannikas.

«Jah, nii see on,» lausus naaber lõpuks alistunult, «töö on nälja peremees.»

«Tööga saame õndsaks,» kordas Jürka oma harilikku mõtet.

«Aga kui ma ei taha õndsaks saada, mis siis?»

«Sa oled ju inimene.»

«Kas siis Ants ei ole? Miks tema ei taha õndsaks saada?»

«Tema muretseb meie eest.»

«Sittagi ta muretseb!» hüüdis naaber vihaselt ja sülitas.

«Aga kust sa tööd saad?» küsis Jürka üsna rahulikult.

«Jah, see'p see ongi, et kust sa saad,» lausus naaber natukese aja pärast.

«Noh näed,» ütles Jürka rahuldunult.

«Küll oled sina õnnelik inimene!» imestas naaber. «Sinusugune võiks põrguski elada.»

«Elangi, kui aeg tuleb.»

Sellest ei saanud naaber kuidagi aru: töötab teise heaks, et õndsaks saada, aga on valmis kas või põrgusse asuma. Jürka pidi tõepoolest oh-oh olema, nagu kõik kinnitasid. Aga imelik, tööd murdis ta, nagu ei ükski teine. Või on ehk töö ometi siin maa peal nende osa, kel pole jumalast täit aru antud? Aga kui Jürkal oleks tõesti arust puudu ja temal, naabril, täis aru, miks peab siis tema samuti Antsu heaks töötama nagu Jürkagi? Miks on jumal teda siis nuhelnud täie aruga, kui ta peab Jürkaga ühte ning sama saatust jagama?

«Kui mina ometi asjast samuti aru saaksin kui sina, siis oleks mul poole kergem elada,» rääkis naaber viimaks.

«Mis asjast?» küsis Jürka, nagu oleks ta juba kõik eelmise unustanud.

«No ikka sellest tööasjast.»
«Mis tööasjast?»
«Et sina, näiteks, parandad mitte oma, vaid Antsu maad.»
«Aga kui ma tahan õndsaks saada . . .»
«Kas sa siis ei saaks, kui parandad oma maad?»
«Mul pole ju omal maad.»
«Miks sul ei ole siis?»
«Sest et on Antsu.»
«Aga miks on Antsu?»
«Ju see on taeva tahtmine.»
«Ja sa usud seda?»
«Kas sa siis ei usu?»
«Mina ei saa sellest midagi aru.»
«Usu, siis saad.»
«Kust ma siis usun, kui . . .»
«Muidugi, kui ei usu, siis muidugi.»

Ei, ei, Jürkaga ei maksnud rääkida, see oli naabri otsus. Tema kas oli loll või ta polnud üldse inimene, kuigi uskus ja tahtis õndsaks saada.

Ants oli aga nähtavasti teisel arvamisel. Tema just viimasel ajal tuligi Jürkaga juttu ajama, nagu otsiks ta sellest lohutust oma kurvastuses vanema poja surma puhul. Siiski, Ants ei tulnud iseenda pärast, nagu ta kinnitas, vaid temale tegi muret Jürka seisukord.

«Sul on ju eit surnud, nagu ma kuulsin,» ütles Ants.

«Küllap vist,» lausus Jürka.

«Lapsed surevad ju ka, aga nendega on nõnda, et kui üks saab otsa, siis teine jääb järele. Eidega on hoopis teine asi, sest . . .»

«Jah, eidega on teine asi.»

«Eitesid on karskel ja kasinal inimesel ikka üks, nii et kui sureb, siis kas oled ilma või pead uue võtma.»

«Mina uut ei võta.»

«Aga sul on ju väike laps, see vajab ema hoolt.»

«Ema on ju surnud.»

«Oma ema küll, aga kui oleks võõrasemagi.»

«Sedap nüüd küll, aga ma ei taha uut eite.»

«Kuidas sa siis muidu saad, kui tahad kohta edasi pidada.»

«Pole ju änam niisukest kui Juula.»

«Oli siis Juula nii tubli?»

«Tappis karugi, kui see tahtis mind tappa.»

«Mäletad, Juula soovitasin mina sulle sõbramehe poolest ja nüüd oleks mul sulle veel parem soolas.»

«Paremat ei olegi.»

«Aga Mall! Sääred kui sambad, põsed kui õunad punased ja tööd ei põlga.»

«Ei taha hakata jändama.»

«Noh, kui ei taha just eideks, siis võta muidu, et peaks maja korras.»

«Maja on korras.»

«Mul põrssad puhtamad kui sul laps, on see siis mõni kord.»

«Aga kui see on minu laps ja need sinu põrssad . . .»

Sellele oli Antsul raske vastust leida, sest ta kartis, et kui ta veel midagi edasi ütleb, Jürkagi sellega toime tuleb, et lausub: «Rent kõrge» või: «Alanda renti, siis läheb laps puhtamaks.» Sellepärast viis ta jutu mujale ja kiitis Jürkat kui töömeest ning hoolikat peremeest, kelle käes kõik paraneb.

«Vaat niisukesest kohapidamisest saan ma aru,» rääkis ta edasi. «Ilmas läheb ju kõik paremaks, kõik tõuseb, sest nõnda on jumal seadnud. Aga mine kuula oma naabrimeest, tema ütleb otse vastupidi: maailmas minevat kõik tagurpidi, kõik langevat, nii et ka rent peab langema. Aga mina ütlen, kuidas saab rent langeda, kui maahind tõuseb. Nõnda me vaidleme kahekesi.»

«Tema ei usu, sellepärast ei saa ta aru,» seletas Jürka.

«Mehesõna! Ta ei usu, see on kõik. Ta ei usu, et kui mina Põrgupõhja ostsin, siis maksin tast nii palju, aga kui ma teda tänapäev müüa tahaks, siis makstaks mulle kaks korda rohkem. Miks? küsin ma. Aga sellepärast, et ajad pole enam endised ja et Põrgupõhja pole enam endine ja Põrgupõhja rentki pole enam endine. Kõik on tõusnud, sellepärast. Nii et rahvas läheb päev-päevalt aina jõukamaks. Võta või maksudki . . .»

Aga siingi arvas Ants paremaks vaikida, et mitte ajada Jürkat võib-olla vasturääkimisele. Sest oli ju avalik saladus, et Ants oli juba sedavõrd rikas, et temal polnud enam tarvis oma rahvuslikku meelt või isamaa-armastust mõne kohustusega tõendada, teda usuti palja sõna peale. Maksusid ei maksnud ta üldse, või kuigi ta pidi seda tegema, siis oli tal õigus need vaesemate kaela veeretada, sest nende rahvuslikkus ja isamaa-armastus olid muidu kahtlased. Kui Ants rääkis isamaa-armas-

tusest — ja seda tegi ta väga sagedasti —, siis mõtles ta ikka oma õigustele ja eesõigustele, ja niihästi tema kui kõik teised leidsid selle täiesti loomuliku olevat.

«Sa oled viimasel ajal oma naabriga kokku puutunud,» algatas Ants Jürkaga uut juttu, «mis sa õige sest mehest arvad?»

«Ei mina tast aru saa,» vastas Jürka.

«Millest nimelt?»

«Ütleb, et orjab sind, aga elab edasi, nii et . . .»

«Eks ole,» rabas Ants kohe. «Orjab mind, aga endale kasvatab sammalt selga.»

«Küllap vist.»

«Kui tuli, oli teisel kaks hobust, aga nüüd on neli. Räägitakse, et tahab talu osta, on ehk sulle sellest hinganud?»

Aga ei, Jürka kuulis sellest täna esimest korda, nii et Ants võis oma jutu lõpetada. Ta tegi juba minekut, aga pöördus teelt uuesti tagasi, et Malle asja veel kord üles soendada, ja ta ei jätnud enne, kui Jürka nõustus Malle vastu võtma.

Aga Mall, kui sai Põrgupõhjale, ei rahuldunud millegagi. Kõik oli talle siin vastumeelt, kõike tahtis ta teisiti teha, nagu teaks tema kõike paremini. Ja kui Jürka oli kodus, siis keris ta aina tema ümber ning suu jooksis endal kui haavakoorest vene vile karjapoisi käes. Ka hakkas ta paremaid suutäisi peremehe tarvis hoidma, kuigi see tõstis nad ikka lapse ette. Tänini oli see ühes oma kassiga isa juures maganud, nüüd võttis Mall Riia oma asemele, seletades, et kuna Jürka teeb rasket tööd, siis on tal ka raske uni ja nõnda võib ta lapse ära magada.

«Nagu mõni emis põrssa, mis?» küsis Jürka.

«Nagu emis põrssa,» kinnitas Mall.

«Ega siis inime siga ole.»

«Pole ta targem ühti.»

«Kust siis sina seda tead? Sul pole ju omal last olnud.»

«Sellepärast polegi, et tean.»

Aga sest polnud midagi, et Jürka arvates inimene pole siga, et ta oma lapse ära magaks, Riia pidi siiski ühes oma musta kassiga Malle juurde kolima, nagu tahaks see talle emaks hakata. Ja et Mallel tõepoolest oli see plaan, selgus õige pea. Sest ühel ööl jättis ta lapse ja kassi oma asemele ja läks ise Jürka juurde, pealegi veel nõnda, et see pidi tahestahtmata seda kuulma ja tundma.

«Laps viskleb, ei lase magada, tulin siia, et rahu saada, sest ega sina änam, mõtlesin, kedagi tülita. Ja mind ära pane tähele, ma kenutan niisama su selja taga.»

«M-mh!» tegi Jürka vastu ja näis, nagu tahaks ta edasi magada, aga äkki tõusis ta asemelt.

«Kuhu nüüd?» küsis Mall.

«Kuhu ikka, kui öösel tõustakse,» vastas Jürka ja läks uksest õue.

Mall ootas kärsitult tema tagasitulekut, aga see sai talle suureks pettumuseks, sest Jürka ei tulnud enam oma asemele, kus oli Mall, vaid puges lapse ja kassi juurde Malle asemele. Nüüd ei mallanud tüdruk Jürka asemele kunikski jääda. Varsti oli ta oma aseme juures ja kaebas:

«Seal purevad ei tea kas kirbud või lutikad.»

«Küllap mõlemad,» vastas Jürka.

«Kas lased mu oma asemele?»

«Küllap vist.»

Nende sõnadega tõusis Jürka asemelt, võttis sealt ka lapse ja kassi ning läks oma sängi, ise lausudes:

«Nõnda on rahulikum.»

«Kuidas sina küll selle lapse ja kassiga . . .»

«Kui on oma laps ja kass,» rääkis Jürka vahele ja seadis end magama. Aga Mall kurtis natukese aja pärast:

«Nüüd oled oma söödikud siia toond.»

«Ei mina,» vaidles Jürka vastu. «Lapse pärast reisivad, sunnikud. Minu ja sinu vana naha peale nende hammas ei hakka.»

Need asjalikud sõnad võtsid Mallel vee silmast välja ja pärast tekitasid viha. Sest mõtle ometi: tema on Jürka meelest nii hirmus vana, et isegi lutikas ei taha teda enam. Mall oli enda kohta küll head ja paremat kuulnud, aga see oli kõigest kõige hullem. Rahuliku une tõi see siiski sel ööl ja ka hiljem. Sest milleks veel erutuda või kavatseda, kui sind ei himusta enam lutikaski. Ja et Jürka oli seda nii endastmõistetavalt öelnud, siis hakkas Mall isegi seda uskuma. Aga vaen Jürka vastu kuumutas ometi ta närtsinud hinge nagu ainult sellepärast, et see oli oma lihtsate sõnadega avastanud talle elulise tõe.

Hommikul Riia, leides end äkki isa asemelt, küsis sellelt, et kuidas ta küll sinna on saanud.

«Kuhu sa õhtul heitsid?» küsis Jürka.

«Malle juurde,» vastas laps.
«Kas ikka tõesti?»
«Kassi võtsin ju ka.»
«Siis ehk va kassiroju . . .»
«Ah kui kõik magasid?»
«Kui kõik magasid . . .»
Riia mõtles natuke aega ja küsis siis:
«Kas täna võin kohe sinu juurde?»
«Malle asemele ei taha?»
«Ei taha.»
«Miks sa'i taha?»
«Ta on niisuke . . .»
«Misuke?»
«Et Riia ei taha.»
«Noh, siis tule õhtul kohe minu juurde, muidu peab kass sind öösel jälle vedima.»

Riia naeris hea meele pärast. Talle meeldis isa selja taga magada, nagu poeks ta kuhugi kaljuserva varju. Ja kui alguses oli vali norin teda kippunud segama, siis varsti tundis ta, et ilma selle norinata ei võigi õiget und olla. Kui ta oleks osanud, siis oleks ta tingimata mõelnud, et tema isegi peab õppima isa viisil norskama, kui ta tahab kogu eluaeg niisama magusasti magada.

XIX

Nõnda siis oli Põrgupõhjal jällegi endine kord majas: isa ja tütar hoidsid kokku. Mall, nagu oli, nii jäigi võõraks. Esialgsest katsest, et laps hakkaks teda tädiks hüüdma, ei tulnud midagi välja. Aga lapse eest näis ta siiski hoolitsevat, nagu ta ka oma teisi kohuseid täitis, et Jürkal poleks midagi ütlemist. Ometi ilmnesid varsti mõned uued asjaolud. Aastaid oli Jürka elanud, ilma et oleks jalga oma naabri juurde tõstnud, ja ta tundis teda ainult seeläbi, et üleaedne oli temaga paar korda juttu teinud. Mall aga sobitas naabritega varsti lähema läbikäimise. See torkas Jürkale sedavõrd silma, et ta millalgi ütles:

«Mall elab rohkem naabri juures kui oma kodus.»

«Mis kodu mul siin targemat,» vastas Mall. «Kui naabri juurde ka ei tohi sisse astuda, siis ela ju kui hunt siin metsas.»

«Küllap vist,» lausus Jürka.

Teine uus asi oli see, et esimest korda oma elus hakkas Jürka kuulma, Põrgupõhjal olevat ühest ja teisest puudus. Jürka arust oli siin palju raskemaid päevi läbi elatud kui praegu, aga kunagi polnud keegi kurtnud, et oleks seda või teist vaja. Põrgupõhjal elati nõnda, et kui polnud ühte asja, siis lepiti sellega, mida veel oli, ja kui enam midagi ei olnud, alles siis mindi Antsu juurde. Kui majas oli veel jahu ja soola, siis polnud ometi põhjust nälga kaevata, isegi kartuli ja soolaga võis hulk aega elada.

«Loom elab palja rohu või heinaga, miks siis mitte inimene kartuliga,» arvas Jürka.

«Loom elab õle ja kõlkagagi,» ütles Mall.

«Küllap vist,» kinnitas Jürka.

«Aga inimene ei ela.»

«Mis temal siis on?»

«Inime pole loom.»

«Mis tema siis on?»

Seda Mall ei teadnud ja jäi vastuse võlgu. Aga natukese aja pärast ütles ta:

«Inimesel on kaks jalga, aga loomal . . .»

«Ega keegi jalgega söö, ikka suuga,» lausus Jürka.

Jällegi ei teadnud Mall, mis vastata. Üldse oli Jürkaga raske rääkida, temal oli ikka kõik teisiti kui teistel inimestel. Sellepärast loobus Mall ikka enam ja enam jutlemisest peremehega, või olgu siis, et polnud midagi parata. Sellest oli Jürkal muidugi hea meel, sest ka temale ei meeldinud tühjade sõnade tegemine. Oleks see olnud tema võimuses, ta oleks kõik inimesed rääkimise asemel tööle pannud. Kui ta oleks teadnud, missugust kurja vaeva inimesed näevad keele uurimisega ja raamatute kirjutamisega, ta oleks ainult ühte arvanud: küll on neil, vaestel, rasked patud hingel, et jumal neid sellise tühja tööga vaevab! Ainult mõtelda, et inimene ei tee enam midagi muud kui ainult tähti ja sõnu ja ometi loodab ta veel õndsaks saada! Aga Jürka meelest peaks sellist tühja tööd vähemalt tuhat aastat tegema, enne kui piisab õndsuseks.

Siiski, Jürka oli veel selles õnnelikus seisukorras, kus polnud tarvidust sõnategijate ja tähesööjate üle oma pead murda. Tema ainukeseks mureks oli, kas jätkub loomadele põhkudest ja heintest ja inimestele leivast ning kartuleist.

Aga ei jätkunud, enam Põrgupõhjal ei jätkunud. Puudus oli ka lihast ja võist, heeringatest ja silkudest, villadest ja linadest, seebist ja soodast. Ega Mall sellest nõnda rääkinud, et oleks midagi just nõudnud, ei, tema tuletas peremehele ainult meelde, sest tema pidi ju maja pidama, pidi vastutama, nagu ta armastas korrata. Seda sõna polnud Jürka Põrgupõhjal varemalt kunagi kuulnud ja imestas väga selle mõju üle: seni kui polnud seda sõna, oli kõike küllalt, niipea kui ilmus see sõna, oli kohe kõigest puudus. Ja Jürka ei saanud kuidagi aru, milleks küll Mall peab vastutama, kui see toob puuduse majja. Pealegi Põrgupõhjal on nagu varemaltki lehmad, miks ei jätku siis võist ja piimast? Põrgupõhjal niidetakse endiselt lammaste seljast villa, aga miks on tast ikkagi puudus? Põrgupõhjal ropsitakse ja soetakse nagu ikka linu, miks tuleb neist nappus kätte? Jürka ei saanud lõpuks muidu rahu, kui rääkis asjast Antsule, keda ta pidas oma sõbraks. See kuulas ja muheles. Viimaks ütles ta:

«See on sellest, et majas pole perenaist.»
«Mall on ju,» vastas Jürka.
«Mall pole ju perenaine, vaid teenija.»
«Nii et peaks õpetaja juurde?»
«Nii et mis muud.»
Jürka vaikis tükk aega, enne kui ütles:
«Ennem olgu puudus.»
«Nojah, kuidas arvad, aga nõnda läheb koht sul käest ära.»
«Mispärast?»
«Noh, kui kõigest on puudus,» seletas Ants, «siis on ka rahast varsti puudus, aga millega sa siis renti maksad? Niikuinii on sul minevase aasta eest pool võlgu.»
«Seda nüüd küll, aga . . .»
«Muidugi, see on nii-öelda sõprade vahel, aga ega see igavesti nõnda saa kesta. Minu käest nõutakse, maksud ja muud kulud, nagu isegi tead, lõpuks peaks ka mina nõudma. Nii et sa mõtle asja üle hästi järele.»
«Küllap vist.»
Aga mõtles Jürka mis ta mõtles, kuidagi ei mahtunud talle pähe, et tema võiks Mallega õpetaja juurde minna. Kuis ta siis läheb, kui ei taha temaga ühel asemel magada! Juulaga oli iseasi, sest temaga olid tal ammu enne kaksikud käes, kui õpetajast polnud juttugi. Nii et pidi katsuma endiselt edasi elada, tulgu, mis tuleb. Mõtles kord asjast Mallega rääkida, aga loobus sellest, sest mis seal ikka rääkida, kui ei taha ühel asemel magada, pealegi kui Malle sõprus kasvas nähtavasti naabrirahvaga, mitte aga oma koduga. Aga siis küsis Riia kord isalt:
«Miks on Malle käed põlle all, kui läheb teisepere poole?»
«M-mh!» oli Jürka vastus, ilma et ta oleks õieti tähelegi pannud, mis laps rääkis.
«Aga mina tean, miks,» jätkas Riia endiselt. «Mallel on midagi põlle all.»
«Sa ju ise ütlesid, et käed,» lausus Jürka lapse juttu taibates.
«Aga mis on Mallel käes?»
«Mis tal siis on?» küsis Jürka nagu ärgates.
«Kust mina tean, mis, aga on.»
«Ää latra!»
«On jah, isa. Kui ta tuleb, on käed põlle peal, aga kui läheb, põlle all.»

Jürka jättis jutu sinnapaika, nagu ei saaks ta millestki aru, aga ometi hakkas ta Malle minekut ja tulekut silmas pidama, et kas laps õieti oli tähele pannud. Ja ta pidi tahes-tahtmata endamisi naerma, sest võta või jäta, aga Mall talitas just nõnda, nagu Riia oli seletanud: kui läks naabrite poole, hoidis käed põlle all, aga kui tuli sealt, põlle peal. Naljakas, et Jürka ise polnud seda tähele pannud. Aga ühel õhtul pimedikus, kui Mall oli jällegi naabrite poole minemas, hüüdis Jürka talle:

«Mall, võta käed põlle alt välja!»

Tüdruk jahmatas, mõtles esiteks joostes oma teed jätkata, aga pöördus äkki ümber ja tõttas aida poole tagasi, kust ta oli tulnud.

«Võta käed põlle alt välja!» möirgas Jürka oma kõmiseva häälega, mis tuli nagu tühjast tõrrest, ja järgmisel silmapilgul oli ta Malle juures: põlle alt ilmus valge kõrisev niidikera, millel oli aluseks hernestega hanekõri, ja tükk pekki.

«Mis see on?» küsis Jürka.

«Naabriperenaine õmbleb mulle ilusaid tikitud särke, mul omal pole ju selleks mahti, käed tööd hommikust õhtuni täis, ja siis . . .»

«Vajab pekki, mis?»

«Kas just pekki, aga midagi peab ta ju ometi sööma.»

«Küllap vist.»

«Mõtlesin, et seda hea kerge panni peal säristada, nii et . . .»

«Kas oma panni peal raske?»

«Mis siis peremees selle pekiraasukese pärast kohe nii . . .»

«Sellest raasukesest saame kaks-kolm korda süüa,» ütles Jürka ja võttis Mallelt kõriseva niidikera ning pekikäntsaka. «Mine tuppa ja katsu, et minema saad.»

«Ui aeg! Kuhu?»

«Küllap leiad, kuhu.»

«Mina nõnda ei lähe.»

«Pean su enne maha lööma või?»

«Maksa mu palk välja!»

«Too enne see tagasi, mis põlle all välja kandsid, siis saad palga.»

«Sul, näljakoil, polegi maksta.»

«Korista oma kondid!» karjus Jürka nüüd ja ta hääletoon pani Malle kodarad käima. Veel samal õhtul läks ta Põrgu-

põhjalt, pamp seljas. Riia magas juba sel ajal. Kui ta järgmisel hommikul Malle ei leidnud, küsis ta isalt tema järele.

«Mall läks, käed põlle peal,» ütles Jürka.

«Kuhu, isa?»

«Kes teda teab, kuhu.»

«Millal ta tagasi tuleb?»

«Kes talt küsis.»

«Vaat kui ei tulegi änam!» hüüdis Riia rõõmsalt.

«Ega tulegi.»

Paari päeva pärast tuli Ants Põrgupõhjale kuulama, et mis prahvak selle Mallega on olnud ja miks ta nii ülepeakaela minema on aetud.

«Varganägu,» ütles Jürka.

«Mall või?» imestas Ants.

«Kellest siis jutt?»

«Mis ta varastas?»

«Aga kust mina tean, mis ta kõik varastas.»

«Kust sa siis tead, et ta varastas?»

«Käskisin käed põlle alt välja võtta, ja kui võttis, siis oli seal käntsakas pekki ja kõrisev niidikera, Juula-aegne.»

«No mis vargus see on,» lausus Ants andestavalt.

«Aga kui käib ühtepuhku naabri vahet, käed põlle all?»

«Kas siis tabasid ta mitu korda?»

«Pidin ma siis laskma ta edasi kanda?»

«Oli sul tunnistajaid, kui tabasid ta?»

«Kust ma need pidin võtma?»

«Aga seda oleks pidand nõnda seadma,» seletas Ants, «sest nüüd seisate mees mehe vastu, tema ütleb, et ta pole hoopiski varastand, sina ütled, et on, kumba uskuda, kumba mitte.»

«Ütleb siis Mall, et tal polnud pekikäntsakat ja niidikera põlle all?»

«Seda mitte, aga tema ütleb, et ta tahtnud nendega toa juurde tulla, mitte varastada.»

«Mis ta siis õueväravast välja otsis?»

«See olnud lahti ja tema läinud teda kinni panema, enne aga tahtnud pisut ilma vaadata ja . . . , sa tead ju seda naiste asja, ikka pisut toimetamist ja käimist, liiatigi, kui juba nii pime, et kaugemale enam ei paista. Ja tal oli ju aastakaup, seda pea meeles, nii et kui selgub, et oled ta põhjuseta ära ajanud . . .»

«Kuis nii põhjuseta?»

«Noh, kui sa ei saa tõendada, et . . .»

«Ma sain talt ju peki ja niidikera kätte.»

«Seda küll, aga kuidas sa tõendad, et ta tahtis nad ära varastada?»

«Ta ju ise ütles, et viib naabriperenaisele, see tikib talle särke.»

«Kes kuulis, kui ta ütles?»

«Kes . . . Mina ise.»

«Kes veel?»

«Aga kes siis oli siin kuulmas?»

«No näed, peale sinu pole keegi midagi kuulnud. Ja Mall muidugi salgab kõik maha, et pole midagi öelnud. Võiks ju küsida naabriperenaiselt, kas ta õmbleb või õmbles Mallele särke, aga ega sa ometi arva, et see seda tunnistaks, kuigi see nõnda oleks. Kõik salgavad ja sinul pole mingit tõendust, et Mall tahtis varastada. Sina lihtsalt laimad teda, sest sa ei taha või sul ei ole talle palka maksta, ja nõnda katsud ta vargaks teha, et siis poleks tarvis maksta.»

«Kuule, Ants, ma olen sind tänini oma sõbraks pidand, aga sina oled selle varganäoga ühes nõus.»

«Kulla Jürka, ma tahan sind ainult aidata ja ma seletan sulle ainult seda, mis Mall võiks öelda, kui asi ulataks kohtuni.»

«Miks kohtuni?»

«Noh, kui Mall hakkab oma palka nõudma, nõuab seda, mis võlgu, ja ka seda, mis ta oleks pidand saama, kui ta oleks aasta täis teenind.»

«Nii et töö on tegemata, aga palga peab maksma?»

«Just nii: tööd ei ole, aga palk on, sest nõnda on seadus.»

«Kes niisukese seaduse tegi?»

«Kel vägi ja võimus, need, ja nemad on jumala asemikud maa peal.»

Jürka vaikis tüki aega ja ütles siis:

«Nii et kui kihutad varga minema, siis pead talle palka maksma?»

«Aga sa ei saa ju tõendada, et Mall on varas, sul pole tunnistajaid. Pealegi sa tead ju kirjasõna: ei pea härja suud siduma, kes su pahmast tallab. Mall lühendas sinu jalavaeva, muretses sinu maja, loomade ja lapse eest, milleks siis nii

hirmus kiskuja olla, peab pisutki oma hingeõnnistuse peale mõtlema.»

«Aga mis saab Malle hingega, kui ta varastab?»

«Sa tead, röövelgi ristisambas läks paradiisi. Üldse, Jürka, va vennas, pane tähele, mis ma sulle ütlen: sina siin Põrgupõhjal elad nagu suure jumala selja taga või nagu karu oma koopas, ei sul ole tegemist ei varguse ega röövimisega, ei pettuse ega valetamisega. Aga tule inimeste sekka, siis näed, et need asjad on tarvilik leivakõrvane igapäevases elus.»

«Võib elada ka ilma leivakõrvaseta.»

«Ju siis ei või, kui kõik seda himustavad. Sellepärast on ikka nõnda, et kes rumal või tugev, see röövib, ja kes kaval või nõrk, see varastab.»

«Mina ei varasta ega röövi.»

«Aga miks sa siis käid võõras metsas seenel ja marjul või miks sa võtad mesilastelt nende mee, lehmalt tema piima, lambalt tema villa, vahel tema seljast nahagi?»

«Lehm ja lammas pole inime.»

«Ühed jumala pudulojused me kõik, kallis Jürka. Kes oskab ja jäksab, pügab teist inimest; kes seda ei saa, röövib vaest looma või maamulda ja õndsaks tahavad kõik saada. Meie kahekesi oleme pool eluiga siin koos elanud nagu head sõbrad muistegi, aga kas oled kuulnud, mis minust räägitakse? Ma olevat varas, röövel, külakurnaja, liiakasuvõtja, petis, kelm ja kaabakas, kel pole südant rinnas ega hinge ihus. Ja kuis on sinu endaga? Sina oled ometi elanud siin metsakurus nagu munk, kel on ainult üksainus soov — saada õndsaks . . .»

«Küllap vist,» lausus Jürka, sest siinkohal arvas ta taipavat, millest on jutt.

«Noh, ja kas oled kuulnud, mis arvatakse sinust?»

«Kes arvab?»

«Kõik ja ei keegi, nõnda on arvamistega. Arvatakse, et sina oled mõrtsukas, sest tapad tühja tööga; oled näljatäi, sest ei anna inimestele küllalt süüa; ihnuskoi, sest maksad vähe palka; petis, sest tahad selleks õndsaks saada, et põrgut edasi pidada; kurjategija, sest miks muidu poed inimeste eest ära metsa; jumalasalgaja, sest miks muidu käid nii harva kirikus; uhke, sest ei tee teistega tegemist . . .»

«Vaat kui niisukesed lõuapuud kätte saaks, kohe lööks maha,» arvas Jürka.

«Muidugi, selleks oleks sul täieline õigus. Aga kas sa ei

arva, et ka teistel on pisut õigust. Mõtle isegi järele: sa oled ju ometi nii tubli töömees, et iga teine sinu kõrval enesetapjaks saab. Ja kas ei rahuldu sa sealjuures halvema toiduga kui mõne teise mehe loomad? Noh, ja palka maksad sa näiteks vähem kui mina oma inimestele. Hea küll, sul ei ole maksta, aga ikkagi. Sest kui ei ole maksta, siis ära palka inimest, mine ennem ise teise palgaliseks. Tule või minu juurde, mina maksan sulle rohkem, kui teenid Põrgupõhjal, ja töö on kergem, elu viisakam . . .»

«Mina jään Põrgupõhjale.»

«Seda muidugi,» nõustus Ants kohe, «ma räägin ainult näiteks, et kuidas arvatakse ja asja mõistetakse. Ehk kui võtta sinu õndsakssaamine: kõik tahavad saada õndsaks, et minna taeva, sina aga, et põrgut edasi pidada; mis seal siis imestada, kui inimestel aru segi läheb ja sind hakatakse uhkeks ja jumalasalgajaks sõimama.»

«Las sõimata.»

«Seda minagi, aga vahel mõtlen siiski, et teeksid ehk targasti, kui seaksid oma vanad päevad teisiti.»

«Kuidas siis?»

«Ega minagi õieti tea, kuidas, aga olen ainult endamisi arutanud, et eit on sul surnud, lapsed laiali, Malle peksid minema, ainult see väike veel kodus . . .»

«Mis ma pidin siis tegema?»

«See'p see ongi, et polnud muud teha. Noh, aga kui võtad mõne teise, siis see hakkab samuti käima, käed põlle all või taskus, ning kolmas niisama. Kaua see nõnda kestab ja kuhu see välja viib? Praegu oled lapsega kahekesi, kuidas sa nõnda läbi saad? Ükskord oli sul kolm hobust, nüüd veel üks, millalgi lüpsti sul nelja-viit lehma, nüüd pole enam, kes lüpsaks kahtegi . . .»

«Lüpsan ise, kuni Riia kasvab.»

«Hea küll, et lüpsad ise, aga kas poleks targem asja teisiti seada?»

«Kuidas?»

«Vaata, Jürka, meie oleme üheskoos häid ja halbu aegu näinud, mina olen sind aidanud, sina mind toimetanud, nii et sa võid uskuda, et kui mina sulle nõu annan, siis tuleb see puhtast südamest ja sõprusest. Ja mina olen nõnda riskeerind, et mul on põllu ääres kena majake ühes lehmalaudaga, ja mis oleks, kui sa lööks kogu selle kremplile siin käega ja tuleks

sinna; annan sulle põllulapi, lehma ja lamba saadad minu karja hulka, ise kopitsed ja teed, nagu vanadele vedrudele paras. Oled juba küllalt metsa ja padrikut rägunud, soid kuivatanud ja uut põldu teinud, las nüüd jätkavad nooremad, sinusugust ustavat sõpra oleks mul kodu lähemal vaja. Mis sa arvad sellest plaanist?»

«Tahan Põrgupõhjal õndsaks saada.»

«Noh, aga siis hakkab Mall oma palka nõudma.»

«Hakaku.»

«Aga kas see ei käi meie vana sõpruse vastu, et Mallele maksad tema palga välja ja minule mu renti mitte? Et vähemalt Mallegi vääriline olla, pean mina hakkama ka oma renti nõudma, eks. Noh, aga mis siis sünnib? Kust võtad sa raha? Su viimased loomad müüakse ära.»

«Kesse müüb?»

«Pead ise müüma või müüvad teised.»

«Kes teised?»

«Kohus.»

«Mis kohtul sellega asja?»

«Aga kui Mall kaebab ja mina ka olen sunnitud siis kaebama . . .»

Mehed vaikisid tüki aega, ja et Jürka suud ei paotanud, siis arvas Ants, et ta on valmis järele andma, sellepärast seletas ta edasi:

«Õieti öelda on ju see rent, mis sa praegu Põrgupõhja eest maksad, paljas saiaraha, sest mõtle ometi, kui palju siin on uut põldu ja heinamaad juurde tehtud. Kui ma sellega ometi olen leppinud, siis ainult meie vana sõpruse pärast. Aga igavesti ei või see nõnda kesta, sest muidu saab rahvasõna tõeks: sõber sõbra p..... koorib. Võõrastelt võiksin ma selle koha eest kohe kaks korda kõrgemat renti saada.»

«Kes maksaks seda?»

«Kas või sinu naaber. Jumala eest! Juba on rääkind, et kohta oma kätte saada. Ajab peale kui uni, aga mina olen tänini vastu pannud, sest meil on nii-öelda sõprade asi ja . . .»

«Mina jään Põrgupõhjale.»

«Muidugi, nagu arvad, ega mina peale ei käi, ainult et see Mall oma palgaga ja minu rent.»

«Olgu.»

«Nojah, eks sellega ka hakkama saa.»

XX

Saadigi hakkama niihästi Malle palga kui ka Antsu rendiga, aga mitte nõnda, nagu Jürka oli oletanud. Või õigemini: Jürka ei oletanud üldse midagi, sest Antsu seletusist hoolimata puudus tal asjast õige ettekujutus. Ants rääkis kohtust, aga Jürka oli ju millalgi ammu kohtus käinud ja seal ei sündinud midagi iseäralikku. Tehti küll mingisugune otsus, aga selle täitmist pole Jürka tänapäevani näinud, või kuigi on täidetud, siis nõnda, et Jürkal pole sellest olnud sooja ega külma. Tahetakse veel kord kohtusse kaevata, kaevaku, mis Jürkal sellest. Ja mis peaasi — aeg annab arutust, milleks asjadest ette jõuda.

Nõnda elas Jürka Põrgupõhjal päev-päevalt edasi, ilma et isegi oleks õieti teadnud, kuidas või milleks. Kui ta toamailt lahkus, jäi seitsme-kaheksane Riia üksinda koduhoidjaks, ainukeseks seltsiliseks must kass. Oli Riia karjamaal lehmi vaatamas, siis olid Põrgupõhja hooned sootuks omasoodu, ainult kukk kahe kanaga kõndis õues. Aga siis hakkasid sündima mingisugused imelikud asjad. Kui Jürka koju tuli, leidis ta, et seale oli värsket rohtu kitkutud.

«Kes seda tegi?» küsis Jürka Riialt.

«Mina, isa. Kitkusin kapsast.»

Jürka oleks tahtnud midagi öelda, aga sõna ei tulnud suust. Ometi oli tal üpris hea meel, et lapsest hakkab juba abi olema. Järgmisel korral leidis ta puhta piimapüti, mida tema oma teada polnud pesnud. Või oli ta siiski ja pärast unustanud? Mitte ei mäletanud. Siis leidis ta kord, et Riia juukseid on kammitud. Jällegi küsis ta lapselt:

«Kes seda tegi?»

«Mina ise,» vastas laps. «Leidsin vana kammi ja . . .»

Jürka ei osanud muud teha, kui laskis oma suure käe paar korda üle lapse juuste käia.

«Sinust saab Põrgupõhjale perenaine,» ütles ta viimaks.

Aga ühel päeval leidis ta, et lapsel on puhas särk seljas. Jürka jäi pärani silmil vahtima ja alles tüki aja pärast küsis ta:

«Kes pesi su särgi puhtaks?»

«Mina ise,» kõlas harilik vastus, «nühkisin seebiga ja lõin kurikaga peale, päikese käes kuivas ära, nii et võisin selga panna.»

Mõne päeva pärast leidis Jürka, et temagi särk on puhtaks pestud. Nüüd istus ta hulk aega tummalt, ja kui Riia tema juurde tuli, ütles ta sellele:

«Sa juba oskad valetada, mu purulõug.»

«Jah, isa,» kõlas lapse vastus.

«Kes õpetas?»

«Naabritädi.»

«Misuke naabritädi?»

«See, kel väike tita.»

Nüüd mõistis Jürka, et jutt on naabriperenaisest, kes pidi Mallele pekitüki ja kõriseva niidikera eest õmblema ilusat tikitud särki.

«Mis tema siit otsib?»

«Ei kedagi. Tuli vaatama, kas ma süüa olen saanud.»

«M-mh!»

«Ma võtsin taskust leivatüki ja näitasin. Küsis, kas mul piima ka on peale rüübata.»

«M-mh!»

«Ma näitasin talle sahvris piimapütti.»

«Miks sa siis esteks valetasid?»

«Naabritädi käskis.»

«Miks?»

«Et sa ehk paned pahaks, kui tema käib siin vaatamas, kuidas ma perenaist mängin. Ta ütles, et kodust käib ta salaja, las siis siingi olla salaja, nii et sina ka ei tea.»

Kui Jürka kohe ei vastanud, rääkis Riia edasi:

«Tite pani õue maha, ma mängisin sellega, kui tädi tegi ja toimetas. Ja tead, isa, mis ta mulle ütles: et kuule, sa väike perenaine, sa elad siin nagu väike notsu. Ja siis . . .»

Ja siis jutustas Riia, kuidas naabritädi õpetanud teda ühtteist tegema: ennast riietama, pead kammima, silmi ja käsi

pesema, seale kapsast ja lehmale kartulist rohtu kitkuma, tuba ja õue pühkima. Jürka kuulas, nagu ei kuuleks ta midagi, Jürka mõtles, nagu ei mõistaks ta midagi, sest ta oli äkki nagu näljane koer, kellele keegi oli andnud pala leiba ja silitanud käega paar korda üle pea. Sellepärast siis, kui laps lõpuks küsis, kas naabritädi tohib veel titega tulla, kuna ju Jürka nüüd teab, vastas see:

«Sa ju oskad valetada.»

«Oskan, isa. Tädi õpetas ilusti.»

«Noh, siis ütle tädile, et ma ei tea, et sa pole mulle rääkind.»

«Aga kui tädi ei usu nagu sina?»

«Siis sa ei oska veel õieti valetada.»

«Nii et pean õppima õieti?»

«Nii et pead õieti.»

Aga Riia oskusel õieti valetada polnud varsti enam mingit mõtet, sest asjad võtsid teise pöörde: Jürkale toodi kohtukutse. Õieti öelda toodi Jürkale kaks kohtukutset, sest ühes Malle palganõudmisega esines ka Ants oma rendinõudmisega, nii et kõik läks just nõnda, nagu Ants oli varemalt seletanud. Jürkal polnud muud teha, kui ainult imestada, kui selged on tema sõbral Antsul ilmaasjad — täpipealt oskab ta ette kuulutada nagu pühakiri. Jürkat huvitas tõsiselt ainult üks küsimus: kohtu tähtpäev, ja selle laskis ta endale mitmel korral ette lugeda, et mitte unustada. Aga seegi oli ehk asjata vaev, sest Antsult oleks ta võinud seda niikuinii järele küsida, kui see järgmisel päeval pärast kohtukutse saabumist tuli teda külastama.

«Ma sain kohtukutse,» ütles ta mureliku näoga.

«Mina ka,» lausus Jürka.

«Mis sa nüüd arvad sest asjast?»

«Mis seal arvata.»

«Aga kui mõistetakse välja, siis su loomad müüakse ära.»

«Mille?»

«Mall nõuab aastapalka, nagu ma kuulsin. Ja ma juba seletasin, et kui tema nõuab, siis pean ka mina nõudma. Sest mis sõprus see on, kui Mall saab oma palga kätte, aga mina oma renti ei saa. Meie sõpruse kaitseks pean ka mina nõudma. Ja sellepärast panen ma sulle veel kord südame peale: lepi Mallega enne kohut kokku, sest siis . . .»

«Vargaga ei lepi,» kõlas vastus.

Sest Jürka ei tahtnud kuidagi asjast aru saada, kuigi Ants püüdis talle seletada. Õieti oli nõnda, et Jürka arusaamisel oli teatud raske takistus ees. Sest mis või kuidas Ants asja ka valgustas, ikka tuli nõnda välja, et Jürkal pidi olema kõige kasulikum, kui ta jätab Põrgupõhja sinnapaika ja kolib Antsu juurde.

Kui Mallega leppimine oleks võinud selle tagajärje ära hoida, siis oleks Jürka olnud süle ja seljaga nõus, aga nõnda polnud asjal ei nii ega teisiti mõtet ja sellepärast oli ükskõik, kas Ants seletas või mitte.

Ja nõnda tuli kõik, nagu tulema pidi: Mall ja Ants tõendasid kohtus, mida nad vajasid, Jürka ei suutnud midagi enese kasuks tõendada. Mall ütles otseteed, et kui ta oleks tahtnudki midagi varastada, siis polnud, sest hiired ja rotidki kadunud Põrgupõhjalt nälja pärast. Salaja pidi ta viimased toiduraasukesed lapse tarvis hoidma, sest muidu oleks see lutikate ja kirpude kätte nälga surnud. Tema mõelnud alguses oma palga kinkida, sest mis näljaselt ikka võtta, aga kuna tema puhast nime püütakse vargusega määrida, siis nõuab tema terve aasta eest. Ja Mall oli väga kuri oma ausa nime retsimise pärast.

Kui Jürkalt küsiti, mis temal selle kohta on öelda, seletas ta, et tema ei saa põrmugi aru Malle kurjusest. Tema, Jürka, pole ju midagi halba rääkinud, vaid ainult seda tähendanud, et mis palka see Mall veel nõuab, kui ta selle endale juba kätte on varastanud. Ja vargus ei olevat mingi halb asi, kui seda tehakse õieti ja õigel määral. Seda võivat tõendada tema sõber Ants. Rööviminegi olevat hea asi, nagu on seda metsast seente ja marjade korjamine ja lehma lüpsmine või tema seljast naha võtmine.

Sellise targa jutu peale ei osatud kohtus muud teha, kui pead vangutada ja öelda:

«Vanapagan ta on ja Vanapaganaks ta jääb.»

Endastmõistetavalt sai Mall oma palga ja õiguse seda teatud aja jooksul seaduslikus korras sisse nõuda. Samasugune otsus langetati ka Antsu rendinõudmise suhtes. Kõik sündis üsna lihtsalt ja kergelt, sest Jürka ei vaielnud ju kummalegi nõudmisele vastu. Tema ütles ainult: «Nojah, kui kohus nõnda arvab» või: «Küllap vist». Nõnda siis kohus arvaski, nagu Mall ja Ants nõudsid. Aga Jürka võttis kohtuotsuse üsna rahulikult vastu, nagu oleks ta kõigega päri või

nagu ei taipaks ta hästi, mis sünnib. Peale kohut tuli Ants tema juurde ja ütles:

«Mall oleks valmis nüüdki veel leppima ainult väljateenitud palgaga, kui ta selle kohe kätte saaks.»

«Mul pole kohe maksta,» vastas Jürka.

«Ma võiks sulle selle raha laenata.»

«Oled sina küll üks kullavend, Ants.»

«Aga mul on üks tingimine.»

«Misuke?»

«Tule Põrgupõhjalt ära, nii et võime ta mõnele võõrale rendile anda, kes maksab kahekordselt. Tule minu juurde, kus . . .»

«Ei, Ants, Põrgupõhjalt ma ära ei tule.»

«Pole siis parata.»

«Ei vist.»

Nõnda läks Jürka koju ja hakkas seal rahulikult edasi töötama, nagu poleks midagi iseäralikku juhtunud. See kestis seni, kui ühel ilusal päeval ilmus ametnik, kes tuli vaatama, mida oleks võimalik üles kirjutada, et seda väljamõistetud summade katteks ära müüa. Aga toas ja aidas ringi käies tuldi otsusele, et surnud inventari üleskirjutamisest oleks vähe tulu. Nõnda siis asuti elava inventari kallale. Kõigepealt pandi hobune kirja, siis kaks lehma ja lõpuks kolm lammast. Kuke ja kahe kana juures peeti aru, aga lööditi viimaks käega, sest kes neid tiivulisi hakkab püüdma.

«Kas mind, last ja kassi kirja ei panda?» küsis Jürka.

Ametnik jõllitas talle üle prillide natuke aega vastu ja ütles siis:

«Mul pole aega naljatada. Ainult juhin teie tähelepanu sellele, et üleskirjutatud hobust, kahte lehma ja kolme lammast ei tohi müüa, tappa ega pantida.»

«Aga kui mõni upub?» küsis Jürka.

«Kuhu ta upub?» küsis ametnik.

«Kust mina tean, kuhu. Loomad ju upuvad vahel või lähevad orgi otsa.»

«Selle eest vastutate teie.»

«Ei mina vastuta. Mina pole oma loomade eest kunagi vastutanud.»

«Panen veel kord teile südame peale, et üleskirjutatud loomi ei tohi tappa ega müüa.»

«Ei tohi tappa ega müüa,» kordas Jürka.

„Isa ae, isa, miks nad me loomad ära viivad?"
Aga laps ootas asjata vastust . . .
„Millal nad tagasi tuuakse?"
„Kui ise järele lähme."

Nõnda lahkusid ametnikud, kui olid kinnitanud oksjonikuulutuse väravaposti külge. Jürka vaatas seda toimingut pealt ja küsis:

«Mis see on?»

«Oksjonikuulutus.»

«Selle võite ära võtta, meil ei oska keegi lugeda.»

«Küll teised loevad,» ütles ametnik.

«Kes teised?»

«Ei mina tea, kes.»

Nõnda lahkus ametnik ja Põrgupõhjal elati jälle endiselt edasi; Jürka rägus isegi padrikut, et uut põldu juurde teha, nagu ta sellega oli harjunud juba ammust ajast. Aga ei kestnud kuigi kaua see rahulik elu. Varsti ilmus loomade üleskirjutaja ametnik uuesti ja temaga olid kaasas Ants, naabriperemees ja mõned võhivõõrad. Alguses ei saanud Jürka kuidagi aru, mis need inimesed Põrgupõhjalt otsivad, aga siis meenus talle kohus, loomade üleskirjutamine ja paberilipakas väravapostis ning ta taipas, et need asjad seisavad tingimata kuidagi ühenduses. Nõnda oligi. Sest varsti tehti enampakkumisega algust. Et aga rahvast oli vähe, siis pakkujaid veel vähem, ja nõnda müüdi loomad nii-öelda muist muidu, muist poole hinnaga. Hobuse ja ühe lehma sai Ants rendi katteks endale, teise lehma ostis naaber ja selle hind tasus Malle palga. Ametnik ei saanud muidu asjatoimetuse kulusid tasa, kui pidi müüma veel suurima lamba. Selle hinnast jäi mõni kross üle ja see pidi Jürkale jääma, et temalgi oleks tulu oma loomade müügist. Kaks järelejäänud lammast anti vabaks ja öeldi Jürkale, et nüüd võib ta neid jälle müüa, tappa ja pantida.

«Küllap vist,» lausus Jürka ametniku sõnade kinnituseks.

Aga kui inimesed, kes loomad olid ostnud, nendega minema hakkasid, jooksis Riia Jürka juurde ja küsis nutuse häälega:

«Isa, ae, isa, miks nad me loomad ära viivad?»

Aga laps ootas asjata vastust, sest isa ei kuulnud ta küsimustki. Viimaks haaras laps tema varrukast kinni, raputas kõigest jõust ja kordas: «Miks nad viivad me loomad ää?»

«Sest et Mall käis käed põlle all,» vastas Jürka viimaks.

Riia vahtis hulk aega juhmilt isale otsa ja küsis uuesti:

«Kuhu nad viiakse?»

«Kes neilt küsis.»

«Millal nad tagasi tuuakse?»

«Kui ise järele lähme.»

«Millal lähme?»
«Aega on.»
Jürka oleks parema meelega vaikinud, aga et laps küsis, siis pidi midagi vastama. Vaikimisel sündis Jürkas midagi, mis oli mõtlemise ja mälestamise segu. Ta otsis nagu lohutust või seletust. Asi polnud sugugi veel nii hull. Kui ta Põrgupõhjale tuli, polnud tal peale eide midagi, aga muidugi, eit oli tal ja see oli ka ometi midagi. Esimeseks elusloomaks said nad siis kassi, sellegi jumalamuidu ning pettusega. Ja kuidas tuli kõik muu neile majja? Antsu abiga. Noh, Ants elab alles, mis siis nii väga muretseda. Pealegi praegu on Jürka paremas seisukorras kui algul: tal on kesik, kaks lammast, kaks kana ja kukk, kass, Riia ja hulk igasugust majakraami, mis aastate jooksul nagu iseenesest on tekkinud. Heinu on tal rohkem, kui kaks lammast jõuavad talve jooksul ära süüa, nii et võiks kohe hobusenoka ja lehmamullika muretseda, või kui seda ei saa, siis võib ülearu heinad ära müüa ja ilusasti ületalve elada, sest kartulitest ja leivast jätkub. Hobust oleks muidugi vaja, et üht-teist vedada, aga küllap saab ka muidu hakkama, nagu alguseski, sest ahjuküte on enamasti kodus ja lambaheinad toob ta kotiga seljas.
Aga kogu selle lootusrikka tuleviku-väljavaate viskas uppi Ants, Jürka parim sõber, kellelt ta oli uue elu alguseks abi lootnud nõu ja jõuga. Algas sellega, et Ants tuli jällegi Põrgupõhjale, ja mitte üksinda, nagu varemalt, vaid kahe teise saatel, ning teatas tunnistajate juuresolekul, et kuna nende vahel Jürkaga on aastane rendileping, siis tema seda enam ei pikenda, nii et Jürkal tuleb tuleval kevadel Põrgupõhjalt ära minna.
«Kuhu?» küsis Jürka.
«Seda pead ise teadma,» vastas Ants.
«Mina jään Põrgupõhjale.»
«Noh, kui sa ei lähe siit heaga, siis lähed kurjaga: lasen su politsei poolt välja tõsta ja minema ajada.»
«Sa oled ju mu sõber.»
«Muidugi olen, aga kui sa oma sõbra nõu kuulda ei võta, siis . . .»
«Mis nõu sa mulle annad?»
«Tule minu juurde sinna väiksesse majja ja . . .»
«See pole sõbra jutt.»
«Muidugi on see sõbra jutt, sest . . .»

«Mina tahan Põrgupõhjale jääda.»
«Sellest ei tule midagi välja, sa ei jõua renti maksta.»
«Jõuan, kui sa mu otsa peale aitad, nagu alguses.»
«Siis olid sa noor ja . . .»
«Noorus ei loe.»
«Mis siis loeb?»
«Et olen Vanapagan ja et . . .»
«Põrgupõhjal oled sa inimene, Jürka, sest sa tahad õndsaks saada.»
«Aga kuis ma siis saan, kui sa mu siit ära ajad?»
«Õndsaks võib ka mujal saada.»
«Mina mitte. Ainult Põrgupõhjal. See maa on siin minu haritud.»
«Aga see maa on minu.»
«Mets ja padrik on sinu, põld minu. Oma kümne küünega olen ta teind.»
«Jürka, mu vana sõber, kuula, mis ma sulle ütlen: mul on uus rentnik valmis ja see maksab kaks korda rohkem renti kui sina, sellepärast pole mulle enam kasulik sind siia jätta.»
«Kas tema ka uut maad juurde teeb?»
«Ei, seda pole enam tarvis, sest mets, mis on, jääbki metsaks.»
«Nii et minu haritud maal hakkab elama teine?»
«Nii et teine hakkab . . .»
«Kuule, Ants, sina oled mu vaenlane.»
«Vaenlane või sõber, peaasi, et oleks kasulikum.»
«Sinusuguse peaks maha lööma.»
«Pole sellest kasu, kallis Vanapagan,» naljatas Ants, «teised inimesed, kes järele jäävad, on samasugused.»
«Ikka võetakse sellelt, kes teinud ja . . .?»
«Ja kõige paremini sööb see, kes midagi ei tee,» lõpetas Ants. «Sina oled oma elueal kümne eest teinud, nüüd kutsun sind oma juurde häid päevi pidama, aga sina ei . . .»
«Ma ei usu sind, Ants.»
«Milleks ma peaks sulle valetama.»
«Sina tahad, et annan sulle oma kätega haritud maalapi.»
«Selle võtan niikuinii ja annan teisele, kes . . .»
«Kes on see teine?»
«Näe, siin ta seisab, maksab kahekordselt.»
Ants näitas naabriperemehele, kes seisis siinsamas, ja küsis sellelt:

«Peeter, on see tõsi?»

«Jah, mina maksan kahekordset renti,» vastas see.

«Mis see kolmas mees tahab?» küsis Jürka.

«See on tunnistajaks, et me tõtt räägime,» vastas Ants.

«Ja et sa mu siit ära ajad?» küsis Jürka edasi.

«Et sa siit minema pead, kas heaga või kurjaga. Sest mina ei taha enam Vanapaganat, vaid inimest, kes tuleb ühes minuga taeva.»

«Põrgu tulete kõik,» lausus Jürka veendunult.

«Kui oleme Vanapaganast lahti, siis saame taeva.»

«Ja sina, Peeter, saad ka taeva, kui võtad minu käest maa, mis ma oma kätega harinud?» pöördus Jürka naabri poole.

«Kui ei võta mina, võtab mõni teine, kaup on kasulik,» seletas Peeter.

«Maatahtjaid on küll,» kinnitas Ants.

«Ja sina, Ants, ei taha enam mu sõber olla?»

«Pole enam kasulik olla,» muigas see ja teised kaks naersid laia lõuaga.

«Hea siis küll,» lausus Jürka ja tõusis rahulikult püsti, nagu oleksid asjad kõige paremas korras. «Meie vahekorrad on selged: mina olen Vanapagan, teie inimesed. Mina tahan õndsaks saada, teie põrgu minna, sellepärast teete mu paljaks. Antski räägib sõprusest, aga ta on vaenlane.»

XXI

Jürka hakkas pikkade sammudega toa poole minema. Teised vaatasid talle nagu arusaamatuses järele. Toa juurde jõudnud, tõmbas Jürka räästast peotäie tulikuivi õlgi ja murdis need kahekorra kokku. Siis hakkas ta taskust midagi kobama.

«Ta tahab tuld teha,» sosistasid mehed Antsule.

«Ei ta tee,» venitas see lõuga ettepoole ajades läbi hammaste, mis hoidsid kustunud piipu.

Jürka leidis taskust räni, räksi ja taela ning hakkas rahulikult tuld taguma.

«Usu, ta pistab tule katusesse,» rääkis Peeter Antsule.

«Ei ta pista,» venitas see endiselt, lõug ettepoole.

Jürkal oli tuli juba taelas ja ta pani selle õlgede vahele, et tuule käes vehkida ja sädet leegiks muuta. Suitsusaba käis õletuusti kannul. Äkki ilmus õlgedesse leek ja järgmisel silmapilgul oli see räästas. Küll sööstsid mehed Jürka poole, et teda takistada, aga kõik oli hilja.

Muidugi, Ants oli algusest saadik kohe aimanud, mida Jürka kavatseb, aga ta teeskles uskumatut, sest talle oli kasulik, et hooned tuleroaks saaksid: nad olid täie hinna eest kinnitatud ja jäid ainult tüliks maa peale, kui Peeter need enese kätte võtab. Et mehed viimasel silmapilgul ometi mõtlesid Jürkat takistada, see tuli osalt loomusunnilisest hirmust tule ees, osalt õigest kaalutlusest, et nõnda on hea ja ilus pärast seletada, kui puhtast ja õiglasest südamest nemad on talitanud. Ants arvas endamisi, et tema mängis kogu asja nii hästi, et viimselpäeval pole jumalalgi talle midagi ette heita.

Iseasi on muidugi, kas seegi midagi oleks aidanud, kui nad teisiti oleksid talitanud. Kas oleks võimalik olnud Põrgupõhja

hooneid päästa, kui teised oleksid algusest peale kohe Jürkat katsunud tema kavatsustes takistada? Hilinenud takistus näis tõendavat vastupidist. Sest kõigepealt haaras Jürka Antsu kraest kinni ja oleks selle vististi siinsamas vagaseks teinud, kui teised kaks poleks talle appi tõtanud. Aga nüüd viskas ta tema kui takutordi üle aia ja vististi juhuslikult kivihunniku otsa, kuhu ta jäi lamama mõranenud pealuuga. Kõige südimale kahest, Peetrile, sai Jürka ainult ühe korra rusikaga anda ja juba leidis see enese aia äärest nõgesepõõsast. Kolmas mees ei julgenud nüüd enam üldse Jürkale läheneda ja nõnda võis see takistamatult ka aidale ja laudale tule otsa panna. Pärast seda läks ta õueväravast välja ja seadis sammud naabritalu poole. Peeter jooksis mööda põldu, et Jürkale oma kodusse ette jõuda, kui see peaks mõtlema ka sinna minna tuld süütama. Kaitseks haaras ta raske kirve kätte ja seisis toanurga varjul oodates. Nagu Peeter oli kartnud, nõnda oligi: Jürka pöördus neile sisse. Peeter kargas talle ülestõstetud kirvega teele ette.

«Kui tuled, siis sured!» karjus ta hirmsas vihas.

Aga enne kui Peeter jõudis talle kirvega läheneda, haaras Jürka aialt tubli roika ja nõnda polnud kirves talle enam põrmugi kardetav. Peeter pidi taganema, sest muidu võis ta Jürka käest roikaga pähe saada. Ta jooksis tuppa ja kirus:

«Kurat võtku, et püssi ei ole! Nüüd teeb kõik tuhaks!»

«Kes?» küsis naine, kel laps parajasti rinna otsas oli ja kes veel millestki midagi ei teadnud, sest Peeter oli ju esiteks kirve pinumaalt pihku saanud.

«Vanapagan, kes muu,» vastas Peeter.

«Kus?» päris naine arusaamatuses edasi.

«Omal ja meil!»

«Ää lobise!» ütles naine ja läks lapsega õue, kes rinna otsa magama oli jäänud. Aga ta pidi tahes-tahtmata kiljatama, sest Põrgupõhja hooned olid juba elus tulemeri. Jürka aga seisis keset nende õue, õletuust kaenlas, ja raius räksiga ränist taela külge tuld. Perenaine astus rinna otsas magava lapsega tema juurde ja ütles:

«Armuline aeg, Jürka, sul hooned tules, aga kus on laps?»

«Mis laps?» küsis Jürka ja vaatas perenaist, siis tema paljast rinda, mida hoidis ikka veel uinuva lapse suu.

«Sinu oma laps — Riia?»

«M-mh?!»

«Helde jumal, Jürka, kus ta on sul?!» küsis perenaine juba pöörases hirmus.

«Lammaste juures.»

«Ja kus need siis on?»

«Põllul.»

«Jumal tänatud!»

Aga Jürka sõrmede vahel suitses juba taelaraas. Ta vaatles seda nagu mõtlikult, tõstis siis silmad naisele ja lapsele, heitis pilgu uuesti suitsevale taelaraasukesele, sülitas paar korda sellele, pani ta maha ja hõõrus teda jalaga, kuni suits oli kadunud. Siis pöördus ta ümber ja läks kiiresti minema, õletuust kaenlas. Perenaine vahtis talle järele, mõeldes, et Jürka läheb koju, aga ei, tema tõttas küla poole.

«Hulluks läind teine,» ütles Peeter, kes oli ilmunud naise kõrvale.

«Mis te talle tegite seal mitmekesi?» küsis naine.

«Ei kedagi. Ants ütles talle üles, et peab Põrgupõhjalt ära minema.»

«Mis siis ime, kui ta hulluks läheb.»

«Tast pole ju enam rendimaksjat.»

«Aga sinust on, eks?»

«Ega ma ise. Ants kutsus kaasa, et . . .»

«Kus see nüüd ise on?»

«Lõhkise peaga kivihunniku otsas.»

«Muidugi, ega enne kuula, kui pea lõhki. Ime, et sinul veel terveks jäi.»

«Ime jah,» nõustus Peeter. «On sel Vanapaganal rammu!»

«See'p see häda tal ongi, et karu jõud, aga lapse süda ja aru.»

«Arvad või?»

«Muidu vist tahab nii väga õndsaks saada.»

Peeter oleks ehk oma naisega veel kauem Jürka asja arutanud, aga hüüded hakkasid kostma Põrgupõhja poolt — seal kutsuti abi. Peeter tõttas sinnapoole, naine läks tuppa last magama panema.

Põrgupõhjal polnud enam tule vastu midagi parata, see oli neelanud kõik. Haohunnikki oli süttinud ja eluhoonetest eemal seisev heinaküün, mis oli ehitatud ärapõlenud vana asemele, võttis tuld, sest et see asus allatuule. Suure vaevaga oli Antsu juurde jäänud mees selle saanud tule piirkonnast välja viia, muidu oleks temagi põlenud. Oli veel ainukeseks küsi-

museks: mis teha Antsuga nüüd? Peeter tahtis minna hobust vankri ette rakendama, aga teine mees arvas, et vankri raputamine ja põrutamine tähendaks haavatule kindlasti surma. Nõnda siis võeti Ants kätele ja kanti Peetri juurde: seal aitas Peetri naine kaks teivast ühendada vöödilise vaibaga, nii et Antsu võis vaibale panna, padi pea alla, ja meeste kantuna algas ta oma teekonda kodu poole, kus oleks arstiabi kättesaadavam.

See kõik nõudis hulga aega. Põrgupõhja hooned ja nende lähedased aiad ning väravad põlesid samal ajal omasoodu rahulikult edasi. Kui Peetri naine oleks mahti saanud sinnapoole minemiseks, hakkas laps kambris häält tegema, sest selle päevane uinak oli läbi. Lapse toimetamine nõudis ka pisut aega ja sellepärast, kui perenaine viimaks teele asus, olid juba suured leegid vaibunud — katused ühes sarikate ja lagedega sisse langenud, rehetoa kõrge keregi juba uppi ja muud seinad risakil. Perenaine, laps süles, ei läinudki otseteed tulekahju juurde, vaid tüüris mööda põllupeenart sinna, kus pidi olema Riia lammastega — teda tahtis ta leida ja enda juurde võtta, sest polnud ju teada, millal tuleb Jürka tagasi. Lambad leidiski perenaine, aga tütarlast ei kusagil. Ka vastust hõikamisele ei tulnud. Sellest tärkas perenaisel kuri aimdus, et Jürka ehk ei rääkinud tõtt, kui ta ütles, et Riia on lammastega, ja raske südamega pöördus ta lootusetult tulekahju juurde. Siin ta siis seisis tüki aega ja istus lõpuks tulest parajasse kaugusse kivi otsa, et lapsele rind suhu panna. Aga nüüd äkki ilmus Riia, kass süles: ta tuli alttuule, kus hõljus suits ja lendasid sädemed.

«Püha taevas!» hüüdis perenaine, nagu näeks ta viirastust. «Kust sina siis oma aruga tuled?! Sädemete alt! Kas tuli sinusse ei hakanud?»

«Seal ei olnud tuld,» seletas Riia, «ainult paks suits läks kõrgelt üle pea.»

«Ja sädemed?»

«Läksid ühes suitsuga. Nagu tähed taevas, kui on pime, ainult et lendasid, ja tähed ei lenda. Päike oli kollane, kollane, kollane, nagu läheks keset taevast looja.»

«Millal sa sinna suitsu alla läksid?»

«Oo, ma olin juba ammust aega seal. Kord kuulsin, et keegi nagu kuskil hüüab, aga tuli pragises ja vuhises nõnda, et mitte midagi ei saand aru. Kui suits hakkas kaduma,

läks palavaks ja nõnda tulin ära, sest kass ei taht enam seista.»

«Kass oli siis küll targem kui sina.»

«Ma ju tahtsin seda suurt suitsu näha, sellepärast läksin, pole veel eluilmaski nii suurt suitsu ja tuld näind. Nii kui hakkas paistma lammaste juurde, tulin kohe siia, ja et kedagi polnud näha, siis läksingi suitsu alla, nagu oleks must katus pea peal.»

Aga samal ajal, kui naabriperenaine Põrgupõhja Riiaga tule ääres nõnda vestles ja oma last imetas, läks Peeter ühes teise mehe, meelemärkuseta Antsu ja kanderaamiga kiiret käiku küla poole. Nad olid veel tükk maad Antsu kodust eemal, kui sealtpoolt hakkas tõusma paks suits.

«Ei tea kas õige Jürka või?» ütles Peeter oma kaaskandjale.

«Ega hullu tea,» vastas see ja kiirustas sammu.

Kui nad pärale jõudsid, oli juba Antsu eluhoone tules. Nõutult vahtisid nad ringi, et kuhu küll haavatud peremees panna. Ja ei leidnudki lõpuks paremat paika kui see väike majake põllu ääres, mida Ants ise oli pakkunud Jürkale peavarjuks, kui ta heaga loobuks Põrgupõhjast; sinna siis nüüd kanti peremees ise, sest majake seisis pealetuule ja temal polnud tuleohtu karta.

Antsu hoonete ümber oli juba tükk aega puhas põrgu keenud, Jürka oli siin samuti talitanud nagu koduski: ta oli räksiga ränist taela külge tuld löönud, selle siis õletuusti pannud, mis tal oli kaenla all oma naabritalust saadik, ning leegitseva õletuusti esimesse katusesse pistnud, enne kui ükski teadis, oskas või jõudis takistada. Oleks Ants ise seda toimingut pealt vaadanud, oleks ta ehk samuti mõelnud nagu Põrgupõhjalgi, et — las põletab, kõik on ju tule vastu soodsalt kinnitatud. Pealegi vajas ta juba ammugi uusi, moodsamaid ja mugavamaid hooneid. Ja kuna tulekinnitus on ühiskondlik ettevõte, Ants aga läbi ja läbi ühiskondlik loom, siis oleks nii loomulik, et just tulekinnituse kaudu tõuseksid talle uued hooned, liiatigi kui tule põhjuseks on hull inimene, sest see on niisama hea, nagu oleks süütajaks jumal ise oma piksega. Hull või pikne — jumala sulased on nad mõlemad. Ja ei ole ühiskonnal suuremat ülesannet, kui võidelda jumala tahtmise ehk jumala õnnistuse vastu isegi siis, kui need toovad mõnele üksikule õnne.

Et Ants ise lamas põlluäärses majas meelemärkuseta ja

ootas arsti, siis polnud kedagi, kes oleks ühiskondlike küsimuste üle õieti järele mõelnud, ja sellepärast astuti pärast esimese hoone süttimist kohe Jürkaga võitlusse. Aga siin kordus seesama mis Põrgupõhjalgi — keegi ei saanud Jürkast jagu. Ka kõige tugevamad langesid uimasena maha paljast rusikahoobist. Siis lasti kaks suurt hoovikoera talle kallale, aga esimese neist lõi ta teibaga maha ja teine põgenes kolmejalgsena. Et loomalaut oli ka tuld võtnud, siis pidi sealt tigeda sugusõnni välja tooma, ning selle asemel, et ta eemale viia, juhiti ta Jürkale vastu, lootuses, et millega ei tulnud toime mehed ja koerad, sooritab möirgav härg. Aga võitlus sellega näis veel lihtsam kui meeste ja koertega, sest enne kui härg jõudis oma sarved tööle panna, oli Jürka neis kinni ja järgmisel silmapilgul lajatas looma raske keha maha. Nüüd oli igasugune lootus kadunud Jürka märatsusele piiri panna. Aga samal ajal oli tekkinud hulk inimesi, kes hoidsid juba oma südames Jürka poole. Sest palju oli neid, keda Antsu tigedad koerad karistamatult olid purenud — soo, jumal tänatud, nüüd olid nad ometi kord oma jao saanud! Kuidas oli hirmu tuntud selle möirgava ja möriseva, kraapiva ja mühiseva sugusõnni ees, ja nüüd oli ta naiste ja laste eeski selili, nagu oleks ta tall, keda viiakse tappa, või utt, kelle seljast pügatakse villa. Sellepärast siis, kui ühed karjusid:

«Tooge püss ja laske ta maha!»

Vastasid teised:

«Mis tast veel tappa, kõik juba tules!»

Tõepoolest nõnda oligi: tuli oli süüdatud pealttuule ja nõnda kandus ta varsti ka kõigile teistele hoonetele. Aga seda ei pandud esiotsa nagu tähelegi, sest kõigi silmad rippusid Jürka küljes, kui see hilbutas mehi, materdas koeri ja veeretas tigedat sugusõnni üle selja, nagu laseks ta oma ratsahobust pärast sõitu püherdada. Eriti olid kaasa kistud naised. Nii mõnigi oleks tahtnud oma pruunid või valged käsivarred Jürkale ümber kaela heita, et näha, kas ta ka nendest niisama kergesti võitu saab kui tugevatest meestest, tigedatest koertest ja mörisevast härjast. Kui selline katse jäi tegemata, siis mitte sellepärast, et naiste vaim oli küll valmis, aga liha nõder, vaid et selleks polnud vähematki aega ega võimalust, sest vaevalt oli Jürka oma vastastest võitu saanud, kui ta juba edasi tormas, nagu poleks teisi inimesi olemaski. Ta sööstis elumaja juurde, et ka sellele tuli otsa panna, aga nähes, et see oli juba

leekides ja et püütakse päästa majakraami, peksis Jürka silmapilkselt kõik eemale ja hakkas ise sees lõhkuma ja purustama, käristama, murdma ja tükeldama, nagu kardaks ta, et tuli ei saa muidu Antsu varandusest võitu.

Leegid võtsid ikka enam võimust. Jürka sattus tulemöllus ikka enam raevutsemishoogu ja rahvast jooksis ikka suuremal hulgal kokku. Juba ilmusid ka tuletõrjujad ja politseinikud. See oli just samal silmapilgul, kui keegi oli heale mõttele tulnud Jürka poeg Kusta kohale tuua, et ehk oskab ja suudab tema oma isa taltsutada. Kusta tungis ühes tuletõrjujatega põlevasse majja, aga Jürka peksis tuletõrjujad sealt silmapilk välja ning tahtis Kustaga sedasama teha. Viimases hädas ei osanud see muud, kui karjuda:

«Isa, isa! Jäta nüüd ükskord ometi, nad on juba küllalt saand: mina uputasin noore Antsu!»

«M-mh!»

«Usu ometi, isa! Oma kahe käega tegin seda, me oleme tasa. Emale ütlesin ka enne surma, nii et ta teaks taevas jumalale ja Maiale rääkida.»

Kuna isa ja poeg nõnda keset leeke jutlesid ja nad tähele ei pannud, mis nende ümber sündis, hiilisid mõned tuletõrjujad ja politseinikud nende juurde, ja niipea kui nad olid ära kuulnud Kusta sõnad, kargasid nad kallale, vallutasid poja ja vedasid ta põlevast majast välja, kuna aga selleks jõudu ei jätkunud, et isaga sedasama teha. Ühe kallaletungija viskas Jürka läbi akna ühes selle raami ja klaasidega hirmsa kolinaga välja, kust ta suure vaevaga suudeti tulesurmast päästa; teise ründaja lõi ta uimaseks põlevasse majja, sest see oli tõmmanud revolvri taskust, kolmas ründaja oli Jürkat mitmel korral tulistanud ja siis ise välja karanud; neljas ja viies andsid väljast läbi akna Jürka pihta tuld, üks neist politseinik, teine eraisik, kes oli võitlushullustusse sattunud.

Kogu asi oleks võinud jumal teab milleks välja kujuneda, kui leegid poleks matnud endasse kogu maja, sest juba olid paljudel käes mustad või haljad tuleriistad, et sihtida selle pihta, kelle peale ei hakanud ühegi jõud või hammas. Paljud kahetsesid, et politsei polnud varem kohale jõudnud, sest siis oleks ehk saanud igaüks oma käega katsuda, kas Põrgupõhja Jürka oli tõeline Vanapagan või pidas ta ainult ise end selleks: kui oli Vanapagan, siis hakkas tema peale ainult hõbekuul ning seegi üksnes siis, kui talle rist oli otsa lõigatud.

Aga leidus ka neid, kes arvasid, et nikkelkuul on niisama hea kui hõbedanegi, ja nõnda tekkis siinsamas suur vaidlus, mis oleks võinud löömინguks või laskmiseks areneda, kui poleks äkki märgatud, et üks politseinik on vajaka. Keegi ei teadnud temast midagi, pika järelekuulamisega selgus ainult nii palju, et ta ühes teistega on läinud majja Jürkat ja Kustat tabama. Anti käsk maksku mis maksab veel kord sisse tungida, sest politseinik pidi majas olema. Aga just samal silmapilgul heideti mees läbi purustatud akna välja.

«Ta elab alles!» karjus üks, mõeldes Jürkat.

«Ta elab tules!» karjus teine.

«Ta on tõesti Vanapagan!» karjus kolmas ja sellele kolmandale karjusid kõik oma südames kaasa. «Issand jumal, ta oli tõesti Vanapagan!» värises iga elava inimese hinges. Esiteks värises nõnda hing vanadel naistel, kes polnud lapsi ilmale kandnud, siis neil, kelle rinnad olid imetanud; vanadele naistele järgnesid vanade meeste hinged oma värinaga ja siis tulid noored naised ja noored mehed ning lõpuks lapsedki, kelle südamed värisesid sellepärast, et nad nägid ja kuulsid kõigi teiste värinat. Silmapilguks valdas kõiki nagu kangestus, siis aga kõlas komando, mis ühendas kõik veejoad sellele paigale, kust oli aknast paisatud uimaseks löödud politseinik. Töötati mitte ainult pritsidega, vaid ka vannide, toobrite, pangede, kruuside, kannude, toopide ja tassidega. Igaüks tuli oma piskuga, et jumalgi taevas võiks näha, kui ligimesearmastaja ning halastaja on inimene, olgu noor või vana, mees või naine — Vanapaganatki püüab ta tulesurmast päästa.

Ometi ei õnnestunud see: tuli oli tugevam kui inimeste kantud vesi. Kõik langes põlevateks rusudeks kokku. Aga neile rusudelegi kallati aina vett ja vett, nagu oleks kogu õndsus selles. Lapsed, kes tule kustutamisest osa võtsid või muidu pealt vaatasid, ei saanud kuidagi aru, miks täna vesi tulele midagi ei tee, nagu süttiks ta ise ühes palkidega põlema.

«Aga kas jumal saaks niisukese tule ära kustutada?» küsis üks tütarlaps oma emalt.

«Pea oma suu,» sosistas see. «Mõni viimaks kuuleb, kui rumal sa oled.»

«Miks see rumal on, kui ma küsin, et . . .»

«Sellepärast, et üks loll võib rohkem küsida, kui üheksa tarka vastata.»

Aga nüüd viskas ta tema kui takutordi üle aia.

Natuke suurem poiss, kes seda juttu pealt kuulas, tõmbas tütarlapse kõrvale ja ütles talle:

«Ää ole rumal, et emalt lähed niisukest asja küsima.»

«Miks mitte?»

«Ema kardab jumalat, sellepärast.»

«Mis ta tast kardab, ega jumal seda tuld pole teind.»

«Kes siis?»

«Jürka! Põrgupõhja Jürka.»

«Aga kes saatis Jürka?»

«Ta tuli ise, ta on ju Vanapagan.»

«Ja sina usud, et Vanapagan saab tulla, kui jumal ei lase?»

«Kas siis ei saa?»

«Kuis ta siis saab! Tuli ei hakka põlemagi, kui jumal ei lase.»

«Aga miks siis jumal laseb?»

«Miks . . . Miks ta kõik laseb.»

«Mis kõik?»

«Noh, et Jürka lõi selle tigeda koera maha ja keeras sugusõnni selili.»

«Kas ikka tõesti keeras?»

«Nii et karnäntsti. Iseoma silmaga nägin. Sugusõnn oleks võind Jürka soolikaid ka kõik kohad täis vedada nagu karjaselgi, aga näe, ei vedanud. Jürka käänas tal kaela keerdu.»

Sellega pidi olema küsimus lahendatud, kas jumal saaks tänase tule kustutada või mitte, ja nõnda võidi päevakorras edasi minna — vaadata, kuidas kustutavad inimesed sellist tuld, millest ei saa ehk jumalgi jagu.

XXII

Kui lõpuks tulest võitu saadi, leiti Jürka surnult palgi- ja plangujätiste ning igasugu puru seest. Ta oli pisut kõrbenud, mitte põlenud, ja üleni märg, nagu oleks teda tabanud uppumissurm. Kuna Jürka ise ja paljud teisedki pidasid teda Vanapaganaks, siis kerkis kohe küsimus, mis oli õieti talle surma toonud, kas tuli, vesi või kuulid? Tulesurma usuti kõige vähem, sest mis suudab tuli teha Vanapaganale! Või polegi ehk põrgus nii hirmsat lõõma, kui tekitas Antsu-taolise eeskujuliku inimese eluhoone põlemine? Seda küsimust ei võinud keegi vastata, sest ei leidunud ainustki inimest, kes oleks põrgust maa peale tagasi tulnud. Samal põhjusel ei teatud ka seda, kas põrgus vett on ning kas Vanapagan vees upub või mitte.

Surma põhjuse selgitamiseks lahati Jürka kõrbenud keha. See toiming valmistas kõigile pettumuse, sest lahkaja väitis, et Jürka pidi hukkuma ei tulest, veest ega kuulidest, vaid hoobist pähe. Kuulihaavu leiti tal kehast mitu, aga ükski neist polnud surmav. Sellest võis järeldada, et surmava haava oleks võinud tuua ainult hõbekuul, mida aga kellelgi polnud. Hoop pähe pidi aga olema nii raske, et võis tuua uimastuse, ja selle tagajärjel oli lämbumine suitsus ja tules.

Tõusis küsimus: kuidas sai hukkunu või kes andis talle selle raske hoobi? Kas lööjaks võis olla politseinik, kelle Jürka viskas viimasena põlevast majast läbi akna välja? Kas Jürka üldse oli viskajaks või mis põhjus oli temal kui Vanapaganal päästa ristiinimene, pealegi veel politseinik?

Oli neid, kes armastavad oma kaaskodanikest rääkida ainult head ja kes arvavad, et võimu esindaja on ikka kangelane. Need püüdsid asja seletada nõnda, et kaoks arutu juhus ja ilmuks elava inimese sihikindel tahteavaldus. Küsimusele, kuidas sai Jürka uimastava hoobi pähe, oli nende arvates ainult

üks loomulik ja tõenäoline vastus: hoobi andis põlevas majas asuv politseinik, kes, tulles meelemärkusele, ajas enda jalule. Kuna Jürka tahtis talle uuesti kallale karata, hakkas politseinik laest rippuvasse kroonlühtrisse kinni, lõi selle kõikuma, tõmbas jalad üles, sihtis otseteed Jürka pihta ning paiskas selle peadpidi millegi kõva vastu, kuna ta ise kõikus kroonlühtril rippudes tagasi ja lendas täie hooga läbi akna välja, sest et käed läksid lahti. Nõnda oleks politseiniku tegelikuks väljaviskajaks ja päästjaks politseinik ise, mitte aga Vanapagan, nagu alguses oli oletatud.

Oli veel teine võimalus Jürka saadud hoobi seletuseks: talle ei löödud, vaid talle langes midagi pähe. Mis nimelt? Noh, kas või sama kroonlühter, millest politseinik kinni hoidis. Aga selle oletuse puhul tekkis raske ülesanne: kuidas teha kindlaks, kumb langes enne põrandale, kas kroonlühter või Jürka? Sest kui Jürka langes esimesena, siis ei saanud kroonlühtri langus olla tema languse põhjuseks. Langes aga kroonlühter enne Jürkat, siis võis tema languse tagajärjeks olla ka Jürka langus ja uimastus. Sellest peaks siis tahes-tahtmata järeldama, et tuli hakkas Jürka peale alles siis, kui ta oli kaotanud meelemärkuse, missugune asjaolu lubaks oletada, et tema oli ehk ometi Vanapagan.

Sinnapoole viipas ka viimasena aknast nii või teisiti välja lennanud politseiniku seisukord. Esmaabi tagajärjel ajas ta varsti silmad lahti, nii et võis loota, temalt saab kõige kohta õige seletuse. Aga siis ilmnes, et ta on kaotanud kõnelemisvõime. Kui talle anti pliiats ja paber, tegi ta ainult mõne arusaamatu varesejala. Nõnda siis oli kindel: politseinik pidi põlevas majas midagi ennekuulmatut ja -nägematut kogema ja see võis ainult Jürkaga ühenduses seista. Temaga pidi midagi hoopis teist olema kui teiste inimestega. Tema nagu ei kuulunudki surelike kilda. Seda kinnitas teda lahkaja arstki, sest ta öelnud, et sellist nüsib ta oma elus esimest korda. Kõik panid endale kõrva taha, et arst tarvitanud sõnu «sellist nüsib», ja kõik mõistsid ilma pikemata, et niisugused ebatavalised sõnad peavad ometi midagi tähendama. Oleks arst öelnud «sellist keha», «sellist meest» või midagi selletaolist, siis oleks olnud arusaadav, aga öelda ainult «sellist» ja siis lisada «nüsib», see ajas inimestele, kes mõistsid taibata sõnade salajast tähendust, hirmujudinad kehale. Oli enam kui selge, et arst tahtis toonitada ainult ühte: inimesel ei ole niisugust keha.

Seda harukordsust aitas suurendada veel see, et peahaava uurides leidis arst paksude juuste seest mingisugused mügerikud, mis meenutasid väikesi sarvemükse. Nõnda ujus uuesti veepeale kogu see uurimine, mida toimetati aastakümnete eest Jürka pealuu kallal ja mis pidi tõendama, et saadud vigastuse tagajärjel Jürka peas on tekkinud surnuluu. Aga nüüd ei uskunud enam keegi asjatundjate arvamust ega oldud sellest enam huvitatudki, sest kõik olid veendunud, et Jürkaga on ainult sellepärast nõnda, et ta oli Vanapagan. Tema tugevus ja suuruski seletub ainult sellega, sest jumal on igavesest ajast igavesti kindlaks määranud, et Vanapagan, kui ta tuleb maa peale inimeste sekka, ei tohi kogult ületada viiekoormast heinakuhja ega end väiksemaks teha, kui on seda paras lutikas. Noh, neid tingimusi polnud Jürka oma ajalikus elus rikkunud, niipalju kui teda oli võidud ja teatud tähele panna. Et ta aga kogu eluea niisuguse mürakana maa peal oleks elanud, nagu ta praegu kõrbenuna lamas, seda ei uskunud enam keegi. Lahtiseks jäi muidugi küsimus, kui väikeseks ta enda oli vahepeal moonutanud. Igatahes üks oli kindel, et esimesel ööl pärast Jürka surma oli nähtud mingit imelikku pisitillukest looma ringi jooksmas — must, pika sabaga — ja keegi ei kahelnud, et see loom polnudki loom, vaid surnud Jürka.

Kõike eelmist näis kinnitavat ka see, et kui Jürkat taheti maha matta, siis ei leidunud midagi, millega seda teha. Needki riidenärud, mis tal elusalt seljas olid, hävisid tules. Põrgupõhjal leidus ainult tuhahunnik.

«Tule jumal appi!» hüüdsid kõik nagu ühest suust. «Ei ole võimalik, et õige inimene oleks nii paljas. Õige inimene kas või varastabki endale midagi, kui ta tööga ei viitsi teenida.»

Aga lõpuks leiti, et Jürkal on järele jäänud kesik, kaks noort lammast, kaks kana, kukk, kass ja laps. Nõnda siis müüdi loomad, kanad ja kukk, et saada matuseraha. Oleks ehk müüdud ka laps ja kass, aga neid ei tahtnud keegi, sest üks oli solgutatud ja teine tüdruk, mis tühjadega teha. Isegi muidutahtjaid ei leidunud, nõnda et nad jäid sinna, kus nad olid — naabri Peetri ja tema naise juurde.

Puusärgiks löödi hööveldamata laudadest kast kokku ja sinna pandi Jürka, nagu ta oli, ainult Peetri naine andis tüki riiet pealelaotamiseks. Aga see leiti Vanapagana tarvis liiga hea olevat ja nõnda vahetati ta närude vastu ümber. Närudega kaetuna heitiski Jürka oma laudkasti.

Oli lahendamata kaks olulist küsimust: kuhu Jürka matta ja kes lähevad teda matma? Alguses valitses üldine arvamine, et Jürkat ei või mingil tingimusel õnnistatud mulda, s. t. surnuaiale matta, vaid ainult surnuaia taha. Oli isegi neid, kes arvasid, et on üsna asjata vaev teda surnuaia tahagi vedama hakata, kõige õigem ja lihtsam oleks siiasamasse Antsu maa peale auk kaevata ja ta sinna sisse lükata.

Kuid siis astusid naised Jürka eest välja. Ei olevat mingit põhjust temaga sellepärast kui loomaga ümber käia, et ta oli tugevam kui tema matjad. Ja isegi kui ta olekski olnud Vanapagan, siis oleks ta maailma tulnud jumala tahtmist mööda, ei muidu. Seda pidi tõendama seegi, et ta käis lauakirikus ja kõik. Tema elas nagu iga teinegi ristiinimene ja sellepärast tuleb matta mitte surnuaia taha, vaid surnuaiale. Ja kui õpetaja peaks selles takistusi tegema, siis . . .

Aga õpetaja ei teinud selles mingeid takistusi, sest Jürka polnud ju enesetapja, vaid tulekahju ohver.

«Kas siis õpetajahärra ei mäleta, et Jürka ei tahtnud taevasse saada, kuidas võib teda siis õnnistatud maale matta?» küsis kiriku vöörmünder.

«Jürka kinnitas alati, et tema tahab õndsaks saada, sellest piisab,» vastas õpetaja.

«Aga ta tahtis ju õndsaks saada selleks, et põrgut edasi pidada.»

«Mis sest, armas hing, põrgu on jumalast seatud.»

«Aga kui ta oli ometi Vanapagan, nagu paljud märgid tõendavad ja nagu ta ise uskus, mis siis?»

«Selle peale, armas hing, võin ma öelda: ärgem sõdigem jumala armunõu vastu. Kui jumal arvas heaks kuradi inimesena maailma saata, nagu ta varemalt saatis oma poja, siis ei ole meil surelikkudel selle kohta midagi ütlemist. Me peaksime ainult oma südamed ja neerud läbi katsuma, kas me ei talitanud elava kuradiga niisama mõistmatult nagu jumala pojagagi. Kõige õigem oleks siiski öelda: Jürka ainult uskus, et ta on Vanapagan, ja see usk oli tal nii kindel, et ei mina ega ükski teine suutnud seda kõigutada. Selleski näeme jumala seletamatut armunõu: ebausu teeb ta ikka kindlama kui õige usu. Me tõstaksime tõepoolest mäed paigast, kui meil oleks nii kindel õige usk, kui oli seda Jürka ebausk. Sellepärast, armas hing, me kõik peame minema Jürkalt, sellelt Põrgupõhja Vanapaganalt õppima, kuidas tuleb uskuda: pimesi, ilma aruta-

mata, ilma mõtlemata, nagu oleksime alles lapsed. Jürka oli meie usu õige laps, kuigi tal oli ebausk.»

Õpetaja pühkis silmi: ta sai iseoma sõnadest liigutatud, nagu see juhtus nii sagedasti. Ka vöörmünder võttis oma punase taskurätiku välja ja teeskles silmade pühkimist, tõepoolest aga polnud tal midagi pühkida, sest vähe mõistis ta vana õpetaja sõnadest, veel vähem tema meeleliigutusest. Ainult üks oli selge: Jürka tuli matta õnnistatud maale ja see ei meeldinud talle põrmugi, sest ta teadis, et selle mõtte taga seisid peaasjalikult naised, kes olid näinud, kuidas Jürka oli käänanud tigeda sugusõnni kaela. Naiste suhtes oli aga vaga vöörmünder Õnnistegijaga ühel arvamusel, kui see ütles: naine, mis on mul sinuga tegemist. Samuti ei tahtnud ka vöörmünder, et temal oleks naistega tegemist, kui on käsil usuasjad. Aga õpetaja oli otse vastupidises arvamuses, selles oli häda.

Nõnda siis oli matusepaiga küsimus otsustatud. Palju täbaramaks kujunes matjate leidmine, sest siin puudus see üksik, kes oleks kõikvõimsalt otsustanud. Ants ehk oleks võinud seda teha, aga tema mõistus hõljus ikka veel taeva ja maa vahel. Ajuti olid teisel küll nagu pisut selgemad silmapilgud, aga siiski ei vastanud ta ühelegi küsimusele, vaid sonis üksisõnu: «Las põleb, las põleb, raha tuleb! Las põleb, las põleb, raha tuleb!» Sellest tegid mõned järelduse, et Jürka põletas Antsu hooneid mitte raevust ega hullumisest, vaid kokkuleppe tõttu: mõni teab, mis Ants Jürkale selle eest oli lubanud. Nutikamad arvasid, et Ants polnud tänini Jürkale millegi eest tasunud ega oleks ka nüüd. Kui tulesüütamine sündis tõepoolest teadlikult, siis seda ainult Antsu suhtes, Jürka polnud muud kui pime abinõu, millega jõuti soovitud eesmärgile. Aga saatus määras ometi kõik teisiti: eesmärk oli saavutatud, aga eesmärgi taotleja ise hukkunud, sest ka Antsust ei lootnud enam keegi elulooma.

Matjate küsimus oleks olnud palju lihtsam lahendada, kui Kustagi, Jürka poeg, oleks olnud käepärast. Aga see istus vahi all, sest põlevas majas oli kuuldud, kuidas ta raevutsevale isale oli öelnud, et tema uputanud noore Antsu. Kuna Kustalt nende sõnade kohta aru päriti, seletas ta, et see kõik on tühine väljamõeldis isa rahustamiseks. Temal, Kustal, olnud ema kaudu teada, kuidas Jürka kahtlustanud noort Antsu oma esimese tütre Maia hukutamises ja kuidas ta oli

ähvardanud niihästi vanal kui ka noorel Antsul kaela käänata, niipea kui ta asja jälile saab. Kusta arvanud, et Jürka tänane raevutsemine põhjenebki suurel määral Maia surmal, ja kuna ta jõuga isale vastu ei saanud, siis läks ta oma väljamõeldisega — tema uputanud noore Antsu. See rahustanudki Jürkat sel määral, et Kusta oleks võinud ta ilusasti põlevast majast välja tuua, kui mitte tuletõrjujad ja politseinikud poleks vahele seganud. See rikkunud kogu asja, muidu oleks võidud praegu Jürkat ennast üle kuulata ja kõige kohta selgust saada.

Kuigi Kusta seletus oli tõenäoline, ei lastud teda ometi vabaks, ja nõnda pidid Jürka matma võhivõõrad. Et ükski nendest, kes pidasid end paremaks, ei tahtnud seda teha, siis leiti viimaks kivilõhkuja, kraavikaevaja, turbalõikaja ja mustusevedaja, kes olid valmis Jürka maha viima, aga needki tingimusel — iga mehe peale pool toopi puskarit, mis antakse hommikul enne teeleasumist kätte. Neli meest kulus sellepärast ära, et Jürka pidi maetama surnuaiale, kus puusärk tuli köitega ilusasti hauda lasta, nii et ta jääks püsti, mitte küljeli või selili, mis takistaks viimselpäeval ülestõusmist. Oleks Jürka maetud surnuaia taha, siis poleks vaja olnud ülestõusmisega arvestada, sest sealt ei tõuse niikuinii enam keegi kunagi, ja nõnda oleks matmiseks piisanud kahest mehest küllalt.

Kuna nüüd matuselisi oli neli, siis oleks neil ühehobusevankris olnud ühes puusärgiga kitsik või osa mehi oleks pidanud kordamööda maas käima. Nõnda siis anti kahehobusevanker, kuhu pandi tublisti õlgi, et oleks pehmem sõita niihästi surnul kui ka elavail. Ja et ei sünniks õnnetust, rakendati vankri ette kaks vana väsinud tööruikat, kel seljad sedelgate alt kärnas ja kaelad rangide alt verised, jalad kanged ja kõverad, pead ripakil ja kõrvad lontis.

Kui kõik oli juba minekuks valmis, puusärk vankris, kaks meest juba tema kaanel istumas, üks vankri eesotsas õlgedel, neljas ohje pihku võtmas, saabus Peetri Viiu Riiaga, kellele ta oli oma vana suurräti ümber sidunud, et tal poleks külma karta.

«Kas võtate selle pisikese kaltsukubu ka peale, et oleks ükski oma inimene matusel?» küsis Viiu meestelt.

«Mis see on, poiss või tüdruk, mitte ei saa aru?» küsis turbalõikaja vastu, kes istus kraavikaevaja kõrval kirstul.

«Kes siis poisile suurrätikut hakkab ümber siduma,» laususs kraavikaevaja ning sülitas lirtsti ülalt alla.

«Oleks poiss, siis teine asi, aga tüdruk, see ju . . .» arutas kivilõhkuja, kes hoidis ohje.

«Mis sel tüdrukul siis on, et ta ei või isa matusele,» ajas Viiu vastu.

«Tule ise ka, siis teine asi,» ütles turbalõikaja.

«Mina ei saa, mul omal väike piripill kodus,» seletas Viiu.

Peeti nõutult aru. Mustusevedajagi pöördus vankri eesotsas õlgedel ümber, et vaadata, misuke see uus matuseline õige on. Natukese aja pärast küsis ta Riialt:

«Mis sul seal rätiku all on?»

«Näe!» hüüdis Riia ja tõmbas kollaste silmadega musta kassi pea rätiku alt välja.

See otsustas asja. Sest mustusevedaja armastas kõiki loomi ning see oli õieti tema ainuke õige armastus.

«Tule siia, ma võtan su oma jalge vahele õlgedele, siin sul hea pehme,» ütles mustusevedaja Riiale ja Viiu tõstis ta määratud paigale, nii et matuserong võis hakata liikuma. Aga kui juba kivilõhkuja songutas ohje ja vehkis vemblaga hobuste kohal — vehkis sellepärast, et loomad kartsid küll löömise ähvardust, mitte aga löömist ennast, sest nad mäletasid, et millalgi oli olnud valus, kui neid löödi —, hüüdis mustusevedaja äkki:

«Tpruu, kurat! Pea oma sugutäkud kinni!»

Ja kui hobused uuesti liikumatult paigal seisid, tõmbas mustusevedaja puskaripudeli taskust, ulatas selle Viiule ja ütles:

«Matuseliiku!»

«Mina ei võta kunagi, ainult vanamees . . .» katsus Viiu vastu ajada.

«Eks siis saat vanamees lapsega siia,» ütles mustusevedaja. «Kuidas siis matusele, kui ei võta matuseliiku.»

Ja kartes, et muidu ehk tõstetakse Riia ühes kassiga vankrilt maha, võttis Viiu pudeli vastu ja tegi suu seks. Nüüd võttis mustusevedaja pudeli ja pakkus ka Riiale.

«Mis sa siis, pime loom, sellepärast lapsele!» hüüdis Viiu.

«Ta ju isa matusel,» vaidles mustusevedaja vastu. «Ega ma palju, ainult piisakene.»

Ja ei aidanud midagi, ka Riia pidi maitsma puskaripudelist, kuigi Viiu kaasabil, et ta teeks ainult huuled niiskeks.

«Aga et te jumalapärast lapsele tee peal enam rohkem ei anna!» vannutas Viiu mehi.

«Ega meil täigi anda, kulub omal ära!» karjusid kõik neli kooris vastu, ja nagu oma sõnade tõenduseks haarasid nad pudelid, tõstsid suule ja jõid lõginal. Pärast seda hakkasid hobused liikuma ja vanker logises minema.

«Päris häbi, et inimest nõnda maetakse,» ütles keegi naine.

«Aga kust sa tead, et ta inimene oli?» küsis keegi mees vastu.

«Inimene, inimene,» kordas keegi kolmas peaaegu mõnitavalt, «nagu ei tea, mis see inimene ära ei ole!»

Matuselised seda tühja targutust enam ei kuulnud, nemad liikusid kiriku poole. Lagedale teele jõudnud, lullitasid nad aeg-ajalt igaüks oma pudelist, nii et juba ammu enne kiriku juurde jõudmist jõrisesid nad laulda, muidugi mitte kirikulauluraamatust. Mustusevedaja katsus alguses teisi talitseda, sest laps oli ta jalge vahel õlgedel ühes kassiga magama jäänud, aga teised tõstsid nagu kiuste veel enam häält. Nõnda siis jõrises lõpuks ka mustusevedaja teistega kaasa. Igal pool, kus seda jõrinat kuuldi, tuldi välja vaatama, mis pillerkaar nüüd õige lahti on, ja kõigile, keda matuselised juhtusid tähele panema, viipasid nad käte või ka mütsidega ja karjusid kärisevail häälil:

«Me matame Vanapagana-maita! Me matame Vanapaganamaita!»

Kiriku juures läks muidu kõik hästi, aga kui köster lauluotsa lahti tegi, siis panid neli matuselist niisuguse joru jooksma, et köster vaevalt-vaevalt jõudis neid vaos hoida. Siiski, kõik jäi viisakuse piiridesse, nii et kellelgi polnud midagi ütlemist. Mustusevedaja tuli isegi sellega toime, et võttis lapse ühes kassiga seniks sülle, kui vaimulik talitus oli möödas ja muld riputatud. Tuikus teine küll jalul ja lehkas puskarist, aga lapsel-nääpsukesel oli tema tugevate käte vahel hea olla, hea kuulda ja hea näha, mis tehti ja räägiti, ning suurrätiku all kassi varjata.

Õpetaja sõnad olid lihtsad, kuid südamlikud. Muuseas ütles ta:

«Sa olid omasuguste seas üks viletsamaid ja vaesemaid, aga ometi tundsid end suure ja rikkana, sest sul oli ju kindel usk. Meie keskelt lahkusid sa niisama lihtsalt, nagu sa siin

elasidki, aga selle eest särad sa seda heledamalt seal, kuhu sa ükskord jõuad.»

Nende viimaste sõnade kohta ütles mustusevedaja teistele väljas:

«Kuulsite, mis õpetaja ütles? Ta ei lubanud teda taeva.»

«Jah, vaid — kuhu ta jõuab. Aga kuhu siis? Teadagi, kuhu,» rääkis kivilõhkuja.

Ja nad võtsid oma pudelid ning jõid mitu korda järjestikku kõigi silma all, et oma südant kinnitada. Siis istusid kivilõhkuja ja kraavikaevaja vankrisse kirstu otsa, kuna turbalõikaja ja mustusevedaja tahtsid oma kangete kontide pehmendamiseks jala surnuaiale minna, kuhu oli ehk pool kilomeetrit maad. Laps oma kassiga unustati hoopis. Aga see ei teinud sellest suuremat välja, sest ta oli nii harjunud oma kiisu-miisuga kaksi olema. Nõnda siis mindi nüüd: hobused vankri, kirstu ja kahe mehega ees, turbalõikaja ja mustusevedaja keset tolmust teed kaelastikku nende järel, sest neist olid saanud matusel suured sõbrad. Natukese maa peal neist läks Riia oma kassiga, ka keset teed, aga jalgu järele vedades, sest nõnda oli tolm kõige suurem ja kõndimine kõige huvitavam. Alguses turbalõikaja ja mustusevedaja ajasid suure häälega juttu, aga kui need mehed, kes istusid vankris kirstu kaanel, tegid laulu lahti, siis ei võinud ka nemad muidu, kui pidid kaasa laulma, mitte küll sama laulu ja mitte isegi kahekesi ühte laulu, vaid igaüks iseseisvalt oma sõnu ja joru.

Aga sellel üldisel laulul, millest ainult Riia oma kassiga osa ei võtnud, olid saatuslikud tagajärjed. Oleksid mehed vaikinud või ainult jutelnud, siis oleksid tee kõrval asuvate elamute koerad nad tülitamata mööda lasknud, sest siin logises alati nii palju igasuguseid vankreid läbi, et ükski arukas koer ei viitsinud nende peale haukuda ega võtnud isegi vaevaks vaatama minna, kes sõidab või mida ta veab. Aga niipea kui nad kuulsid laulu, tulid nad kõik kohe vaatama, mis on maanteel lahti. Uudishimuliste seas oli ka üks vana toakoer, kes väga vähe tundis õuekoerte kombeid; see siis oligi esimene, kes arusaamatuses ja puhtast lollusest ajas nina vastu taevast ja katsus haukuda, ning kui see hääle kähisemise tõttu hästi ei õnnestunud, hakkas haledast südamest ulguma, nagu läheks ta meel meeste laulust härdaks. Nüüd ei võinud ka teised koerad enam vaikida, sest nende komme nõuab, et mida teeb üks ees, seda peavad ka teised järele tegema, kuigi see üks oleks nende seas see

kõige rumalam. Kust koerad selle kombe võtnud, pole uurijad veel lõpuni lahendanud, aga mõned avaldavad arvamist, et selle kombe on koerad saanud inimestelt, oma peremeestelt. Sest olevat tähele pandud, et ükski jabur või nõdrameelne ei suutvat nii suurt totrust leiutada, mida kõik need kohe ei jäljendaks, kes end ise ja keda teisedki targaks peavad.

Siiski, olgu selle koerte kombe algupäraga kuis tahes, penide kontsert oli täielik, nii et summutas isegi meeste laulujörina. See hirmus kisa tekitas Riia kassis uudishimu ja hirmu, ja enne kui laps üldse midagi taipas, oli kass suurrätiku alt väljas ja lidus, niipalju kui jalad andsid, laulvatest meestest ja hobustest mööda, ikka selle puu poole, mis kasvas eespool tee ääres. Riia jättis silmapilkselt oma tolmutamise ja jooksis kassile karjudes järele. Kui ta jõudis turbalõikaja ja mustusevedaja juurde, pidas viimane ta kinni ja küsis, milles on häda. Riia ei saanud suust muud sõna välja, kui lõugas ühtesoodu, käed ettepoole õieli:

«Kass! Kass!»

«Mis on kassiga?» küsis mustusevedaja.

«Jooksis sinna!»

«Kuhu sinna?»

«Puu otsa.»

«Kuhu puu otsa?»

«Sinna!»

Lõpuks ometi oli mustusevedajal selge, milles asi on, ja ta hüüdis kirstul istujaile:

«Hei, küüdimehed! Jätke jörin ja pidage oma suguruunad kinni!»

Ja kui ta neile oli seletanud, mis õnnetus last oli tabanud, kobis ta ise turbalõikajaga vankrisse, sest ta arvas, et kui kirstu kaanele ronida, siis ulatub kassi puu otsast kätte saama, kuhu see koerte eest oli jooksnud. Aga kuna see oli meestel sootuks uus ja ootamatu ülesanne, siis pidid nad enne oma pudelist südamekinnitust võtma; alles pärast seda ajasid nad end neljakesi vankris püsti, et nad oleksid kohe valmis kirstu kaanele tõusma, niipea kui vanker jõuab puu alla, kus haukusid koerad.

«Hoidke nüüd teineteisest kõvasti kinni, ma teen hobustele tuld takka,» käsutas kivilõhkuja.

«Aja või umbnelja, me ei kõssagi!» karjuti talle vastu.

Vanker hakkas liikuma ja lähenes puule. Kõik mehed olid

huvitatud, kui kõrgel kass on ja kas ulatub teda kätte saama. Nõnda ei pannud õieti keegi tähele, kuidas vanker puu alla jõudes sõitis ühe rattaga raksatades kivi otsa, kuna teine ratas läks tee veerde nõkku. Kallutus ja vapustus olid nii järsud ja ootamatud, et kõik mehed lendasid ülalt alla. Ainuke õnn oli, et jumal oli andnud hobustele rahuliku ja targa meele: märgates õnnetust, peatusid nad silmapilkselt. Nõnda said mehed aega maast üles kobida, üks naerdes, teine kirudes, kolmas imestades, kuidas see küll nõnda võis sündida, on ju nemad kõik täies kuraasis mehed ja küllalt sõnnikut vedanud ning püsti sõitnud, ilma et keegi kunagi oleks kukkunud.

Aga neljas mees, mustusevedaja, ei teinud katsetki tõusmiseks, tema lamas teekraavis, pea vastu kivi. Kui teised ta ühisel jõul vankrisse õlgedele asetasid, leiti, et tal oli pea verine ja meelemärkus kadunud. Sellest ei tehtud alguses suurt numbrit, vaid kõigepealt hakati puu otsast kassi otsima, sest keegi ei tahtnud lapse nuttu kuulda. Aga nagu nüüd selgus, kassi puu otsas ei olnud. Et laps oma silmaga võiks puu läbi otsida, tõusti kirstu kaanele püsti, tõsteti laps kõrgele puuokstesse ja näidati temalegi, et seal tõepoolest kassi ei ole. Ka koerad, kes esiteks puu all haukusid, olid kuhugi kadunud, nagu poleks neid kunagi olnudki. Kõik oli nagu elus silmaviirastus. Ei jäänud muud üle, kui asuti mustusevedajat turgutama. Kõige paremaks rohuks peeti viina. Nõnda siis võeti tema enda taskust pudel ja kallati talle selle põhjast viimane piisk suhu. Ja kui see ei mõjunud, anti teistest pudelitest lisa, kuni mees ajas lõpuks silmad lahti.

«Kuule, mõistad sa, va vennike, kassi ei ole puu otsas!» karjuti, niipea kui ta paotas silmad.

«Ma tean,» vastas mustusevedaja, nagu oleks ta äkki kaineks saanud.

«Kust sina, sunnik, seda tead, sa ju magasid?»

«Ma nägin.»

«Mida sa nägid?»

«Kas teie siis ei näind?»

«Mida?»

«Ta tõstis ju kaane üles, tõusis püsti ja võttis kassi ära.»

«Kes tõstis kaane üles?!»

«Vanapagan, kes muu,» ütles mustusevedaja üsna rahulikult, kuigi teised olid jahmatusest oimetud.

«Mis sa jaburdad!» karjusid teised nagu eneste julgustuseks mustusevedajale.

Aga vastuse asemel ajas see enda õlgedelt üles, ronis kirstule, pani oma pahema silma vastu pragu, mis oli jäänud kahe hööveldamata laua vahele, ja piilus hulk aega sisse. Kui ta lõpuks oma pea tõstis, ütles ta üsna rahulikult ja asjalikult:

«Vaadake ise, seal ta istub, ainult et kollased silmad on pimedas sinised.»

Värisevate südametega lähenesid teised kirstupraole. Esimesena vaatas kivilõhkuja ning ütles siis:

«Nagu tulekivi sädemed.»

«Nagu linaõilmed mustal rabaveel,» lausus järgnev turbalõikaja.

«Nagu sinised tähed pimedas taevas,» kinnitas kraavikaevaja.

Nüüd polnud enam kahtlust, et mustusevedajal oli õigus, ja kõigi hinge langes pime hirm.

Aga Riia, kes seisis maas ja sirutas oma kaela üle vankri otslaua, vaadeldes meeste toimingut, hüüdis oma heleda häälega meeste hirmu sekka:

«Ma tahan ka näha!»

Need lihtsad sõnad vapustasid kõiki, sest laps oli üldises jahmatuses ununenud ja keegi ei teadnud, kust tuli hüüe või kes oli hüüdja. Kõige enne toibus kivilõhkuja, sest ta märkas pead, mis upitas end vankri otslaua taga, ja nagu julgust otsides hüüdis ta:

«Sindrinahk! See ju va plika vankri otslaua taga.»

«Näidake mulle ka!» vastas Riia sellele hüüdele.

Ja nüüd tõsteti laps vankrisse, näidati talle kirstupragu ja õpetati, kuidas ta peab vaatama. Riia katsus vaadata, aga ütles, et tema ei näe midagi.

«Ega siis lapse silm võta,» arvas kivilõhkuja.

«Küllap võtaks, aga ta, rumal, ei oska ju vaadata,» ütles kraavikaevaja.

«Vaata hoolega ja hästi kaua,» õpetas mustusevedaja.

Riia tegi, nagu mustusevedaja oli õpetanud, ja ütles siis:

«Esteks on must ja pärast läheb siniseks, nii et sätendab.»

«Tunneb nooti,» lausus kraavikaevaja mõistu oma kaaslastele ja lisas: «Istuge kõik kõvasti kaanele.»

Ja kui nad olid neljakesi kirstul istet võtnud, otsisid nad taskust oma viinapudelid välja ja jõid need tilgatumalt tüh-

jaks. Mustusevedaja, kelle pudel juba enne oli tühi, tõstis ta siiski suule ja nõrjutas teda, nagu oleks tal tõepoolest veel midagi ühes teistega juua. Peale seda tehti hobustele jalad alla ning mindi niisuguse vutiga surnuaiaväravasse, et Riia taga vankriotsas õlgedel oma kassi üürikeseks unustas ja laginal naeris.

«Jääge istuma,» käsutas kivilõhkuja teisi, kui juba vanker seisis. Ja ta võttis köie, mis oli kaasas kirstu haudalaskmiseks, ja sidus selle esiteks ühe puusärgiotsa ümber, laskis siis mehed üksteise järel püsti tõusta ja mässis kogu kirstule köie ümber.

«Soo, nüüd pole enam keda kuraditki karta,» ütles ta siis ja teised, kes ka lõpuks taipasid, milleks see ebaharilik sidumine oli vajalik, kiitsid kivilõhkuja ettevaatuse üksmeelselt heaks. Nõnda seotult võeti kirst õlgadele ja kanti haua juurde. Saatjaks oli ainult üks inimene, seegi väike Riia, kes juba jällegi nuttis oma kassi taga. Aga kirikumehe naine, kes täna oma abikaasa kohuseid täitis, arvas, et Riia nutab oma isa pärast, keda joobnud mehed kannavad hauda, läks tükk maad silmnäos nutvale lapsele järele ja ei saanud muidu, kui pidi ka oma pisaraid pühkima, kuna ta ise haletsedes kordas:

«Oh sa, mu kubujussike, oh sa, mu väike kubujussike!»

Haua juures oli meestel ainukeseks mureks: kuidas saada köis kirstu ümbert kätte, kui see juba on hauas. Aga kivilõhkuja leidis õige lahenduse, kui ta ütles:

«Las ta, kurat, läheb ühes Vanapagana ja kassiga.»

«Las läheb jah,» kinnitasid kraavikaevaja ja turbalõikaja.

«Niikuinii pole see änam kellegi ristiinimese riist,» lausus mustusevedaja omalt poolt.

Nõnda siis lasti köiega mässitud kirst ilma pikemata hauda ja mehed haarasid juba labidad, et mulda peale ajada, aga äkki meenus mustusevedajal midagi ja ta hüüdis: «Pidage!» Ta lõi oma labida mullahunnikusse püsti, võttis Riial käest kinni, viis ta hauakaldale, näitas, kuidas ta peab kolm korda mulda võtma ja selle hauda viskama, kuna ta ise samal ajal ühes lapsega pikkamisi luges:

«Peotäis sa mulda minult katteks saad.»

Kivilõhkuja tahtis oma mütsilotigi peast võtta, aga turbalõikaja sõitles teda ja ütles:

«Mis, kurat, sa sest mütsist kisud, ega see ole jumalasõna.»

Nõnda pani kivilõhkuja oma mütsi pähe, nagu see oli mustusevedajalgi, kes toimetas lapsega haua ääres, ometi seisid

kõik üürikeseks norus peadega, nagu loeksid nad issameiet. Aga kui laps oli oma mulla visanud ja ühes mustusevedajaga kaasaskäivad sõnad lugenud, heitis ta viimase pilgu hauda. Äkki sirutas ta karjudes oma käed suurräti alt ammutava avause poole, nagu oleks seal midagi erilist näha. Lapse kisast võpatasid kõik neli meest loomusunniliselt. Mustusevedaja, kes oli lapse kõrval haua äärel, pidi tahes-tahtmata pilgu alla köiega mässitud kirstule heitma, aga ta pea tõmbus nagu ussist nõelatult tagasi: kirstu kaanel istus väike must pika sabaga loom, kelle ümarikus peas helendasid taevassinised silmad, mis vahtisid pärani pilgul ülespoole, otse mustusevedajale vastu. See muutus hirmust tummaks, tõmbas karjuva lapse hauast eemale ja haaras oma labida, et hakata mulda kühveldama. Teised mehed järgnesid tema eeskujule. Aga esimesed labidatäied polnud veel kirstule kobisenud, kui hauast kargas must loom, kel olid taevassinised silmad ja pikk kõver saba, ning pistis vilama haudade vahel, kadudes järgmisel silmapilgul viirastusena. Järele jäi ainult sinine suitsujuga, mis haihtus niisama ruttu, nagu ta oli tekkinudki.

Laps karjus ikka veel heleda häälega, sirutades käsi kas haua poole või üle haua taevassiniste silmadega loomale järele, ükski ei saanud sellest õieti aru. Mustusevedaja oletas viimast, ja kuna ta nüüd jällegi vabanes oma keelekidast, ütles ta:

«Kas nägite?»

Teised kas ei pannud tema küsimust tähele või oli hirm ka nemad tummaks muutnud, igatahes ükski ei lausunud midagi, kõik pildusid ainult nagu südametäiega mulda, kuni haud oli kuhjas täis. Aga kui labidad selga visati, et minema hakata, oli laps nagu tina tuhka kadunud. Mehed arvasid alguses, et küllap on ta ees vankri juurde läinud, aga ka seal ei olnud teda. Nüüd jäid mehed üksteise otsa tõtt vahtima, kuni kõigi südamesse langes suur hirm. Neid kõiki valdas ühine soov: saaks siit võimalikult ruttu minema! Ja kribinal-krabinal tõttasid nad hobuseid lahti päästma ning vankrisse ronima.

Kuid just samal silmapilgul tuli kirikumehe naine ja küsis:

«Kus laps on?»

Mehed tegid, nagu ei kuulekski nad naise küsimust, sellepärast ütles see uuesti:

«Teil oli ju laps kaasas, kuhu see jäi?»

«Läks loomale järele,» vastas nüüd mustusevedaja, kelle pea oli kinni mässitud.

«Mis loomale?» küsis naine arusaamatuses.
«Sellele, kel taevassinised silmad,» seletas mustusevedaja.
«Kuulge, mehed, see pole õige asi, ütelge, kuhu panite lapse?» päris naine ikka tungivamalt, kuna tal endal hirm rinnas aina kasvas.
«Ma ju ütlesin — läks loomale järele,» kinnitas mustusevedaja.
«Jah, meie rohkem ei tea,» toetas mustusevedajat ka kivilõhkuja.
«Te olete hulluks läind!» karjus naine nüüd. «Kui te kohe ei ütle, mis tegite lapsega, teatan politseile.»
Aga mehed olid juba vankrisse roninud ja hakkasid oma setukaid vemmeldama, et neile jalgu alla teha — nõnda kihutasid nad mürinal surnuaiaväravast minema. Naine vahtis neile tükk aega pärani silmil järele ja läks siis areldi haua poole, mille mehed just praegu olid kinni ajanud — areldi sellepärast, et ta kartis midagi näha, millest ta võiks ehmuda ja villi või roosi saada, sest nende hädade eest olid teda hoiatanud niihästi käetark-mustlaseit kui ka suguõde-kaardimoor.
Ometi polnud värske haua juures midagi kohutavat märgata. Et oma jalavaeva vähendada, valis naine otsese tee haudade vahelt, arutades samal ajal endamisi, kuhu võisid küll mehed lapse panna. Aga äkki jäi ta seisatama ja sosistas üllatunult:
«Näe, kus teine!»
Riia magas sirelipõõsa all suurimas rahus, pea rohtunud hauakünkal. Naine silmitses teda natuke aega naeratades. Aga siis meenus talle lapse hiljutine nutt surnuaiaväravas ja tema enda meeleliigutus ning ta kordas oma endisi sõnu, ainult hellemalt ja rõõmsamalt:
«Oh sa, mu kubujussike, oh sa, mu väike kubujussike!»
Ja ettevaatlikult korjas ta magava lapse põõsa alt üles ning kandis ta koju.

EPILOOG[1]

Vanapagan on juba mitmendat-setmendat vooru taeva-ukse taga, sest ta tahaks teada, on ta inimesena maa peal elades õndsaks saanud või mitte. Kaua peab ta koputama, enne kui Peetrus avab.

«Sada aastat on täis, tulin jällegi,» ütles Vanapagan Peetrusele.

«Nii ruttu!» imestab see.

«Ootajal on aeg pikk.»

«Jumal on pika meelega.»

«Nii et otsust pole ikka veel tehtud?»

«Veel mitte.»

«Kas ei saaks seda kuidagi kiirustada?»

«See on ainult maa peal võimalik, kus loevad «pistmised» ja suhted.»

«Nõnda võib see viimsepäeva laupäevani kesta,» lausub Vanapagan lootusetult.

«Pole parata. Korjatakse sinu maapealse elu kohta täiendavaid andmeid.»

«Aga mis saab seni põrguga?»

«Peab kuidagi edasi kikerdama. Kas ei peaks menetlust kuidagi uuendama?»

«Igavusest on poisid vahetpidamata katsetanud. Viimaseks moeuudiseks on põrgus, et daamid pesevad ise oma lapse pesu või et värv aetakse ihult maha ja iluraviga varjatud voldid lastakse välja. Minu vanamoor ütleb, et nõnda paistab hing nagu soolasilgu niisk ja keha nagu kortsus kõrend. Peeglid on igal pool maksuta, nii et kel süda kutsub, see vaadelgu end.»

---

[1] Vt. märkust lk. 5. — *Toim.*

«Aga mis tehakse meestega?»

«Need pannakse lõbu pärast kõndima ja asja pärast sõitma. Nõnda on põrgutee korrashoiukulud langenud 75%. Peale selle katsetame, kuis mõjub, kui poksijad, tõstjad ja teised rammumehed õpivad käsitsi naiste siidsuka silmi üles võtma. Pole veel kindel, misukese vabriku sukad on kõige lirumad, et neid siis meie katseis kasutada, igatahes asi areneb. Kavas on veel: mootor hakkab inimest juhtima, mitte vastupidi. Nõnda loodame pääseda krematooriumi ülekoormatusest ja hauaplatside hinnad alla viia, muidu pole vaesemaid kuhugi panna. Veel mõtleme, et kui . . .»

«No näed, kallis Vanapagan, ka vanast asjast võib uut toota, kui aga õigest otsast peale hakata,» rääkis Peetrus siinkohal vahele.

«Aga seda kõike on vähe, kui ei saa uusi hingi. Ja ma hoiatan veel kord, et kui laostub põrgu, siis on ka paradiisi päevad loetud, sest inimene huvitub rohkem hirmust kui õndsusest.»

«Seda minagi, ja sellepärast arvan ma, et meie peame kokku hoidma ja käsikäes minema.»

«Selleks peab taevas oma poliitikat revideerima. Õieti öelda polegi see raske. Sest te ju ometi näete, mis sünnib maa peal: usk, mis peab õndsaks tegema, on saanud vaeste ja viletsate sääsekurnaks ning rikaste ja vägevate rasvumisraviks.»

«Kulla Vanapagan, võib-olla on jumal selle asja oma armunõus just nõnda seadnud. Ja kas võib kedagi sellepärast hukka saata, et ta elab jumala seadmist mööda. Pealegi ärgem mõistkem kohut, et meie eneste üle kohut ei mõistetaks.»

«Minu üle mõistetakse niikuinii kohut, pealegi veel sajad aastad.»

«Sa oled Vanapagan, sellepärast.»

«Maa peal olin ma inimene.»

«Sellepärast ongi nii raske otsustada sinu õndsuse üle.»

Vanapagan tegi minekut, aga ta pöördus veel kord ümber, vaatas oma sõbrale Peetrusele otsa ning lausus siis nukralt:

«Tunnen, et olen asjata maa peal elanud.»

«Nüüd on sul lootuski.»

«Mis lootus?»

«Ehk saad ometi õndsaks, nii et võid põrgut edasi pidada.»

TÕDE KODANLIKU EESTI TEGELIKKUSEST

I

Suure kunstilise jõuga on A. Tammsaare oma parimates teostes näidanud eesti rahva elu rohkem kui poole sajandi vältel. Teravalt ja halastamatu otsekohesusega paljastab kirjanik neis teostes kurnamisele ning vägivallale rajatud isevalitsuslikku ja kodanlikku korda.

Sellest, kuidas kapitalism demoraliseerib ja rikub inimest, sisendades temasse ahnust, julmust ja egoismi, jutustavad meile kirjaniku poolt loodud kunstiteosed, sellest kõnelevad ka kirjaniku arvukad publitsistlikud artiklid.

„Me elame hammaste ja küünte ilmakorras, siin valitseb ainult jõud, mitte õigus, siin käsutab võim ja kapital," ütleb Tammsaare esimese maailmasõja päevil kirjutatud artiklis „Sõda ja rahu".

Jõudnud kapitalismi kiskjaliku olemuse mõistmiseni, mõistab kirjanik hukka mitte ainult kurnamisele rajatud ühiskondliku korra, vaid ka selle korra teenistuses oleva kultuuri ja tsivilisatsiooni.

Sügavamalt ja täielikumalt kui ühegi teise minevikukirjaniku loomingus on Tammsaare teostes näidatud eesti kodanluse rahvavastast olemust, tema kiskjalikku moraali, kodanliku kultuuri peatamatut laostumist ja roiskumist.

Oma viieköitelises romaanis „Tõde ja õigus" annab Tammsaare ajaloolise läbilõike eesti kodanluse tekkimisest, arenemisest ja mandumisest.

Kirjanik häbimärgistab need alatud vahendid ja võtted, mida kodanlus kasutas töötavate hulkade teadvuses tekkinud protesti lämmatamiseks, rahva petmiseks ja rõhumiseks.

Inimese mandumist, tema väärtuslikumate omaduste kadumist ühiskonnas, kus ühe inimese kurnamine teise poolt on kujunenud kogu ühiskondliku korra olemasolu põhiseaduseks, näitab Tammsaare juba oma romaani esimeses köites. Nii Pearus kui ka Andreses tekitab eraomand ja ekspluateerimine jõhkrust, julmust ja despotismi. Kuid Vargamäe peremeeste elu ja tegevus toimus eesti kodanluse tekkimise ja arenemise algperioodil, seepärast ei osanud nad veel oma kiskjalikku olemust maskeerida jutlustamisega „isamaast", eesti „rahva kasudest" ja nende „kasude" eest võitlemisest. Kodanliku ühiskonna hundimoraal polnud jõudnud neis ka veel lõplikult välja suretada inimest.

Isand Mäebergi ja härra Mauruse kujudesse romaani teises köites on Tammsaare koondanud need kõige tüüpilisemad jooned, mis iseloomustavad eesti kodanlust 1905. aasta revolutsiooni eel. Hirm töötavate hulkade ees, kes üha energilisemalt hakkasid väljendama oma poliitilist aktiivsust, sundis kodanlust käiku laskma kõik tema käsutuses olevad vahendid, et juhtida rahva tähelepanu kõrvale võitlusest oma orjastajate vastu ja mürgitada tema teadvust oma jõusse mitteuskumise mürgiga.

1905. aasta revolutsioon rebis maha maski eesti kodanluse näolt ja näitas, missugused olid selle rahva huvide ja kasude eest „hoolitseja" tõelised eesmärgid ja taotlused.

Kuulutanud end võitleva rahva ees silmakirjalikult revolutsiooni pooldajaks, hoolitses kodanlus tegelikult ainult selle eest, et teha revolutsioonist üks „kulduura koosolek", nagu targutab romaani III köites kaupmees Vesiroos, kus oleks võimalik olnud tsaari hirmutada rahva „mässuga", et temalt välja paluda õigus istuda koos parunitega „landstual". Kirjanik näitab, et 1905. aasta revolutsioonist tuli eesti kodanlus välja rahva reeturina, kes oli tänulik isevalitsusele selle eest, et see oma timukatööga rahva kallal toime tuli.

Suure Oktoobrirevolutsiooni päevil, kui isevalitsus oli juba kukutatud, tuli kodanlusel rahva timuka ülesanded enda peale võtta.

Kaotanud oma kaitsja ning toe isevalitsuse näol, pöörab eesti kodanlus oma abiotsivad silmad teiste maade kiskjate poole. Ameerika ja Lääne-Euroopa imperialistide juhatusel, nende otsesel abil ja toetusel õpib ta ka rahva timuka ameti selgeks. Tina ja tääkidega röövisid Köögertalid, Vesiroosid ja Itamid eesti rahvalt Oktoobrirevolutsioonis kättevõidetud vabaduse ja kehtestasid oma verise diktatuuri.

Iseloomustades neid rahva timukaid eesti kodanluse lühikese ja kuulsusetu ajaloo viimasel etapil, laseb kirjanik romaani IV köites Indrekut nende kohta öelda: „Need on ellujäänud sõjaaegsed marodöörid, revolutsiooniaegsed verekaanid, kes end teiste kulul täis imenud" (IV köide, I tr. 1932, lk. 37).

Neile marodööridele ja verekaanidele, „kes elavad ja praalivad ausate inimestena, ... kes rüüstavad kogu maa" ja kes „... taovad uhkustades endale vastu õieliaetud rinda ja kisendavad täiest kõrist, et nemad on maailma ja inimeste päästjad" (V köide, I tr. 1933, lk. 15), ennustab Tammsaare oma romaanis peatset lõppu.

Kuid Tammsaare kirjutas oma romaani „Tõde ja õigus" aastatel, mil ta ei olnud jõudnud veel vabaneda abstraktse humanismi kammitsaist. Kodanlus ise oli aga selle humanismi juba ammu jalge alla tallanud ja üle parda heitnud, sest nagu ütleb M. Gorki, on täiesti võimata armastada ligimest, kui on vaja teda riisuda, ja kui ta riisumisele vastu paneb, tappa.

Tammsaare otsis aga tõde ja õigust „ligemise armastuse" nimel, otsis seda kodanlikus ühiskonnas ning lõi kohkunult tagasi ja sattus segadusse siis, kui ta nägi, et revolutsiooniline proletariaat sellesama tõe ja õiguse, mida kirjanik väsimatust otsimisest hoolimata kusagilt ei leidnud, oli otsustanud maksma panna vahendite abil, mis tema tõekspidamistele risti vastu käisid.

Paljastades halastamatult kodanlikus ühiskonnas eksisteerivat ülekohut, alatust, pettust ja silmakirjatsemist, täitis kirjanik lugeja hinge vihaga, nakatas teda kindla otsustavusega hävitada see vastik, inimest orjastav ja moonutav vägivallaehitis. Selles julges ja jõulises paljastuses kajastub Tammsaare sügav usk inimesse, usk tema jõusse ja tema kaunisse tulevikku.

Kuid romaanis „Tõde ja õigus" ei lähe kirjanik lõpuni sel raskel inimõiguste eest võitlemise teel. Ta võtab inimeselt relvad just vaenlase enda ees.

Mitte rahva revolutsioonilises võitluses oma orjastajate vastu, vaid kõikehaaravas armastuses näeb kirjanik seda vahendit, mis peab vabastama inimese tema pahedest ja sulatama ühte kodanliku ühiskonna vaenulikud jõud.

See lepitav jõud, milleks Tammsaarele on „ligemise armastus" ja inimese moraalne enesetäiustamine, eksisteerib küll kirjaniku unistuses, kuid elus otsib ta seda jõudu asjatult. Elus näeb ta ainult vaenu, lepitamatuid vastuolusid ja võitlust.

Proletaarse revolutsiooni vajaduse ja ülesannete mittemõistmine Tammsaare poolt on teravas vastuolus kõige selle väärtuslikuga, mis teeb kirjaniku loomingu lähedaseks töötavaile hulkadele. Ta on vastuolus kogu ekspluataatorliku ühiskonna, tema võltsdemokraatia, kiskjaliku moraali ning roiskuva kultuuri halastamatu paljastamisega Tammsaare teostes. Kõneldes vastuoludest geniaalse vene kirjaniku L. N. Tolstoi loomingus, mis oli sammuks edasi kogu inimkonna kunstilises arengus, ütleb V. I. Lenin, et neid vastuolusid suure kirjaniku loomingus tuleb vaadelda mitte ainult kui isiklikke vastuolusid, vaid kui nende keeruliste vastuoluliste tingimuste peegeldust, „mis määrasid vene ühiskonna mitmesuguste klasside ja mitmesuguste kihtide psühholoogia reformi j ä r g s e l, kuid revolutsiooni e e l s e l ajastul" (Teosed, 16. kd., lk. 298). „Tema suu läbi," kirjutas V. I. Lenin Tolstoi kohta, „kõneles kogu see paljumiljoniline vene rahva mass, kes j u b a vihkab praeguse elu peremehi, kuid kes v e e l ei ole jõudnud teadliku, järjekindla, lõpuni mineva ja leppimatu võitluseni nende vastu." (V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 326.)

Ainult sellelt, leninlikult seisukohalt vaadatuna saavad meile selgeks ka vastuolud Tammsaare maailmavaates ja loomingus.

Vastuolud Tammsaare maailmavaates, mis kõige teravamal kujul ilmnevad romaanis „Tõde ja õigus", pole midagi muud kui nende töörahva arvukate mitteproletaarsete kihtide vaadete ja meeleolude väljendus, kes kirglikult vihkasid oma rõhujaid, kuid kes samal ajal oma ühiskondliku seisundi tõttu polnud suutelised nägema reaalset väljapääsu kodanlikust ühiskonnast.

Otsides teed teda erutavate rahva elu tähtsamate küsimuste lahendamiseks nende kõikuvate sotsiaalsete kihtide positsioonilt, jõudis Tammsaare romaanis „Tõde ja õigus" küll kodanliku ühiskonna hukkamõistmiseni, kuid ei jõudnud veel vabaneda neist naiivsetest tõekspidamistest, mida ta soovitab inimsoo päästmiseks ekspluataatorliku korra pahedest.

Tammsaare lõpetas „Tõe ja õiguse" kirjutamise aastatel, mil kodanlikes riikides ennenägematu jõuga möllas 1929. aastal puhkenud majanduskriis, mis kolmel järgmisel aastal süvenes.

See kriis näitas eriti ilmekalt kapitalistliku süsteemi roiskumist. Imperialistlik kodanlus nägi, et endise „demokraatia" sildiga varjatud vägivallasüsteem ei ole enam küllaldane rahva ohjeldamiseks. Kodanlus hakkas otsima väljapääsu tekkinud olukorrast fašistliku, s. o. kapitalismi kõige reaktsioonilisemate elementide diktatuuri maksmapanemise teel.

Seoses hitlerlaste märatsemisega Saksamaal hakkas ka eesti kodanlus üha rohkem kalduma avaliku terroristliku diktatuuri — fašismi poole.

See kõik ei võinud jätta oma mõju avaldamata kirjaniku-demokraadi maailmavaatele. Tammsaarele sai selgeks, et imperialism ja fašism ähvardavad rahvaid tagasi viia keskaegsesse pimedusse, nagu ta ütleb, et „see mõnel pool juba sündinud". Nimetatud selgus nõudis kirjanikult ka nende mitte ainult naiivsete, vaid samuti ülimal määral kahjulike „retseptide" revideerimist, mida ta „Tões ja õiguses" oli soovitanud ühiskonna ümberkorraldamiseks.

Kui Tammsaare varem oli veel hellitanud lootust, et demokraatia peaks looma tingimused, mis soodustaksid inimese kõlbelist ümberkujunemist „ligemise armastuse" nimel, siis on ta nüüd sunnitud tunnistama, et sellisest demokraatiast pole aimu ei Ameerikas, Lääne-Euroopas ega kodanlikus Eestis. „Ja kust pidimegi seda aimu saama?" küsib kirjanik 1936. aastal kirjutatud artiklis „Kultuurist ja demokraatiast". „Kõik meie poliitikategelased on ju neilt päevilt pärit, kus isevalitseja istus Piiteris, isevalitseja istus Toompeal, isevalitseja istus mõisas, seisis isegi tänavanurgal korrapidajana. See on meie poliitiline traditsioon, poliitiline kultuur. Ja siis katsusime hüpata demokraatiasse. Aga mehed jäid isevalitsejaks, sest nad pidasid kinni oma traditsioonilisest kultuurist. Demokraatiast kõneldi, demagoogiat mõeldi, isevalitsust püüti teostada . . .

Selline on valitsev tõsiasi meie poliitikas. Aga nüüd ütleme ühes itaallaste ja sakslastega, et demokraatia on süüdi. Aga kuidas võib demokraatia süüdi olla, kui ta meil tõelikult puudub?"

Tammsaare jõuab veendumusele, et imperialismi ja fašismi hukatusliku poliitika eesmärgiks on tõelise kultuuri ja tsivilisatsiooni hävitamine. „Paarikümne aastaga," ütleb ta 1937. aastal kirjutatud artiklis „Vaim ja võim", „on maailmas uueks saanud vaim ja võim. Hiljuti ülistatud läänekultuuri vaimuvabadusest on tehtud vaimuorjus, mille taolist tunti ainult aastasadu tagasi."

Kirjanik mõistab, et selle vaimuorjusega püüab roiskuv kodanlus inimest moraalselt laostada, püüab temast teha valitseva klassi tahte järgi väljaõpetatud töölooma, kes ei oleks üldse suuteline ühiskondlike nähtuste üle oma pead murdma.

Ületanud need sügavad sisemised vastuolud, mis takistasid kirjanikul õige tee leidmist inimsoo päästmiseks ekspluataatorliku

korra pahedest, jõuab Tammsaare oma elu ja loomingulise tee viimastel aastatel tõekspidamisteni, mis ei jäta kahtlust selles, et kirjanik on jõudnud selgusele ka tema poolt hukkamõistetud kodanliku maailma ümberkorraldamise vahendite küsimuses.

Selgus ajastu kõige tähtsamas küsimuses võimaldas kirjanikul luua teose, mida me täie õigusega võime nimetada kriitilise realismi silmapaistvamaks saavutuseks eesti kirjanduses. Oma viimases romaanis „Põrgupõhja uus Vanapagan" (1939) langetabki Tammsaare halastamatu kohtuotsuse kodanlikule tegelikkusele, Köögertalide, Vesirooside, Itamite ja Kaval-Antsude riigile. Mitte üldise, kõikehaarava armastuse juurde ei kutsu kirjanik selles teoses rõhutud rahvast, vaid leppimatule võitlusele oma orjastajate vastu ja nende hävitamisele.

II

Kodanlik ühiskond, õpetab V. I. Lenin, on „rajatud sellisele põhimõttele, et emb-kumb, kas sina röövid teist või teine sind, kas sina töötad teisele või tema sinule, kas sa oled orjapidaja või oled ori" (V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., v. k., lk. 269).

Ekspluataatorlike klasside jagamatu valitsemise ideoloogia nõuab alistuvuse ja sõnakuulelikkuse ideoloogia kultiveerimist rahvahulkades. Kõik valitseva klassi käsutuses olevad vahendid ja jõud on kodanlikus ühiskonnas selle eesmärgi teenistuses. Eriline koht ekspluataatorite reaktsioonilises ideoloogias kuulub usule. Usk on valitseva klassi käes rahva uimastamise kõige sobivamaks vahendiks. Jutlustades tühje lootusi taevasele heaolule, õigustades ja kaitstes igasugu orjust ja rõhumist, on usk valmis kandma ükskõik missuguse ekspluataatorite kuriteo rahva vastu „jumala tahte" arvele.

Töötava inimese traagilist saatust ühiskonnas, kus võimutseb kiskjate hundimoraal ja kus kehtivad seadused, kirik ja usk ning kogu võim on valitseva klassi teenistuses, kujutabki suur kriitiline realist oma viimases teoses „Põrgupõhja uus Vanapagan".

Selleks, et näidata kurnamisele rajatud ühiskondliku korra põhilisi vastuolusid, mida saab likvideerida ainult selle korra kukutamine, selleks, et viia lugeja kodanliku korra hävitamise vajaduse tunnetamiseni, annab kirjanik romaanis hävitava üldistuse rõhumisele ning sotsiaalsele ebaõiglusele rajatud korrale.

Tuues päevavalgele kurnaja kiskjalikku olemust, paljastades kirikut ja usku kui töötajate vaimse orjastamise ja ekspluataatorite ülevõimu kaitsmise ning õigustamise tööriista, jagab Tammsaare „Põrgupõhja uues Vanapaganas" halastamatuid hoope kirikule, usule, kodanlikule kohtule, moraalile ja kultuurile.

Samal ajal kirjanik näitab, et kui kavalalt ja maskeeritult ka ei tegutseks kurnaja, kui südilt ja agaralt ka ei kaitseks tema huve kodanlikud seadused, kui peenelt ja rafineeritult ka ei suigutaks hulkade teadvust kirik, jõuab töötav inimene varem või hiljem ometi selgusele enese vahekorras kurnajaga ning see selgus viib ta paratamatult võitlusele oma õiguste eest.

Teose põhi-idee viimine lugejani polnud Tammsaarele fašistliku diktatuuri tingimustes kaugeltki kerge ülesanne.

Selleks, et lahendada romaanis tähtsaid ideelisi ja poliitilisi probleeme, mis puudutasid eesti kodanluse kogu riikliku korra olemasolu aluseid, selleks, et näidata selle korra tõelist palet ja väita tema kukutamise vajadust, oli kirjanik sunnitud oma jälgi segama.

Tammsaare kirjutas oma romaani muinasjutu vormis. Selles muinasjutulikus raamistikus on aga kujutatud karmi tõsielu, mis varjutab allegooria ning annab tõetruu pildi töötava inimese elust kodanlikus Eestis.

Allegooria kasutamine ei tumesta hoopiski romaani põhi-ideed, vaid, vastupidi, võimaldab kirjanikul sügavalt ja ilmekamalt seda ideed lugejani viia. Järelikult taotleb autor muinasjutulise elemendi toomisega romaani ka veel kindlat ideelis-kunstilist eesmärki. Kõigepealt andis see kirjanikule võimaluse teoses antud põhikujude teadlikuks liialdamiseks ja teravdamiseks. Teadlik liialdamine, kuju teravdamine teatavasti ei kaota tüüpilisust, vaid toob selle täielikumalt esile ja rõhutab seda.

Meisterlikult kasutades kiriku poolt levitatavat müüti hauatagusest elust, võtab kirjanik romaanis satiiri hävitava tule alla need, kes selle müüdiga, millesse neil endil hoopiski pole usku, pimestavad orjuses vaevleva inimese teadvust.

Tammsaare kirjutas oma romaani ajal, mil valitsev klass kõigi tema käsutuses olevate vahenditega püüdis töötavaisse hulkadesse sisendada usku, nagu kujutaks eesti rahvas endast ühtset tervikut, väikest töökat ja sõbralikku peret, kus ainult looder ja laiskvorst oma elu üle nuriseda võivat. Sellest jutlustati kirikus, kõneldi koolis ja pasundati kodanlikus ajakirjanduses, kirjanduses ja raadios.

Tammsaare paljastab ning häbimärgistab kodanluse propagandamasina valet ja näitab, mida tõeliselt kujutas endast töötava inimese elu selles „ühtses" ja „jumala enda tahte järgi organiseeritud sõbralikus peres".

Sajandite vältel on kirik hirmutanud usklikke müüdiga põrgust, kuhu peale surma saadetavat neid, kes on söandanud maa peal patustada kõige kõrgema heakskiitmisel kehtimapandud korra vastu. Sellest kohutavast põrgust, millega on terroriseeritud usklike teadvust, toobki kirjanik vanapagana enda, teeb ta töötavaks talupojaks ning paneb ta elama kodanliku korra tingimustesse.

Tammsaare satiiri teravus ja sügav mõte seisavad selles, et ta näitab, kuidas taeva tahtel maa peale tulnud ja inimeseks hakanud vanapagan satub põrgust põrgu põhja. Oleks ebaõige siduda põrgupõhja mõistet Tammsaare romaanis ainult selle üksiku taluga laanekurus, kus elab Jürka ja mida kutsutakse Põrgupõhjaks.

Samuti kui esiletoodud kujudel ja olukordadel, on ka Põrgupõhja nimetusel teoses üldistav tähendus. Põrgupõhjas ei ela ainult Jürka, vaid kõik need, kelle turjal parasiitidena istuvad Kaval-Antsud, kes on töötava inimese surunud töölooma seisundisse.

Kirjanik näitab oma teoses, et seni, kuni kehtib see kord, pole töötaval inimesel mingisugust lootust põrgupõhjast pääsemiseks.

„Aga kuhu sa, va vennike, kolid," kaebab Jürkale tema naaber, samasugune ori nagu Jürkagi, „kui Antsu „semlakid" on igal pool ja kui tema käsi ulatub igasse maailmaotsa. Isegi kui tahaksid maa maha jätta ja mujal mingi tööga endale ülespidamist teenida, siis sealgi tunneksid sa varsti Antsu kätt. Tee, mis tahad, paranda, mis tahad, lõpuks lähevad kasud ometi Antsu tasku; sinule, kes sa kõik teed, jääb ainult näljakannikas" (lk. 177).

Suurel arvul liikus kodanlikus Eestis ringi Jürka-taolisi maatamehi. Et mitte nälga surra, pidid nad müüma oma tööjõudu Kaval-Antsudele, kes olid „kõige elajalikumad, kõige tooremad, kõige metsikumad ekspluataatorid" (V. I. Lenin, Valitud teosed, II kd., lk. 284).

Kindla eesmärgiga ja siira sooviga õndsaks saada elab Jürka selles kodanlikus põrgupõhjas, jagades nende tuhandete ja miljonite Jürkade traagilist saatust, kes ühiskonnas, kus võimut-

sevad Kaval-Antsud, hellitavad naiivset lootust oma töö ja vaevaga kord „haljale oksale" jõuda.

Elutõele truuks jäädes näitab Tammsaare, kui naiivsed ja naeruväärsed on need lootused. Lõikava sarkasmiga naeruvääristab kirjanik „Põrgupõhja uues Vanapaganas" usku ja kirikut ning toob päevavalgele nende tõelise olemuse.

Tammsaare näitab, et vanapagan tuli inimesena maa peale taeva tahtel, taeva uksehoidja Peetruse volitusel. Kui vanapagan kord Peetruse juurde hingede järele läheb, loobub Peetrus temale hingesid andmast, sest maa pealt polnud neid enam juurde tulemas. Peetrusele teeb see küsimus aga suurt muret. Ta tahab teada saada, kas inimesed ei suuda õndsaks saada või ei taha nad seda. Selle küsimuse selgitamine tehaksegi ülesandeks vanapaganale ja vanapagan hakkab i n i m e s e k s, et kindlaks teha, kas töötaval inimesel on võimalik õndsaks saada või ei ole.

Kui aga Jürka maa peal, kus ta elab inimesena, puhtsüdamlikult oma päritolust jutustab pastorile, siis ei usu see teda.

„Kus see taevas oli?" (lk. 49) pärib pastor Jürkalt.

„Kas siis õpetajahärra ei tea, kus taevas on?" küsib Jürka vastu.

Jürka lihtsa, kuid tabava küsimusega, mille esitamine tundub täiesti loomulik mitte ainult vanapagana, vaid ka iga inimese poolt, keda kirik on kasvatanud usus nii taeva kui ka põrgu olemasolusse, seab kirjanik õpetaja raskesse olukorda. Õpetaja taipab, et Jürka võtab usuasju tõsisemalt, kui neid võtta võib. Kuid Jürka kindel usk nii taeva kui põrgu olemasolusse ja tema soov elada kiriku õpetuse järgi rõõmustab siiski hingekarjast. Ta leiab, et „Jürka on nagu särav täht pilkases pimeduses, ainult et ta valgus paistab pisut viltu" (lk. 79). Mida mõtleb siis see jumalasulane selle viltu paistva valguse all? Ta mõtleb seda kavalusetut otsekohesust, millega Jürka rabab oma hingekarjast, esitades temale küsimusi, mis naeruvääristavad õpetaja tõekspidamisi ja paljastavad tema mõtteviisi.

Ümbritsev keskkond pole jõudnud veel Jürkat nakatada kõigi oma pahedega, ja sellepärast satub see, mis temas on ausat ning siirast, paratamatult vastuollu klassiühiskonna moraaliga, selle ühiskonna poolt inimestesse juurutatud silmakirjatsemise, pettuse ja valega.

Harjunud inimesi hindama valitseva klassimoraali vaatevinklist ja temale endale omase „aususe" ning tema tõekspidamiste mõõdupuu järgi, hakkab õpetajal isegi kahju Jürkast. „Nii suur

ja tugev, enese meelest Vanapagan," arutab ta, „aga ometi nii aus ja avameelne, et langeb verest ära ainukese tunnistuse võltsimise pärast! Siiski tahab ise kangesti inimene olla!" (Lk. 60.)

Jürka avameelsus ja ausus ei sobi pastori teadvuses kokku omadustega, mida ta peab loomulikeks ja normaalseiks inimeste juures, ei sobi kokku pettuse, silmakirjatsemise ja valega, milleta õpetaja sügava veendumuse järgi inimest pole üldse võimalik inimeseks pidada. Pastori tõekspidamistes on kirjanik üldistanud kirikliku ideoloogia kogu selle alatuses ja närususes.

Selle jumalasõna-kuulutaja satiiriliseks paljastuseks kasutab Tammsaare meisterlikult pastori enda sisemisi monolooge, mis eriti ilmekalt iseloomustavad tema moraalset palet ning elukutset, mis kohustab teda jumala-armu kuulutamisega õnnistama ka kõige alatumat pettust ja kuritegu.

„Üks röövib kas seadusega või seaduseta oma ligimest kogu eluea," targutab see jumala-armu kuulutaja, „teine on elukutseline petis, varas ja valetaja, kolmas vägistaja, neljas mõrvar; aga kui läheneb surmatunnike, siis tulevad kõik tema juurde lootuses, et ta aitaks taevasse röövija ja röövitu, petise ja petetu, valetaja ja valeuskuja, mõrvari ja mõrvatu, vägistaja ja vägistatu. Ja mida peab tema kui jumalasulane tegema? Eks ei pea ta taevalikku seadust täitma ja inimest siin hädaorus lohutama, käigu see tema südametunnistusega kokku või mitte. Selles ongi tema ameti pühadus, et tema ei tohi arvestada oma isiklikku südametunnistust. Tema ei mõista õigust mööda, vaid pakub kõigile jumala armu, mis teeb õndsaks õiglase ja ülekohtuse" (lk. 163).

Ja ei tule hoopiski imestada, et juhindudes oma tegevuses sellest raudsest loogikast, mille järgi taeveväravad peavad ühteviisi avatud olema nii röövijale kui röövitule, nii petisele kui petetule, tunneb õpetaja südamest kahju Jürkast, kes ise peab end maa peal küll inimeseks, kuid röövimist ega petmist pole ometi veel selgeks õppinud.

Ja tõesti, mis mõte on selle loogika järgi ühiskonnas, kus kogu elu on rajatud röövimisele ja pettusele, olla õiglane ja aus? Ei mingisugust, kui arvestada seda, et jumala arm on pattude lunastamisega ka kõige viimasele lurjusele kindlustatud. Antud loogika valguses saab täiesti selgeks ka hinnang, mille õpetaja annab Jürkale: „Arult nõder, aga usult vägev" (lk. 79).

Kuidas on siis tegelikult lugu Jürka aru ja usuga? Jürka on tõesti usklik, kuid tema usk ei kujuta endast silmakirjalikku

teesklemist, vaid on rajatud sügavale veendumusele, et õndsaks võib saada mitte pattude andeksandmise või lunastuse läbi, vaid ennastsalgava tööga. Jürka elab nii, nagu kirik sajandite jooksul on töötavaid hulki elama õpetanud. See karu jõu ja lapse südamega väsimatu töömees on pika meelega, leplik ja alandlik. Talle on omased kõik need jooned, mida kodanlikus ühiskonnas ekspluataatorite huvides püütakse sisendada töötajaile. Kannatlikult ja nurisemata talub ta oma koormat. Kuid ülekohus, mis temale elus osaks saab, ületab lõpuks ka Jürka kannatuse piirid. See ülekohus sunnib teda astuma võitlusse oma orjastaja vastu.

Kui hinnata Tammsaare romaani realistliku kunsti ees seisvate nõuete seisukohalt, ei tekita romaanis esiletoodud kujude ega olukordade tüüpilisus vähematki kahtlust.

Ei tekita kahtlust ka autori suhtumine neisse ühiskondlikesse nähtustesse ja sotsiaalsetesse vahekordadesse, mis on leidnud kajastust teoses. Ainult kirjanik, kes kogu hingest vihkas rõhumist ja vägivalda, kes oli sügavalt veendunud kehtiva ühiskondliku korra reaktsioonilises, rahvavastases olemuses, võis luua Kaval-Antsu elajaliku, inimloomuse kaotanud kuju, millesse on koondatud ja milles on satiiri hävitava tulega paljastatud kogu ekspluataatorite klassile omane kiskjalikkus, pettus ja alatus.

Julm ahnus ja arvestus on suretanud Antsus viimased inimlikud tunded. Külma rahuga röövib ta oma ohvreid, teades, et karta pole tal midagi, sest „Ants ise on maksvad seadused teinud (nii arutab õpetaja, kelle juures ta käib oma patte lunastamas) ja Ants ise kasutab neid" (lk. 149).

Kirikuõpetajaga koos hoolitseb Ants Jürka hingeõnnistuse eest. Nad püüavad veenda Jürkat, et õndsaks saavad vaid töökad, alandlikud ja ohvrimeelsed, kes täidavad sõnakuulelikult ja nurisemata oma kohustusi riigi „rahva" ja „isamaa" ees. Jürkale on Ants harjunud vaatama kui tööloomale, „kelle ta oli pannud iseend orjama ja kelle ta oli paljaks röövinud, kui see otse üleloomuliku jõu ja visadusega enesele pisut varandust oli soetanud" (lk. 111).

See ei takista aga Antsu hoopiski kõnelemast sõprusest ja oma sõbra eest hoolitsemisest ning temale kaasa tundmisest. „Sa ära pane pahaks, Jürka," targutab ta, „sest kõik sünnib sõprade vahel, aga ma olen üks ja teine kord sinu elule Põrgupõhjal silma löönud, olen näind, mis teed, kuis oled ja mis sööd. Ja usu, va vennas, minu sead ja koerad söövad paremat toitu kui sinu eit ja lapsed" (lk. 108).

Kodanlus ei või esitada oma moraali põhimõtteid otseselt ning avalikult. See tähendaks paljastada ennast töötajate silmas, astuda nende ette niisugusel kujul, nagu nad tõeliselt on — töötajate orjastajatena, nende õelaima vaenlasena. Kurnajaile on vaja jumalat — selleks, et tema nimega õigustada oma kuritegusid rahva ees.

Kui Jürka Antsule püüab selgeks teha, et ta pole hoopiski peremees, vaid ainult ori, vastab Ants selle peale: „See on siin ilmas ikka nõnda, et väiksem orjab suuremat, nõrgem tugevamat, rumalam targemat. See on jumalast nõnda seatud, ja kes astub selle vastu, see astub jumala vastu, aga kes astub jumala vastu, seda ootab hukatus" (lk. 69).

Kõik oma nurjatused paneb see hallparun ja kiriku vöörmünder ning valitsuse ringkondades lugupeetud seltskonnategelane jumala tahte arvele.

Kui Kaval-Antsu kujus Tammsaare on satiiriliselt üldistanud jooned, mis on tüüpilised ekspluataatorile, kes oma kiskjalike eesmärkide saavutamiseks on selgeks õppinud kogu selle kunsti, mis valitsevate klasside poolt sajandite kestel rahvahulkade petmiseks, pimestamiseks ja orjastamiseks on loodud, siis Jürka kujusse on kirjanik koondanud ja siin on ta üldistanud jooned, mis vähemal või suuremal määral on omased sadadele ja tuhandeile kulakuorjuses vaevlevaile külakehvikuile, kes pole veel selgusele jõudnud oma vahekorras kurnajaga.

Kui Tammsaare Kaval-Antsu kujus on kondenseerinud ja rõhutanud külakurnaja kõige tüüpilisemaid jooni, siis on ta Jürka kujus teadlikult liialdanud ja teravdanud peamiselt neid jooni, mis rõhutavad Jürka ebateadlikkust, kannatlikkust ja alistuvust.

Need hüperboliseeritud jooned Jürka kujus ei kahanda mingil määral selle kuju tüüpilisust. Need, kes kalduvad arvamusele, nagu oleks teoses tüüpiline ainult Kaval-Antsu kuju, kuna Jürka kuju tüüpilisus tekitavat tõsist kahtlust, unustavad kõige lihtsama tõe: ainult Jürkade ebateadlikkuse tõttu võivadki eksisteerida Kaval-Antsud. Kaval-Antsude olemasolu ilma Jürkadeta pole üldse mõeldav. Tammsaare sai sellest väga hästi aru, kui ta kirjutas oma romaani.

Kirjanik oleks patustanud elutõe vastu siis, kui ta oleks jätnud Jürka igavesti kannatavaks ja leplikuks orjaks. Ent autor ei tee seda, sest see oleks sattunud täielikku vastuollu teose põhi-ideega, millele viitab isegi romaani pealkiri, kus nimetatakse

Jürkat uueks Vanapaganaks selles kodanlikus põrgupõhjas, mida kütsid Kaval-Antsud.

Polnud ju Jürka ainuke, kes elas Põrgupõhjas ning orjas Antsu. Antsu orjas ka Jürka eelkäija, keda samuti nagu Jürkatki Vanapaganaks kutsuti. Antsu orjana see ka suri, ilma et ta oleks enese vabastamiseks midagi ette võtnud. Põrgupõhja uus Vanapagan jõuab aga peale raskeid katsumusi ja kannatusi lõpuks siiski arvete õiendamiseni Antsuga.

Tajudes kogu selle ülekohtu määra, mis talle elus osaks on saanud, otsustab Jürka oma surmavaenlasele kätte maksta. Ning seda otsust ei ole enam suutelised kõigutama usk, kirik ega hirm surma ees.

Kirjanik näitab, et hoolimata valitseva klassi püüetest lämmatada tõde, jõuab see siiski hulkadeni. Elu ise oma kisendavate vastuolude ja sotsiaalse ülekohtuga viib need hulgad varem või hiljem paratamatult selle tõe tunnetamiseni.

Raskete katsumuste järel jõuab stiihiliselt selle tõe tunnetamiseni ka Jürka ning see annab talle võimaluse otsuse tegemiseks. Otsus, väidab Tammsaare, võib olla ainult üks: kurnaja hävitamine.

Kui usulised eelarvamused ja kõik need vahendid, mille abil hulkade teadvust mürgitati, sunnivad Jürkat nurisemata taluma Antsu orjust ja ähvardavad temas lämmatada igasuguse protesti, siis need romaanitegelased, kelle teadvust kirik ei olnud jõudnud veel nii tugevasti mürgitada, väljendavad oma meelepaha elus eksisteeriva ülekohtu vastu palju aktiivsemalt.

Esimene, kes kõneleb Jürkale sellest, et ta ei ole peremees, vaid ainult ori, ja et tema lapsed on orja lapsed, on Jürka enese naine Juula.

Kui Jürka naiselt küsib, et „kust sina seda tead?", vastab see: „Ma orjasin ise Antsu, sellest."

„Nii tähtsaid ja suuri asju," ütleb kirjanik, „polnud Põrgupõhja rahvas isekeskis veel kunagi arutanud. Nad nagu ei teadnudki tänini, et niisugused asjad on olemas" (lk. 69).

Kõneldes sellest, kui raske on inimesel elunähtustest aru saada, rõhutab Tammsaare, et sajad ja tuhanded aastad kobab ta oma meeltega kõige igapäevasemate nähtuste keskel, enne kui hakkab neid pisutki taipama.

Tuhanded kehvik- ja keskmiktalud müüdi kodanlikus Eestis oksjonitel võlgade katteks, millede võrku need majapidamised sattusid kodanluse poolt teostatud majanduspoliitika ja Kaval-

Antsude (kellest fašistlik diktatuurivõim uut aadlit tahtis luua) mahhinatsioonide tagajärjel. Saiaraha eest läheb ka Põrgupõhja Antsu kätte ning Jürkal tuleb Antsu edasi orjata juba rentnikuna.

Kui Jürka Põrgupõhja rendi järjekordse tõstmise puhul kipub nurisema, teeb Ants talle selgeks, et kui kogu maailm käib rõõmustades tõusuteed, siis pidavat ka Põrgupõhja rent järjest tõusma, sest seda nõudvat rahvuslik meel, rahvuslik uhkus ja isamaa-armastus. Jürka, nagu tavaliselt ikka, laseb ennast Antsu demagoogiast, mille olemust ta pole suuteline mõistma, petta ning arvab, et kui „kõik tõuseb, ega siis meiegi halvemad ole" (lk. 126).

Hoopis teisel arvamusel on selles küsimuses Jürka naine Juula. Ta teab, et ei tema ega teised temataolised tööorjad, vaid et Ants ise on „see suur ja uhke rahvas, kelle pärast Põrgupõhja rent aina tõuseb ja tõuseb" (lk. 125).

Juulale jäävad nägemata kõige süngemad aastad Põrgupõhjal, kuhu ta koos oma mehega oli matnud oma jõu, tervise ja nooruse. Raskest tööst ning orjusest murtuna sureb ta enne, kui Põrgupõhjalt viiakse minema viimased loomad ja paljaksröövitud talust tõstetakse välja Jürka.

Vähem tähelepanu on kirjanik osutanud Jürka lastele. Kõik need saavad sama saatuse osaliseks mis isagi. Kuid protest, mis tärkab Jürkas siis, kui tema elupäevad hakkavad juba õhtule kalduma, lööb tema poegades leegitsema palju varem. Selle protesti tekitajaks on julm kurnamine ja sotsiaalse ülekohtu tajumine.

Kui noore Antsu ohvrina hukkub Maia, Jürka tütar, kõneleb tema vend Kusta, kes alles poisikese eas, oma emale: „Läheb aega niipalju kui läheb, ... mina seda ei unusta, pea meeles... Mul on aega kasvada ja jõudu juurde võtta... Nii et kui sa ükskord kuuled, et noore Antsuga on midagi juhtund, siis sa tead, et see olin mina" (lk. 142).

Neis sõnades kajastub viha ja vankumatu kättemaksu-tahe, mis täidab nooruki hinge.

Peale Jürka, tema perekonna ja Antsu on romaanis antud veel rida kõrvaltegelasi.

Me näeme siin Antsu kõrgesti koolitatud tütart ja poega, niisama jõhkraid ja alatuid nagu nende hallparunist isagi. Näeme kohtunikke ning teisi võimu ja valitseva korra esindajaid, kelle ülesandeks on ekspluataatorite huvide kaitsmine ja viimaste poolt loodud seaduste maksmapanemine rahva üle.

III

Kui jälgida kodanlusaegsete sulemeeste sõnavõtte Tammsaare viimase romaani kohta, siis näeme, et need olid kõigepealt sunnitud tunnistama seda tõde, et teose autor on seadnud endale eesmärgiks „saata nooli kaasaegsete elunähtuste pihta, alates moodsate naiste koerteharrastusest, poksist, teaduslikest distsipliinidest ja lõpetades riigielu bürokraatliku korraldusega" ja et „kogu romaan on karikatuuride, mürgiste epigrammide ja sarkastiliste aforismide kogu".

Mis puutub nooltesse ja mürgistesse epigrammidesse, siis peab märkima, et kodanlikud retsensendid on siin tõele päris lähedale jõudnud. Kuid ükski neist pole söandanud puudutada neid elunähtusi, mida suur kirjanik oma romaanis halastamatult paljastab.

Tammsaare andis neile Jürka sarvemügerikud puremiseks ja peamurdmiseks ning romaani paljastusjõust jahmunud sulerüütlitel oli küllaltki tegemist küsimusega: kas Jürka tõesti oli vanapagan või oli ta siiski ainult lihtsurelik?

Kirjanik ise kasutab aga meisterlikult isegi Jürka sarvenukke selleks, et nende tagant jagada hoope kodanlikule korrale, moraalile, teadusele, usule ja kirikule.

Tammsaare oskus kujutada romaanis antud tegelasi orgaanilises, lahutamatus ühtsuses oma keskkonnaga, eluliselt tõetruudes konfliktides ja situatsioonides, milles need kujud ennast avaldavad, tõendab, et kirjanik tundis sügavalt seda tegelikkust, mille vastu ta on suunanud kogu oma paljastuste paatose. Oskus tungida nähtuste ja iseloomude ajaloolisse ning ühiskondlikku olemusse andis autorile võimaluse täpselt eraldada peamise teisejärgulisest ja panna isegi olustikulised üksikasjad teose põhiidee teenistusse.

Et välja tuua tüüpiline teoses antud kujudes ja seda esitada erilise individuaalse palgega, selleks kasutab kirjanik väga mitmesuguseid võtteid ning vahendeid. Kujude olemuse ja individuaalsuse üheks tähtsamaks väljendajaks on nende keel ja kõnelaad.

Jürka lapselik lihtsameelsus, tema talupoeglik kohmakus ja mõttemaailma piiratus peegelduvad suurepäraselt mitte ainult ta tegudes, vaid ka keeles.

Kontrastiks Jürka keelele on Antsu kõnemaneer. Oma kiskjalikke tegusid, ahnust, julmust ja jõhkrust varjab ta mitte ainult välise kombelisusega, vaid ka ning peamiselt just sõnalise dema-

googiaga. Kõik tema räpased teod on kaetud sõnademulinaga oma heategudest, tööandmisest, sõbra aitamisest, hingeõnnistusest, isamaa ja rahva huvide eest võitlemisest jne.

Tähtsamaks vahendiks, mida Tammsaare Antsu, kirikuõpetaja ning kogu kodanliku korra ja selle esindajate piitsutamiseks ja naeruvääristamiseks kasutab, on satiir. Nii vastandab kirjanik romaanis erakordse satiirilise teravusega Antsu nurjatuile tegudele tema silmakirjalikke, libitsevaid sõnu, mis iseloomustavad kogu seda demagoogiat, mille abil kodanluse propagandamasin mürgitas rahvahulkade teadvust.

Kuid kirjaniku vihast pulbitsev satiir, milles kõlab rahvahulkade protestihääl, ei piirdu ainult Antsu sõnade ja tegude vastandamisega, vaid see tungib ka autori enda poolt antud üldistustesse ja iseloomustustesse, piitsutades ja paljastades kodanliku ühiskonna kõige tüüpilisemaid nähtusi.

Tammsaare paljastab võtteid, mida kodanlus kasutas selleks, et maskeerida oma tegusid ja tõelist nägu.

Kirjanik näitab, kuidas Ants musta valgeks rääkides õpetab Jürkale õndsakssaamise kunsti, õpetab teda isamaa-armastuse, eesti rahva au ja kuulsuse nimel ennast orjama.

Ants ise aga, ütleb Tammsaare, „oli juba sedavõrd rikas, et temal polnud enam tarvis oma rahvuslikku meelt või isamaa-armastust mõne kohustusega tõendada, teda usuti palja sõna peale. Maksusid ei maksnud ta üldse, või kuigi ta pidi seda tegema, siis oli tal õigus need vaesemate kaela veeretada, sest nende rahvuslikkus ja isamaa-armastus olid muidu kahtlased. Kui Ants rääkis isamaa-armastusest — ja seda tegi ta väga sagedasti —, siis mõtles ta ikka oma õigustele ja eesõigustele" (lk. 179/180).

Jagades hoope kõigele vanale, reaktsioonilisele, mis oli oma aja ära elanud, võtab kirjanik tapva naeru alla ka selle alatu laimu, mida eesti kodanlus levitas Nõukogude Liidu vastu, kus töötav rahvas oli kukutanud kapitali võimu ja oli vabastanud enese orjusest.

Kui Jürkal tekivad sekeldused oma isikutunnistusega, õpetab Ants teda valega kohtus neist üle saama. „Kui küsitakse," seletab ta, siis „Peetrus salga maha ... Ja lisa sellele kohe, et tulid salaja Venemaalt ... Valeta, et kirikud pandi kinni ja et sa kartsid oma hingeõnnistuse pärast; tulid siia, et õndsaks saada, sest siin on kirikud ja iga päev ehitatakse uusi juurde, nii et on õndsus" (lk. 81/82).

Kui Jürka kaebab, et ta ei oska valetada, vastab selle peale Ants: „Pead õppima, mis inime sa muidu oled" (lk. 81).

Mitte ainult inimese rõhumine inimese poolt, vaid ka pettus, laim ja valetamine, väidab Tammsaare, on kodanliku põrgupõhja peremeestele niisama tarvilik kui igapäevane leib.

Armastuse ja sügava lugupidamisega suhtub Tammsaare töötavasse inimesse. Kirjanik ülistab Jürka väsimatut võitlust loodusega, näitab tema määratut jõudu, energiat, visadust ja armastust töö vastu. See ei takista aga autoril väljendamast kibedat tõde Jürka leplikkusest ja kannatlikkusest, mis võimaldavad Antsutaolisel parasiidil omandada kogu tema tööd ja vaeva.

Suure südamesoojusega on teoses kujutatud Jürka hoolitsust oma väikese tütre Riia eest. Kirjanik näitab, kui palju inimlikkust ja teesklematut õrnust peitus selle tööorja väliselt krobelise koorega varjatud südames. Oma täies suuruses ja jõus kerkib see inimlikkus aga teose lehekülgedelt lugeja silmade ette siis, kui teda kroonib õilis viha ja protest kõige selle vastu, mis moonutab ja rikub inimese elu. Selles protestis kõlab suur elujaatav, humanistlik paatos, mis sisendab usku töötava rahva võidusse oma orjastajate üle.

Tammsaare viimast romaani iseloomustab ideeline sügavus, kunstilise üldistuse meisterlikkus, haruldane lihtsus ja terav tegelikkuse tunne. Teos on kirjutatud lihtsa, kuid värvirikka, ladusa ja lopsaka rahvapärase keelega. Rohkesti leidub siin tabavaid epiteete, aforisme ja rahvalikke väljendeid, kõnekäände ning võrdlusi, mis aitavad piltlikult kujutada asja või nähtuse olemust.

Tabavate rahvasõnade ja väljenditega näitab kirjanik, missugused piiramatud võimalused on avatud satiirikule üldrahvaliku keele loova kasutamise alal.

Keelelised vahendid, mis väljendavad teoses tegelaste hingeelu, peegeldavad erakordse jõu ja sügavusega antud karakterite sotsiaalset palet.

Oma viimase romaani „Põrgupõhja uus Vanapagan" loomisel ei jõua Tammsaare veel eesti rahva kõige eesrindlikuma osa — töölisklassi vabadusvõitluse näitamiseni. Kirjaniku eesmärgiks oli viia lugejat ekspluataatorite ja nende poolt kehtestatud korra tõelise olemuse mõistmiseni ning teadmiseni, et töötav rahvas võib vabaneda vaimsest ja füüsilisest orjusest ainult siis, kui ta kogu selle vägivallaehitise, mis on rajatud inimese kurnamisele inimese poolt, purustab. Tammsaare näitab, et vägi-

vallata pole võimalik hävitada kodanlikus ühiskonnas eksisteerivat sotsiaalset ülekohut.

See ongi tõde, mille tunnustamise ja õigustamiseni suur kirjanik jõudis oma elu ja loomingulise tegevuse viimastel aastatel ja mis on leidnud kunstilise kehastuse „Põrgupõhja uues Vanapaganas".

See on tõde, mis ennustas paratamatut lõppu oma aja äraelanud Kaval-Antsude riigile.

H. Tobias.

BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID

I trükk:

A. H. Tammsaare, **Põrgupõhja uus Vanapagan.** Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1939.

II trükk:

A. H. Tammsaare, **Põrgupõhja uus Vanapagan.** Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1940.

III trükk:

A. H. Tammsaare, **Põrgupõhja uus Vanapagan.** RK „Ilukirjandus ja Kunst", Tallinn 1946.

IV trükk:

A. H. Tammsaare, **Põrgupõhja uus Vanapagan.** RK „Ilukirjandus ja Kunst", Tallinn 1949.

*

„Proloog" ja **„Epiloog"** on esmakordselt ilmunud ajakirjas „Looming" 1953, nr. 9 (lk. 1100—1106).

Toimetaja E. Elisto.

Kunstiline toimetaja H. Vitsur.

Tehniline toimetaja H. Veber.

Korrektorid
V. Tui ja V. Kuresson.

V trükk.

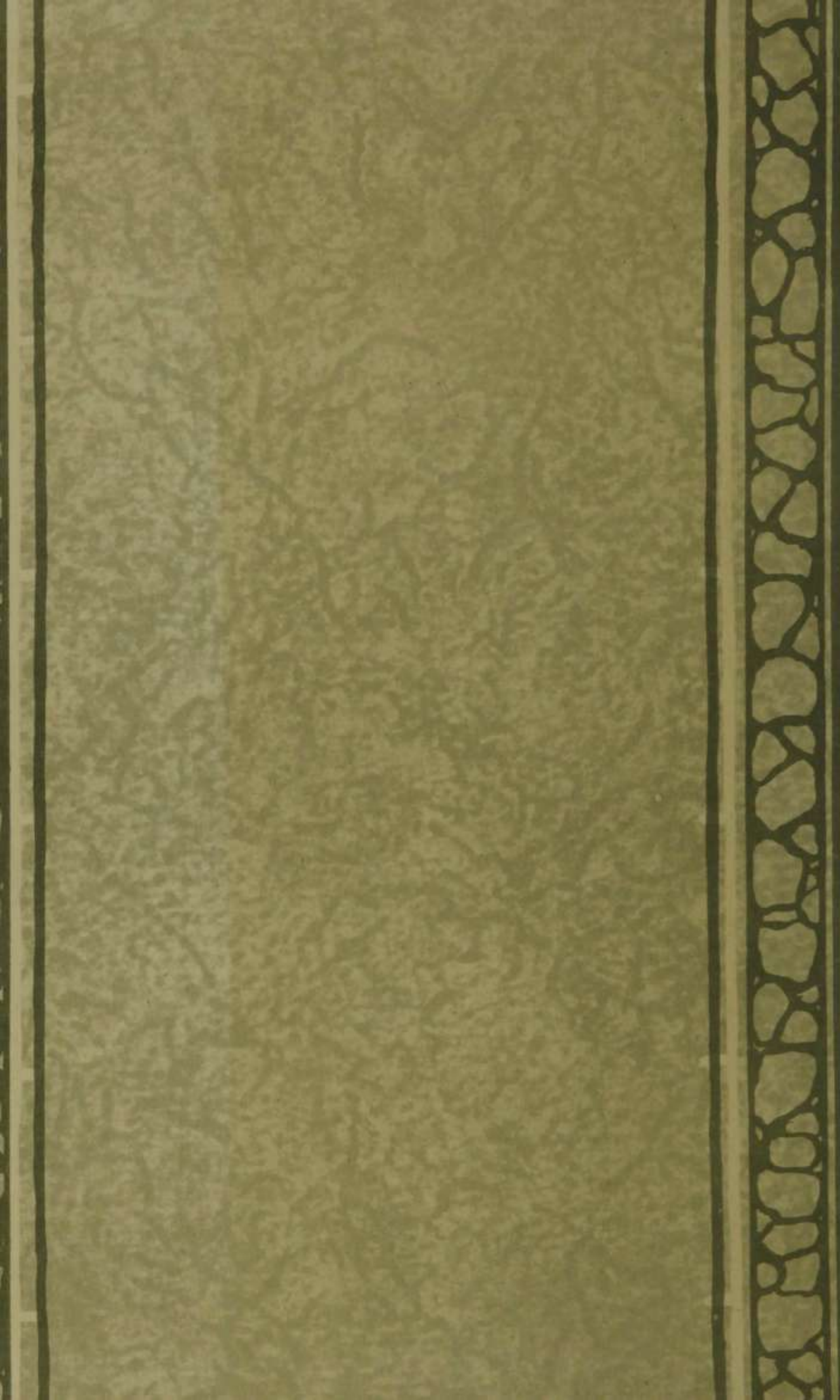
Ladumisele antud 9. III 1954
Trükkimisele antud 13. IV 1954.
Trükiarv 28 000. Paber 54:84, $^{1}/_{16}$.
Trükipoognaid 15,5+12 illustratsiooni. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 13,33. Arvutuspoognaid 14,23. MB-08346.
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tänav 54/58. Tellimise nr. 434.

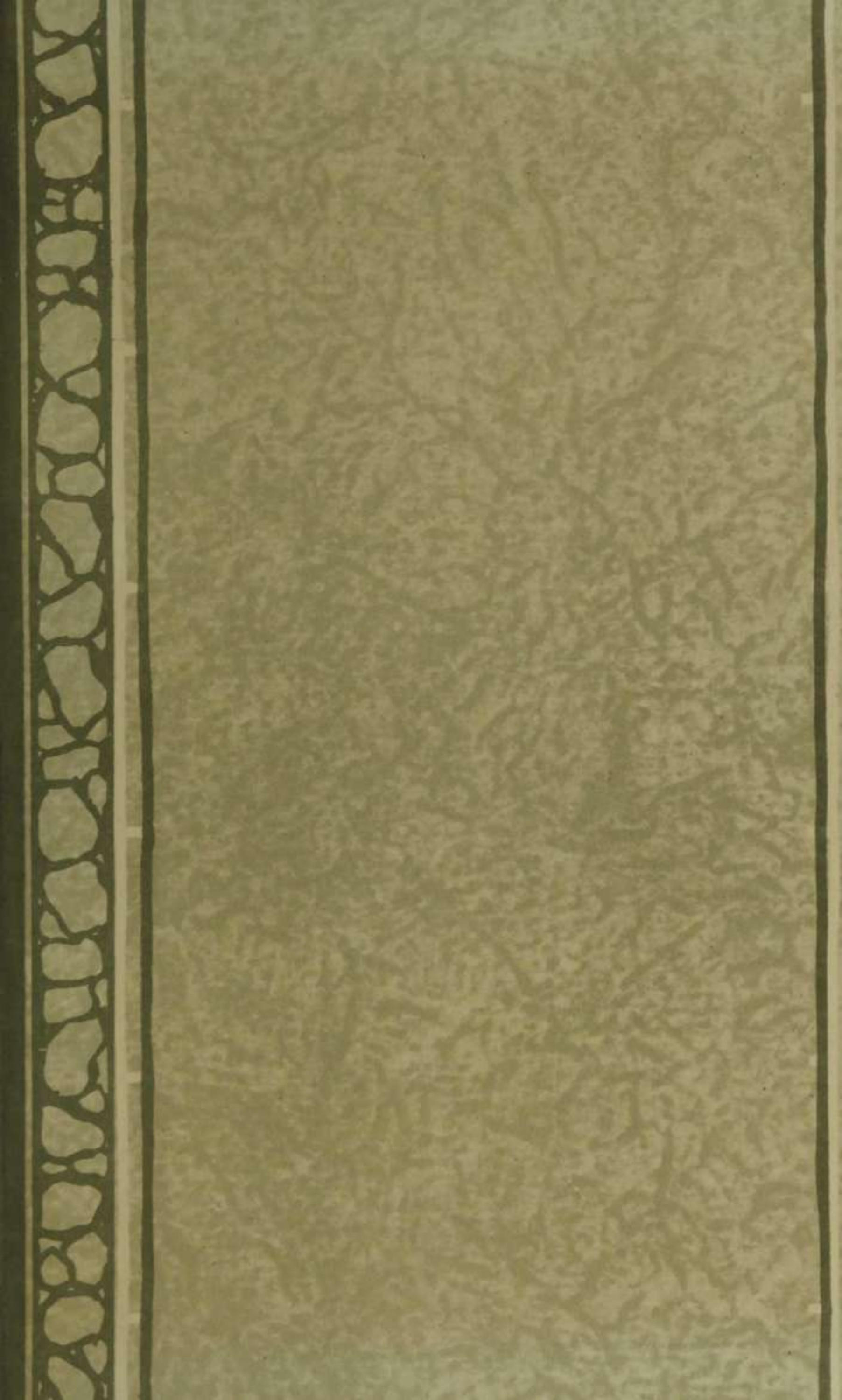
Hind rbl. 6.85.

На эстонском языке.

Антон Таммсааре.
Новый Ванапаган из Пыргупыхья.

7—3

Rbl. 6.85